

NARXOZ
UNIVERSITY

ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

CENTRAL ASIAN ECONOMIC REVIEW

**CENTRAL ASIAN
ECONOMIC REVIEW
VOLUME 5 (146)**

2022

Central Asian Economic Review

Журнал Қазақстан Республикасының
Ақпарат және коммуникация
министрлігінде тіркелген

Қуәлік № 16353-Ж
23.02.2017 ж.

NARXOZ
UNIVERSITY

№5 (146) 2022
1996 жылдан бастап
шыға бастады

Негізін қалаушы
«Нархоз Университеті» КеАҚ
ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

«Нархоз Университеті» КеАҚ
Central Asian Economic Review ғылыми-редакциялық кеңесі

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Бас редактор Святов С.А.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Редактордың орынбасары Арыстанбаева С.С.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Адамбекова А.А.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Байтенова Л.М.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Сейтказиева А. М.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Смағұлова Ш.А.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Өмірзақов С. Ы.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Каршалова А.	—	Ph.D., қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
Раимжанова А.Ж.	—	Ph.D., қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
Айтенов Н.Ж.	—	МА, журналдың техникалық редакторы, Нархоз Университеті

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Бас редактор Святов С. А.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Бас редактор орынбасары Арыстанбаева С. С.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Адамбекова А.А.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Байтенова Л.М.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Кантарбаева Ш.М.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Сейтказиева А.М.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Симанавичене Ж.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Mykolas Romeris Университеті
Смағұлова Ш.А.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Умирзаков С.Ы.	—	экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
Абенова Е.А.	—	педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
Акимов А.	—	PhD, профессор, Griffith Business School
Баймағамбетова Л.К.	—	экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз Университеті
Браувайлер К.	—	PhD, профессор, West Saxon University of Zwickau
Дюсембекова Ж.М.	—	экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
Елшибаев Р.К.	—	экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз Университеті
Исабаев М.	—	Ph.D., зерттеуші-профессор, Нархоз Университеті
Каршалова А.	—	Ph.D., қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
Ким Д.	—	PhD, зерттеуші-профессор, Нархоз Университеті
Кожаммет С.	—	Ph.D., зерттеуші-профессор, Нархоз Университеті
Медени Т.	—	PhD, профессор, Ankara Yildirim Beyazit University
Рузиева Э.	—	экономика ғылымдарының кандидаты, зерттеуші-профессор, Нархоз Университеті
Рыскулова М.М.	—	экономика ғылымдарының кандидаты, зерттеуші-профессор, Нархоз Университеті
Сарсенбаева А.Ж.	—	«Фортуна Полиграф» Баспасы» ЖШС бас директоры, журналдың жауапты редакторы
Айтенов Н.Ж.	—	МА, журналдың техникалық редакторы, Нархоз Университеті

Central Asian Economic Review

Журнал зарегистрирован в
Министерстве информации и
коммуникаций Республики Казахстан

Свидетельство № 16353-Ж
23.02.2017 г.

№5 (146) 2022

Издается с 1996 года

Учредитель
НАО «Университет Нархоз»
ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

Редакционный совет Central Asian Economic Review НАО «Университет Нархоз»

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Главный редактор Святов С. А.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Заместитель главного редактора Арыстанбаева С. С.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Адамбекова А. А.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Байтенова Л. М.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Сейтказиева А. М.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Смагулова Ш. А.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Умирзаков С. Ы.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Каршалова А.	–	Ph.D., ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Раимжанова А. Ж.	–	Ph.D., ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Айтенов Н. Ж.	–	МА, технический редактор журнала, Университет Нархоз

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор Святов С. А.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Заместитель главного редактора Арыстанбаева С. С.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Адамбекова А. А.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Байтенова Л. М.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Кантарбаева Ш. М.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Сейтказиева А. М.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Симанавичене Ж.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Mykolas Romeris
Смагулова Ш. А.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Умирзаков С. Ы.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Абенова Е. А.	–	кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Акимов А.	–	PhD, профессор, Griffith Business School
Баймагамбетова Л. К.	–	кандидат экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Браувайлер К.	–	PhD, профессор, West Saxon University of Zwickau
Дюсембекова Ж. М.	–	кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Елшибаев Р. К.	–	кандидат экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Исабаев М.	–	Ph.D., профессор-исследователь, Университет Нархоз
Каршалова А.	–	Ph.D., ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Ким Д.	–	PhD, профессор-исследователь, Университет Нархоз
Кожаммет С.	–	Ph.D., профессор-исследователь, Университет Нархоз
Медени Т.	–	PhD, профессор, Ankara Yildirim Beyazit University
Рузиева Э.	–	кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Рыскулова М. М.	–	кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Сарсенбаева А. Ж.	–	генеральный директор ТОО «Издательство «Фортуна Полиграф», ответственный редактор журнала
Айтенов Н. Ж.	–	МА, технический редактор журнала, Университет Нархоз

Central Asian Economic Review

This Journal is Registered in the Ministry
of Information and Communication of
The Republic of
Kazakhstan

Document №16353-Ж
23.02.2017 year

Volume 5 No. (146) 2022

*The journal has been published
since 1996*

The Founder
NP JSC «Narxoz University»

ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

Editorial Board Central Asian Economic Review NP JSC «Narxoz University»

EDITORIAL COUNCIL

Chief Editor Svyatov S.A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Deputy Chief Editor Arystanbayeva S. S.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Adambekova A. A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Baytenova L. M.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Seitkazyeva A. M.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Smagulova Sh. A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Umirzakov S. Y.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Karshalova A.	–	<i>Ph.D., Associate Professor, Narxoz University</i>
Raimzhanova A. Zh.	–	<i>Ph.D., Associate Professor, Narxoz University</i>
Aitenov N. Zh.	–	<i>MA, Technical Editor, Narxoz University</i>

EDITORIAL BOARD

Chief Editor Svyatov S.A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Deputy Chief Editor Arystanbayeva S. S.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Adambekova A. A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Baytenova L. M.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Kantarbaeva Sh. M.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Seitkazyeva A. M.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Simanavicienė Ž.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Mykolas Romeris University</i>
Smagulova Sh. A.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Umirzakov S.Y.	–	<i>Doctor of Economics, Professor, Narxoz University</i>
Abenova E. A.	–	<i>Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Narxoz University</i>
Akimov A.	–	<i>Ph.D., Professor, Griffith Business School</i>
Baimagambetova L. K.	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Professor, Narxoz University</i>
Brauweiler C.	–	<i>Ph.D., Professor, West Saxon University of Zwickau</i>
Dyussebekova Zh. M.	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Narxoz University</i>
Elshibaev R. K.	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Professor, Narxoz University</i>
Issabayev M.	–	<i>Ph.D., Research Professor, Narxoz University</i>
Karshalova A.	–	<i>Ph.D., Associate Professor, Narxoz University</i>
Kim D.	–	<i>PhD, Research Professor, Narxoz University</i>
Kozhakhmet S.	–	<i>Ph.D., Research Professor, Narxoz University</i>
Medeni T.	–	<i>Ph.D., Professor, Ankara Yildirim Beyazit University</i>
Ruziyeva E.	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Narxoz University</i>
Ryskulova M. M.	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Narxoz University</i>
Sarsenbayeva A. Zh.	–	<i>General Director of Fortuna Polygraph Publishing House LLP, Executive Editor</i>
Aitenov N. Zh.	–	<i>MA, Technical Editor, Narxoz University</i>

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ

ЖАҒАНДАНУ ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ
ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ

ПАНДЕМИЯНЫҢ ЖАҒАНДЫҚ КЕДЕЙЛІК ДЕҢГЕЙІНІҢ ӨЗГЕРУІНЕ ӘСЕРІ А. А. Ибрагимов, Г. У. Макенова, М. К. Тулеубаева	6
---	---

EMIGRATION FROM KAZAKHSTAN: FOCUS ON NORTHERN REGIONS AND RURAL AREAS B. A. Urazova, G. K. Kurmanova, B. B. Sukhanberdina	17
--	----

ОЦЕНКА ПОТЕНЦИАЛА НАУЧНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА: СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ З. Т. Сатпаева, Ф. Г. Альжанова, А. С. Смагулова	34
---	----

РАЗВИТИЕ УСТОЙЧИВОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ГОРОДАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ М. А. Джунусова, М. Маульшариф, С. Солтыбаева	53
--	----

ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКА: ДАМУ БАҒЫТТАРЫ
НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА: ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ЦИФРОВИЗАЦИИ МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ Э. Б. Оразгалиева, М. Р. Смыкова.....	68
---	----

КӨЛЕНКЕЛІ ЭКОНОМИКАМЕН КҮРЕСУ ЖОЛДАРЫ ЖӘНЕ ШЕШУ ТЕТІКТЕРІ А. А. Адамбекова, М. Т. Кульжабаева, Н. Т. Адамбеков.....	80
--	----

INVESTMENT ACTIVITY OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF MODERN ECONOMY TRENDS A. Mambetkaziev, G. Konopyanova, Zh. Baikenov.....	92
--	----

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN CONDITIONS OF ECONOMIC CRISIS M. Zh. Sabytkhanova	104
---	-----

DEVELOPMENT OF INTERNAL GOVERNANCE IN HIGHER EDUCATION: THE EVALUATION OF ADMINISTRATION AND ACADEMIC STAFF ATTITUDE G. Manarbek	114
--	-----

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ МЕРЫ РЕАГИРОВАНИЯ УНИВЕРСИТЕТОВ НА ВЫЗОВЫ ПАНДЕМИИ: СИСТЕМАТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ И КЕЙС КАЗАХСТАНА К. Б. Молдашев, Г. Ж. Кучумова, Н. С. Малгельдинов	127
--	-----

МАҢҒЫСТАУ ӨНІРІНДЕ ТУРИЗМ ТҮРЛЕРІН ДАМУ ЖӘНЕ ОНЫҢ АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРДЫ ДАМУҒА ӘСЕРІ Р. К. Сабирова, Г. К. Андабаева, А. Н. Маханова.....	142
--	-----

САНДЫҚ ЭКОНОМИКА
ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА И ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ А. А. Буганова, С. Ы. Умирзаков, А. А. Нурпеисова	155
---	-----

CONTENT

GLOBALIZATION AND CENTRAL ASIA

IMPACT OF THE PANDEMIC ON CHANGING GLOBAL POVERTY RATES A. A. Ibragimova, G. U. Makenova, M. K. Tuleubayeva	6
EMIGRATION FROM KAZAKHSTAN: FOCUS ON NORTHERN REGIONS AND RURAL AREAS B. A. Urazova, G. K. Kurmanova, B. B. Sukhanberdina	17
ASSESSMENT OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION SCIENTIFIC-TECHNOLOGICAL INTEGRATION CAPACITY: STRATEGIC PRIORITIES AND DEVELOPMENT DIRECTIONS Z. T. Satpayeva, F. G. Alzhanova, A. S. Smagulova	34
DEVELOPING SUSTAINABLE INFRASTRUCTURE IN CENTRAL ASIAN CITIES M. Junussova, M. Maulsharif, S. Soltbayeva	53

NATIONAL ECONOMY: DEVELOPMENT VECTORS

CONCEPTUAL FOUNDATIONS AND POSSIBILITIES OF DIGITALIZATION OF MEDICAL SERVICES E. B. Orazgaliyeva, M. R. Smykova	68
THE FIGHT AGAINST THE SHADOW ECONOMY AND WAYS TO SOLVE PROBLEMS A. A. Adambekova, M. T. Kulzhabayeva, N. T. Adambekov	80
INVESTMENT ACTIVITY OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF MODERN ECONOMY TRENDS A. Mambetkaziev, G. Konopyanova, Zh. Baikenov	92
HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN CONDITIONS OF ECONOMIC CRISIS M. Zh. Sabytkhanova	104
DEVELOPMENT OF INTERNAL GOVERNANCE IN HIGHER EDUCATION: THE EVALUATION OF ADMINISTRATION AND ACADEMIC STAFF ATTITUDE G. Manarbek	114
UNIVERSITY STRATEGIC RESPONSE TO PANDEMIC CHALLENGES: A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW AND THE CASE OF KAZAKHSTAN K. B. Moldashev, G. Zh. Kuchumova, N. S. Malgeldinov	127
THE DEVELOPMENT OF TYPES OF TOURISM IN THE MANGYSTAU REGION AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES R. K. Sabirova, G. K. Andabayeva, A. Makhanova	142

DIGITAL ECONOMY

DIGITAL ECONOMY AND DIGITAL TRANSFORMATION IN KAZAKHSTAN A. A. Baganova, S. Y. Umirzakov, A. A. Nurpeisova	155
--	-----

MPHTI 06.52.17

JEL Classification: I32

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-5-6-16>

ПАНДЕМИЯНЫҢ ЖАҒАНДЫҚ КЕДЕЙЛІК ДЕҢГЕЙІНІҢ ӨЗГЕРУІНЕ ӘСЕРІ

А. А. Ибрагимова¹, Г. У. Макенова^{1*}, М. К. Тулеубаева²

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Қ. И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Мақаланың мақсаты бүкіл әлемді жаулаған пандемия әлем елдерінің әлеуметтік жағдайларының төмендеуі, әл-ауқат теңсіздігі мен кедейлік шегінің өзгерісіне әсерін зерттеу.

Әдіснамасы. Әлемдік әлеуметтік теңсіздікті төмендету мен жою, пандемия нәтижесінде кедейлік шегінің өзгеруін, елдерде әлеуметтік қорғаудың ең төменгі шегін қамтамасыз ету үшін қаржыландырудың шамасын талдау барысында ақпараттар жинау, өңдеу және жалпылау, халықаралық ұйымдар мен қорлардың материалдары мен отандық және шетел зерттеуші ғалымдарының еңбектерін талдауда, салыстыруға мүмкіндік беретін жалпы логикалық әдістер қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Жағандық деңгейдегі кедейлік құрамының өсуін алдын алу үшін, әлемдік ғалымдар ғылыми жұмыстары мен халықаралық ұйымдардың материалдарына талдау жүргізу арқылы, Қазақстан Республикасының әлеуметтік мәселелердің кемшіліктері мен әлсіз тұстарын анықтау арқылы инклюзивті экономикалық даму моделі негізінде кластерлік дамуына бағытталуы мақаланың құндылығын жоғарылатады.

Зерттеу нәтижелері. Мақалада коронавирустық дағдарыс туындатқан әлемдік кедейлік шегіндегі өзгерістер, пандемияның нәтижесінде жұмыс орнынан айрылғандардың гендерлік айырмашылығы, үй шаруашылығы мен орта бизнеске түскен әсері, АҚШ ғалымы М. Портердің Әлеуметтік даму индексі, 2021 жылғы Әлеуметтік даму индексындағы Қазақстанның позициясы, сонымен қатар, осы индекстегі Қазақстанның мықты және осал тұстары, Халықаралық Валюта қорының 29 кедей елдеріне пандемиялық дағдарыстан шығу мақсатында жеңілдетілген несие бөлу шаралары және Қазақстанның пандемияға қарсы жүргізген бағдарламалары негізінде қарастырылады.

Автор талдау барысында БҰҰ-ң 2030 жылға арналған Тұрақты даму күн тәртібіндегі бағыттарын жүзеге асыру мақсаттары, Дүниежүзілік банктің 2022 жылғы әлемдік даму туралы баяндамасы, Халықаралық Валюта Қорының (ХВҚ) кедей елдерге жеңілдетілген несие беру кезеңдері және ХВҚ-ң фискалдық мониторы, жағандық пандемияға жауап ретінде Қазақстан Республикасының фискалдық шаралары талданады.

Түйін сөздер: пандемия, теңсіздік, байлар, кедейлік, инклюзивті, әлеуметтік мәселе, күнкөріс.

КІРІСПЕ

2015 жылы 25 қыркүйекте Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) басқаруымен 2030 жылдарға дейінгі Тұрақты дамудың 17 мақсаттары күн тәртібінде қабылданды. Тұрақты дамудың негізгі мақсаттары – кедейшілікті жою, теңсіздікті күрес пен әділдікке қол жеткізу, экологиялық тұрақтылықты сақтау [1].

БҰҰ күн тәртібіндегі Тұрақты дамудың мақсаттарына сәйкес, Қазақстанның инклюзивті экономикалық дамуындағы негізгі қадамдарындағы мақсаттары халықтың әл-ауқаты мен тұрмыс-дәрежесінің тұрақты дамуы, яғни, әл-ауқаты теңсіздігімен күрес болып отыр. Тұрақты дамудың негізгі мақсаттары COVID-19 пандемиясынан кейін, Қазақстан және басқа мемлекеттер үшін де өзекті болып отыр. Пандемия нәтижесінде қалыптасып отырған халықтың арасындағы әлеуметтік-экономикалық

теңсіздіктің күрделенуін әлем ғалымдарының жан-жақты талдауы зерттеу тақырыбының өзектілігін айқындайды.

2019 жылы әлем бойынша қарқын алған пандемия дерті, локдаундар мен түрлі деңгейдегі шектеулер миллиондаған халықтың әлеуметтік тұрмыс-тіршілігі мен табыстарына кері әсерін тигізді.

Қазақстан Республикасының Президентінің 2019 жылғы Қазақстан халқына Жолдауы «Қарқынды дамыған және инклюзивті экономика» негізінде дамуы моделіне сәйкес және 2022 жылғы «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» Жолдауына байланысты Қазақстан Республикасының жаңаруы мен жаңғыруы инклюзивті экономикалық өсуге бағыттталып отыр [2].

Әлемдегі теңсіздіктің өсуіне және елдер арасындағы тұрақты дамудың бағытын өзгерткен 2020 жылғы бүкіл әлемді жаулаған пандемия елдердің әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерін құлдыратты.

Пандемия халықтың және аймақтар арасындағы теңсіздіктің, жаһандық кедейлік деңгейінің өзгеруі мен өсу тереңдеуін зерттеу мақаланың негізгі мақсаты және әлем бойынша зерттеу жұмыстарын жан-жақты талдау арқылы кедейлік деңгейін анықтау мақаланың міндеті болып отыр.

БҰҰ-ң 2030 жылға арналған Тұрақты даму бағыттарын жүзеге асыру мақсаты кезеңінде, бүкіл әлем күрделі пандемия сынағынан өтуде. Жаһандық кедейшілік алғаш рет 1998 жылдан бері алғаш рет өзгеріске ұшырады [3].

Пандемия уақытындағы мемлекеттер мен халықтың арасындағы әлеуметтік-экономикалық теңсіздіктің өсуі, кедейлік шегіндегі өзгерісі отандық зерттеуші ғалымдар, алыс және шетел ғалымдары, сонымен қатар, халықаралық ұйымдар зерттеулерінен орын алады.

Отандық зерттеуші Г. Б. Молдабеков, А. А. Альшанская, ресей ғалымдары П. М. Лукичев, А. Н. Шеремет, А. Вебер және В. Волович, Еуропа зерттеушілері М. Doyle және J. Stiglitz ғалымдары, АҚШ ғалымдарынан R. Estes, M. Porter, Оңтүстік Африка, Австралия зерттеушілері J. N. Ng'ombe, K. N. Addai, O. Temoso-ның ғылыми зерттеу жұмыстарында, қытай ғалымдары Т. Chen, С. Коо және Х. Yang, L. Geng, түрік ғалымы G. Gozgor зерттеушілерінің ғылыми мақалаларында, сонымен қатар, Дүниежүзілік кәсіпкерлер инвестициялық форумы (WEIF 2022) материалдарында халықтың әлеуметтік мәселелері қарастырылады. Әлеуметтік мәселелердің принциптерін терең зерттеп, 52 түрлі әлеуметтік индикаторларды 3 блокқа бөлу арқылы М. Porter 2013 жылы әлеуметтік даму индикаторлары негізінде «Әлеуметтік даму индексі» өзінің ғылыми зерттеулерінде талданады.

Әдіснама. Әлем бойынша пандемия салдарынан халықтың әл-ауқаты мен өмір сүрудің деңгейінің төмендеуі, жаңа кедейлік санының өсуін зерттеу барысында талдау және біріктіру, салыстырмалы аналитикалық, ғылыми жалпылау әдістері, отандық зерттеушілер, алыс және жақын шетел ғалымдары, соның ішінде, ресей зерттеушілері, американдық, қытай, түрік ғалымдарының, халықаралық ұйымдардың материалдары мен жинақтары негізінде салыстыруға мүмкіндік беретін жалпы логикалық әдістерін қолдануда жаһандық деңгейде Қазақстан Республикасының байлар мен кедейлер шегі арасындағы алшақтық өзгерісінің нәтижесі анықталды.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ.

2020 жылы 100 млн.-нан астам адамдар кедейліктің өте төмен деңгейіне жетіп, дағдарыс нәтижесінде әлемнің кейбір елдерінде созылмалы түрдегі азық-түліктің жетіспеушілігі орын алды. Пандемия салдарынан жұмысбасты адамдар жалпы жұмыс уақытының 8,8 %-ын жоғалтып (255 млн. толық жұмыс уақытсына теңесті). Локдаундар мен шектеулер нәтижесінде миллиондаған адамдар жұмысынан айрылып, экономикалық және әлеуметтік мәселелердің күшеюіне алып келді. Нәтижесінде медициналық қызметтердің үзілуіне, соның ішінде ана мен бала денсаулығын көтеру, түрлі жұқпалы аурулар бойынша жүргізетін жұмыстарға кедергі жасалды [3].

Дүниежүзілік банктің Әлемдік даму туралы 2022 жылғы есебінде 2020 жылы күшейген пандемияның экономикалық салдары жалпы елдер үшін әртүрлілігі баяндалады. Кесел барлық елдер (бай және кедей) үшін үлкен сынаққа айналып, экономика кемшіліктерінің айқындалуына, атап айтқанда үй шаруашылықтары мен орташа фирмалары үшін қиыншылықтарына, жеке тұлғалар мен заңды тұлғалардың табыстарына кері әсері қарастырылады.

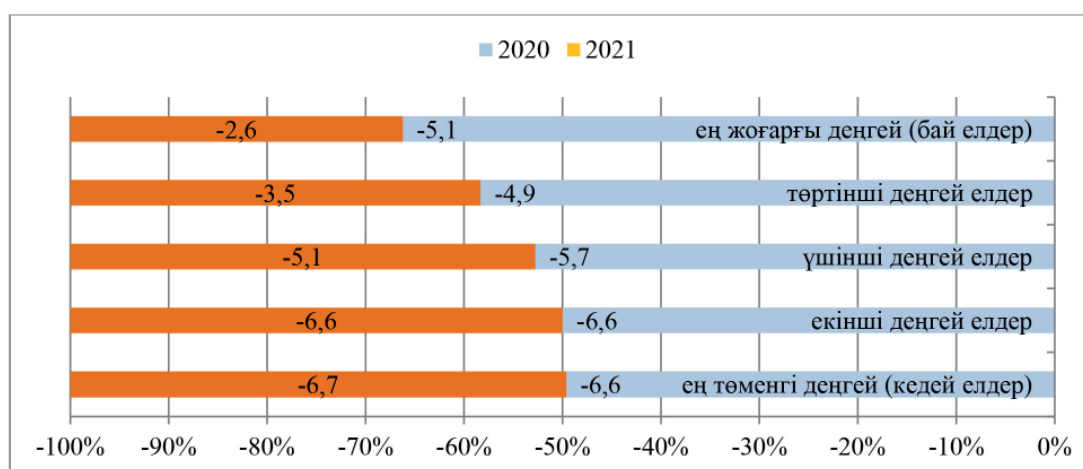
2020 жылы үй шаруашылықтарының 50 %-ы үш айдың ішінде күнделікті тұтынатын құндылықтарына қол жеткізе алмайтындығына, ал орташа деңгейдегі фирмалардың ақшалай қоры 51 күнге дейін жетпейтіндігі пайымдалады [4]. Пандемия әсіресе әлеуметтік осал топтарға қатты әсер етті. 2020 жылы әлем елдерінің 70 %-ы бастауыш білімі бар азаматтардың уақытша жұмыссыздар қатарына қосылуына алып келді. Табысын жоғалтқандар арасында жастар, әйелдер, өзін-өзі жұмыспен қамтушылар, қарапайым жұмысшылар болды және олардың саны күрт көбейді [4].

Бірінші дүние жүзілік соғыс, Ұлы депрессия, Екінші дүние жүзілік соғыс, Әлемдік қаржылық дағдарыс, COVID-19 әлемдік тарихта орын алған дағдарыстар және де соңғы дағдарыс салдары өте жоғары.

Дағдарыс салдарынан 2020 жылдың маусымына дейінгі уақытта жұмыс орнынан айрылғандардың гендерлік айырмашылығы бойынша әйелдер 42 %-ға және ерлер 31 %-ға өзгерген [1].

Шетел ғалымы Carmen M. Reinhart зерттеулерінде жан басына шаққандағы ЖІӨ-і төмендеген елдердің үлесі 1901-2021 жылдар аралығындағы өзгерістер талданады. 1901-2021 жылдар аралығында жан басына шаққандағы ЖІӨ-і төмендеген елдердің үлесіне сәйкес, 1929-1931 жылдары Ұлы депрессия салдарынан осы көрсеткіштің үлесі 1931 жылы 83 %-ды құраса, 2019 жылғы пандемия салдарынан осы көрсеткіш үлесі 2020 жылы 90 %-ды құрады [5]. Яғни, 2019 жылғы пандемияның салдары Ұлы депрессия салдарынан 7 %-ға үлкен, пандемия салдары халық кірістерінің күрт төмендегендігі белгілі.

Пандемия салдарынан жаһандық теңсіздікті анықтауда кірістер шегін 2020-2021 жылдар аралығын квинтильмен есептеу (5 түрлі деңгейге бөлу) негізінде салыстыру 1-суретте қарастырылады. Қазіргі уақытта кедей елдер ұзаққа созылған COVID-19 дағдарысымен күресуде және бұл жағдай халықаралық ұйымдар жүргізіп отырған жұмыстарына кедергі жасап, теңсіздіктің қысқаруына қарсы өзгеріс енгізіп отыр.

Сурет 1 – Елдер арасындағы теңсіздіктің өсуі (%), 2020-2021 жылдар

Ескерту – [5] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

1-суреттегі ақпаратқа сәйкес, 2020 жылы бай елдер мен кедей елдер арасындағы айырмашылық 1,5 %-ды құраса, 2021 жылы осы айырмашылық 4,1 % құрап отыр, яғни, әлем бойынша бай елдер мен кедей елдер арасындағы айырмашылық 2,6 %-ға өсіп отыр. Екінші, үшінші, төртінші деңгейдегі елдер де 2020-2021 жылдары теңсіздіктің өсу тенденциясының қалыптасқандығы орын алады.

2020 жылы бірінші пандемия толқынынан кейін әлем елдері үлкен теңсіздіктің өсуіне және 2021 жылы теңсіздіктің кеңеюіне алып келгендігі (1,6 есеге) көрінеді, бұрынғы кедейлерден басқа жаңа кедейлердің қалыптасуы орын алып отыр.

Халықаралық ұйымдар, соның ішінде Халықаралық Валюта Қоры (ХВҚ) кедей елдерге қаржылық көмек шараларын 2020 жылдан бастап жүргізе бастады.

2020 жылы ХВҚ-нан қаржыландыру көзделіп, кедей мемлекеттерге көмек көрсету, соның ішіндегі кедейлік шегі төмен 26 мемлекет тарапынан қаржылық көмекті сұрау негізінде жоспарланған. Пандемия нәтижесінде қалыптасқан негізгі мәселені шешу үшін: төлем балансы, экономиканы тұрақтандыру және қалпына келтіру, тұрақты экономикалық өсуді қалыптасыру үшін жеңілдетілген несие көлемі 1 трлн. долл. құрады. Мұндай көлемдегі қаржылық көмектің мақсаты, адам өмірін сақтау мен өмір сүруге қажетті құндылықтарға қол жеткізу болып отыр.

Сонымен қатар, пандемияға байланысты ХВҚ-ы 2021 жылы несиелеу жұмыстарын жүргізумен қатар, 36 мемлекетке экономикалық бақылау жүргізу жұмыстарына бағытталды. ХВҚ-ы тұрақтылық үшін ықтимал тәуекелдерді шешу үшін саясатты түзету туралы кеңес беру бірінші жүргізілетін бағыт болды.

Неселеу жұмыстары 98 млрд. долл., соның ішінде 10 млрд. долл. табысы төмен 31 мемлекетке, жалпы бөлінген қаржы шамамен 110 млрд. долл. тең. Осы қаражаттың ішінен 17 млрд. долл. (12 млрд. *SDR) 39 мемлекетке және 6 млрд. долл. 26 мемлекетке шұғыл түрде қаржыландыру екінші бағыттағы жұмыстар еді.

Практикалық техникалық кеңестер, саясатқа бағытталған оқытулар, түрлі мамандарды даярлау мақсатында мемлекет пен аймақтар әлеуетін дамытуға 251 млн. долл. бөлінуі ХВҚ-ң үшінші бағыты болды [6, б. 23-29].

Траст қоры арқылы 29 мемлекетке ХВҚ-ы пандемиялық әлеуметтік-экономикалық мәселелер, дағдарыстан шығу мақсатында жеңілдетілген несие түріндегі қаржылық көмек 3 бөліктен тұрады. 1-кестеде 29 мемлекетке ХВҚ-нан бөлінген қаржылық көмек талданады (SDR млн., 2021 жылыдың 30 сәуіріндегі жағдай бойынша). Аталған мемлекеттер үшін қаржылық көмек негізінен халықтың әлауқатын көтеруге бағытталады.

Кесте 1 – Халықаралық Валюта Қоры 29 кедей елдеріне бөлінетін жеңілдетілген қаржылық көмегі (SDR* млн.), 2020-2021 жылдар

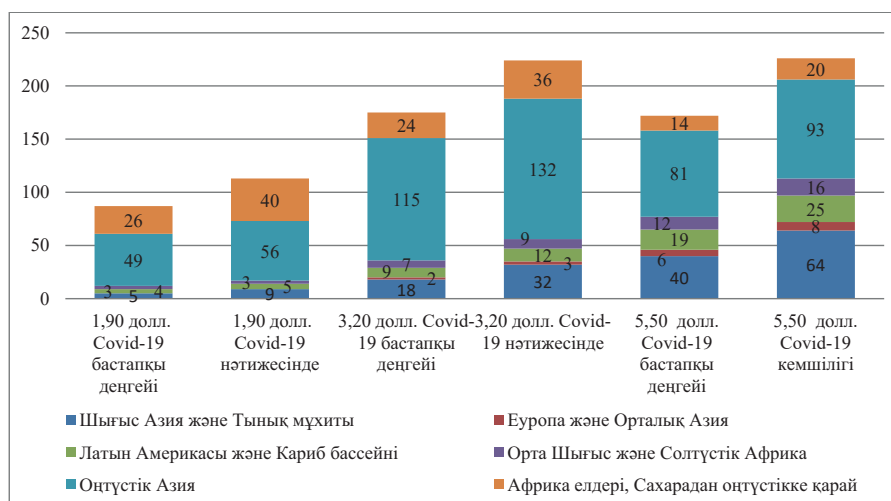
№	елдер	1 транш 30 сәуір 2020 жыл	2 транш 2 қазан 2020 жыл	3 транш 1 сәуір 2021 жыл
1	Ауғаныстан	2,40	2,40	2,40
2	Бенин	7,43	6,37	5,31
3	Буркина-Фасо	8,74	10,30	9,65
4	Бурунди	5,48	4,82	4,16
5	Орталық Африка Республикасы	2,96	2,82	2,92
6	Чад	0	2,00	4,06
7	Комор аралы	0,97	0,81	0,65
8	Конго	14,85	9,90	4,95
9	Джибути	1,69	1,69	1,40
10	Эфиопия	8,56	4,50	0,47
11	Гамбия	2,10	2,10	1,87
12	Гвинея	16,37	16,37	18,21
13	Гвинея-Бисау	1,08	1,36	1,12
14 -29	Гаити, Либерия, Мадагаскар, Малави, Мали, Мозамбик, Непал, Нигер, Руанда, Сан-Томе и Принсипи, Сьерра-Леони, Соломонов аралы, Тәжікстан, Танзания, Того, Йемен	110,49	84,96	110,9
Барлығы	519,59 млн. SDR*	183,12	168,40	168,07
*СДР (SDR) Арнайы қарыз алу құқығы немесе SDR – бұл Халықаралық валюта қоры шығарған жасанды резерв және төлем құралдары. Оның тек банктік шоттардағы жазбалар түріндегі қолма-қол ақшасыз нысаны бар.				
Ескерту – [6] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған				

1-кестедегі Халықаралық Валюта Қорының мәліметтеріне сәйкес, 3 түрлі траншпен берілетін жеңілдетілген қаржы көлемі 519,59 млн. SDR тең. Тізімде жалпы Африка елдері және Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД) аймағынан Тәжікстан Республикасы 7,83; 5,22; 3,91 млн. SDR (барлығы

16,96) көлемінде қаржылық көмек алды. Яғни, ХВҚ-ң мәліметтерін негізге ала отырып, пандемия салдарынан миллиондаған халқы бар 26 мемлекеттің әл-ауқатының күрт төмендегенін көреміз.

ХВҚ-ң 2021 жылғы қаржылық көмек негізінде Несиелеу картасында Азия-Тынық мұхит аймағы, Европа, Таяу Шығыс және Орталық Азия, Сахараның оңтүстігіндегі Африка, Батыс жарты шар аймақтарына 1 СДР= 1,43499 долл. 2021 жыл 30 сәуірдегі айырбас бағамына сәйкес қаржыландыру жүргізілген.

2-суретте COVID-19 салдарынан туындаған кедей аймақтарының құрамы пайызбен талданады.

Сурет 2 – COVID-19 салдарынан туындаған кедей аймақтарының құрамы (%), 2020 жыл
Ескерту – [7] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

COVID-19 дағдарысынан кейін, 2020 жылы кедейліктің аймақтық құрамы бойынша жаңа қалыптасқан кедейліктің (1,90 долл.) ең төменгі шегі Оңтүстік Азияда (56 %) орналасқан, дағдарысқа дейін 49 %-ды құраған еді (4 % өскен). Сахарадан оңтүстікке қарай орналасқан Африкада жаңа қалыптасқан кедейліктің (1,90 долл.) ең төменгі шегі 40 %-ға тең, дағдарысқа дейін 26 % құраған (кедейлік 14 % өскен). Оңтүстік Азия және Шығыс Азия мен Тынық мұхиты елдерінде кедейліктің жоғары шегі 5,50 долл. алғанда 93 % және 64 % құрап отыр. Орташа деңгейдегі кедейлер де 3,20 долл. алғанда Оңтүстік Азия (осы аймақта ТМД елдерінен: Қазақстан, Қырғызстан, Түркіменстан, Тәжікстан, Өзбекстан) және Сахарадан оңтүстікке қарай орналасқан Африка жерлерінде жаңа қалыптасқан кедейлік 115 % және 24 % тең.

Әлем бойынша пандемия нәтижесінде 2021 жылғы Дүниежүзілік банк мәліметтеріне сәйкес, 97 млн. адамның бір күндегі тұтынуға жұмсайтын қаражаты 1,90 долл., яғни, ең төменгі шегіне сәйкес. Бұл жағдай кедейшілік деңгейін 7,8 %-дан 9,1 %-ға өсіріп отыр [8].

Қорытындылай келе, 2020 жылы пандемия әлем бойынша кедейліктің аймақтық құрамына өзгеріс енгізіп, жаңа кедейліктің қалыптасуына алып келіп отыр.

М. Портердің Әлеуметтік даму индекстеріне сәйкес 3 блокқа бөлінген 52 түрлі индикаторларды Қазақстан Республикасының 2021 жылғы мысалында қарастырамыз. Аталған әлеуметтік индекстері 0 мен 100 аралығында болады (Кесте 2).

Кесте 2 – Қазақстан мысалындағы М. Портердің 2021 жылғы Әлеуметтік даму индекстері

Индикаторлар түрлері	1 блок	Мәні	2 блок	Мәні	3 блок	Мәні
	Адамға қажетті 1-ші кезектегі қажеттіліктері	86,49	Адамның тұрмыс-жағдайы	75,83	Адамдарның даму мүкіндігі	54,38
	Тамақтану мен медицина қызметтері	95,53	Білімге қол жетімділігі	94,54	Жеке адам құқықтары	53,63
	Су мен санитарлық жағдайы	93,93	Ақпарат және коммуникация жетімділігі	78,20	Толеранттылық пен инклюзивтілік	30,01
	Баспана	91,89	Денсаулық	61,69	Жеке бостандық және таңдау	71,58

Ескерту – авторлар дереккөз негізінде құрастырған [9]

2-кесте мәліметтеріне сәйкес, Әлеуметтік даму индекстері ішінде 3 блоктағы индикаторлар көрсеткіштерінің төмендігі көрінеді, яғни, адамдарның даму мүкіндігі, жеке адам құқықтары, толеранттылық пен инклюзивтілік бойынша өте төменгі шаманы көрсетеді. Қазақстан Республикасының Инклюзивті экономика моделі негізінде дамуға бағытталған мелекеттің осал тұсы 30,01 шамаға тең, яғни, ең төменгі көрсеткіш болып отыр. Бұл индикатордың синергиялық әсері бар екенін ұмытпауымыз керек, яғни, басқа салаларға да кері әсері туындауы мүмкін.

Сонымен қатар, жоғары индикаторларға: адамға қажетті 1-ші кезектегі қажеттіліктері, тамақтану мен медицина қызметтері, су мен санитарлық жағдайы, баспана, ақпарат және коммуникация жетімділігі сияқты шамаларды атап өтуге болады. Жалпы, М. Портердің Әлеуметтік даму индексіне сәйкес Қазақстан әлем бойынша 168 мемлекеттің ішінде 64 орында.

Қорыта келе, М. Портердің әлеуметтік даму индексіне сәйкес Қазақстанның төменгі әлеуметтік индикаторларына және жалпы экономикасына пандемияның да әсері болды. Сондықтан мемлекет тарапынан түрлі жұмыстарды жүргізу қолға алынды.

Пандемияның бірінші толқыны басталғаннан бастап, үкімет мемлекеттік бюджеттен қосымша шығындарды көбейте бастады. 2020 жылы бөлінген қаржыландыру денсаулық сақтау жүйесіне 232 млрд. теңге және 2021 жылы 265 млрд. теңге қосымша шығындарға: медициналық қызметтерге жұмсалған шығындарға, вакциналарды, ПТР (ПЦР) сатып алуды қоса алғанда, сынақтар мен медициналық мекемелердің құрылысына және 2021-2023 жылдары медицина қызметкерлерінің жалақысын өсіру туралы сметасы 557 млрд. теңге қаражаты белгіленген [10].

Сонымен қатар, басқа да қосымша шығындар орын алды, оның жалпы құны 2 591 млрд. теңгені құрады. Жұмыссыз қалған азаматтарға қаржылай көмектер, атап айтқанда, жұмыссыздарға, өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға ақшалай төлемдер, яғни, бір адамға айына 42 500 теңге 4,5 млн. адамға жәрдемақы төленді [10].

Қосымша шығындар ішінде «Қарапайым заттардың экономикасы» мемлекеттік бағдарламасы аясында субсидияланған несиелеу 1 трлн. теңгені құрап (2021 жыл, қыркүйек), өсім 600 млрд. теңге жетті. Шағын және орта бизнестегі айналым капиталын қаржыландыруды субсидиялау бойынша 2021 жылдың қыркүйегінде 800 млрд. теңгені құрап, өсімі 600 млрд. теңгеге өскен. Жұмыспен қамтудың «Жол картасы» мемлекеттік бағдарламасына жұмсалған шығындар 1,8 трлн. теңгені құрады және басқа да шығындар орын алды [10].

Пандемия салдарынан жоғалтқан шығындар сомасы 800 млрд. теңгеге тең. COVID-19 кезінде жабылған ірі сауда орталықтары, кинотеатрлар үшін салық жеңілдіктері, жеке кәсіпкерлер мен шағын және орта бизнес (ШОБ) субъектілерін салықтан босатулар орын алып жоғалтқан шығын көлемін өсірді [10].

Азық-түлік пен әлеуметтік маңызы бар тауарлар мен қызметтерге қосылған құн салығы (ҚҚС) бойынша жеңілдіктер, мысалы, коммуналдық төлемдердің төмен деңгейі бойынша, қиын салаларға қосымша қолдау көрсету, мысалы, азаматтық авиация үшін ҚҚС-тен босату, жер салығы мен туризм үшін ҚҚС босату, ауыл шаруашылығын жер салығынан босату, өндірушілер, осал секторлардағы ШОБ субъектілері үшін мүлік салығын төлеуден босату, сонымен қатар, екінші карантинге байланысты салықтық жеңілдіктер де ұзартылды сияқты шаралар негізінде жоғалтқан шығындар орын алды.

Сонымен қатар, кейінге қалдырылған кірістер: жалақы салықтарын 2020 жылы 1 сәуірден 1 маусымға дейінге кейінге қалдару орын алды [10].

Орын алған шектеулер (локдаун) нәтижесінде халықтың әл-ауқаты төмендеп, жұмыссыздар саны өсті. Әлем бойынша 2020 жылы 2019 жылмен салыстырғанда 255 млн. адам (8,8 %) жұмысынан айрылды [11].

Қазақстан Республикасында жұмыссыз қалған азаматтардың кәсіби деңгейін және дағдыларын көтеру мақсатында 2021 жылы шілде айынан бастап, онлайн skills.enbek.kz платформасы «Өз дағдыларыңды көтеру» негізінде онлайн оқу жүргізілуде. Кәсіби тәжірибесін көтеруге 7,7 мың адам тіркелген, олардың 5,4 мың азаматы жұмыссыздар және 2,3 мың азаматы жастар [12].

Әдебиеттерге шолу. Жаһандық деңгейде орын алған пандемияның әлем бойынша кедейлік аймақтар құрамының өзгеруі мен бұрынғы кедейлерден басқа жаңа кедейлердің қалыптасуын зерттеуде

отандық, шетел ғалымдары мен халықаралық ұйымдардың статистикалық мәліметтеріне тоқталып, талдау жасалды.

Отандық зерттеуші Г. Б. Молдабеков еңбектерінде БҰҰ-ң 2015 жылы әлемдік көшбасшылар 2030 жылға дейінгі Тұрақты даму Күнтәртібі туралы, Халықаралық еңбек ұйымының бағалауы бойынша дамушы елдердің экономикалары үшін әлеуметтік қорғаудың ең төменгі шегін қамтамасыз ету үшін қаржыландырудың орташа шамасы ұлттық ЖІӨ-нің 1,6 %-на теңесуі туралы, COVID-19 дағдарысы кезінде қажетті қызметтерге қол жетімділігін қамтамасыз ету, емдеу шараларын жәрдемақы пакеттеріне біріктіру арқылы шығындарды көбейту мәселелері орын алады [13].

Ресей ғалымы П. М. Лукичев зерттеу жұмысында коронавирустық дағдарыс туындатқан «Жаңа теңсіздік» көрінісінің негізгі формалары талданады. Сонымен қатар, дамыған елдердегі қазіргі теңсіздіктің күшеюінің себептері, әртүрлі жұмысшы топтарының әл-ауқатындағы тенденциялары қарастырылады [14]. Ресей ғалымы А. Н. Шеремет зерттеу жұмысында әлеуметтік теңсіздік пен кедейлік бүкіл әлемдегі мемлекеттік органдардың алдында тұрған ең өткір мәселелесіне, теңсіздікті түзетуге бағытталған тиімді мемлекеттік экономикалық саясатқа, кедейлікпен күрестің негізгі факторына, COVID-19 пандемиясының аясында жалпы әлемдегі әлеуметтік-экономикалық мәселенің ушығуына, «байлар мен кедейлер шегі» арасындағы алшақтықтың едәуір орын алғандығына тоқталады [15].

Қытай және түрік ғалымдары Т. Chen, С. Коо, түрік ғалымы G. Gozgor зерттеушілері пандемиялық белгісіздіктің табыс теңсіздігіне әсері эмпирикалық түрде зерттелген. Зерттеу жұмысында пандемиялық белгісіздіктің жаңа өлшемін, Дүниежүзілік пандемияны талқылау индексі (WPDI) және салықтан кейінгі Джини коэффициентіне, 1996-2020 жылдары аралығындағы 141 мемлекеттің деректеріне тоқталған [16].

Шетел зерттеушілері J. N. Ng'ombe, K. N. Addai, O. Temoso-ның ғылыми зерттеу жұмыстарында Ганадағы шағын үй шаруашылықтарының әл-ауқатындағы гендерлік айырмашылықтары зерттелген. Үй шаруашылығын басқаратын ерлер мен әйелдер арасындағы әл-ауқат деңгейінің айырмашылықтары өлшеніп, күнделікті азық-түлік кедейлігі, азық-түлік тұтынудағы осалдық және теңсіздіктер және оларға әсер ететін ковариаттар жиынтығы анықталған. Зерттеу 900 фермалық үй шаруашылығы негізінде жүргізілген [17].

БҰҰ жинақтарында Ұйымның Даму Бағдарламасы жариялаған жаңа талдауларында, дамушы елдердегі Covid-19 вакциналарының аз ғана бөлігі енгізілуі нәтижесінде байлар мен кедейлер арасындағы алшақтықтың артуына әкелетіндігі пайымдалады [18].

АҚШ ғалымы R. Estes 1970-2018 жылдар аралығындағы Азия, Африка және Латын Америка жерлеріндегі 50 жылға уақыт аралығындағы халықтың әлеуметтік жағдайларын талдайды [19].

Ресей ғалымдарының ішінен, А. Вебер мемлекеттік инклюзивті экономикалық өсуге қол жеткізуі туралы болса [20], В. Воловичтің зерттеулері жаңғырумен байланысты және сол арқылы әлеуметтік мәселенің шешімінің табылатындағы және басқа салаларға синергиялық оң әсері туралы жазады [21].

Нәтижелер. Әлемде қалыптасып отырған теңсіздік шектерінің пандемияға дейінгі және пандемия уақытындағы өзгерістер мәліметтері негізінде кедейлік шегінің құрылымының өзгерісінің қалыптасуы анықталды, сонымен қатар, Халықаралық Валюта Қоры кедей елдерге 2020 жылдан бастап жүргізген қаржылық көмек шаралары негізінде дағдарысқа қарсы шаралар жүргізіліп, кедейлер санының өсуіне кедергі шаралары негізінде, халықтың әл-ауқатына және жалпы бизнеске қолдау жасау жұмыстарының аясындағы әлеуметтік-экономикалық мәселелердің күрделенуіне жол бермеу мәселесі анықталды. Пандемия уақытында Қазақстан Республикасында онлайн жобалардың жүргізілуі арқылы, жұмыссыз азаматтардың онлайн түрде тіркеліп, дағдыларын көтеруге сұраныстың өсуі және XX ғасырдың 30 жылдарындағы Ұлы дағдарыс пен пандемия салдары мәліметтерін талдау нәтижесінде, соңғысының соққысының үлкен екендігі белгілі болды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Пандемия барлық салаларды қамтып, халықтың әл-ауқатын төмендетіп, табысын құлдыратып, еңбек нарығына үлкен соққы беру нәтижесінде мыңдаған азаматтардың кедейлер қатарына қосылды.

Кедейлік деңгейінің шектеріне түскен халықты қиын жағдайдан шығару үшін Халықаралық еңбек Ұйымы (ХЕҰ) қарқынды түрде жұмыс жасап жатыр.

Әлеуметтік қорғау, мәжбүрлі және балалар еңбегін жою, еңбек өнімділігін арттыру, жастарды жұмыспен қамту, шағын және орта бизнесті, дағдыларды дамытудың нақты мақсаттарымен қамтамасыз етілген бұл жаһандық мақсат бүкіл әлемдегі адамдар мен үкіметтердің экономикалық және әлеуметтік қажеттіліктеріне таптырмас жауап болып табылады.

Халықаралық еңбек Ұйымы еңбек мәселесін Тұрақты даму мақсаттарына сәйкес іске асыру күнтізбе жоспарындағы негізгі басымдылық. Қазақстан Республикасының да басымдылық бағыттарының бірі лайықты жұмыс мүмкіндіктерін жасап қана қоймай, сонымен қатар неғұрлым тұрақты, инклюзивті және кедейлікті төмендетуді қамтамасыз ету болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Goal 10. Reduce inequality within and between countries [Электронды ресурс] // SDG 2030 United Nations [web-сайт]. – д.ж. – URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/inequality/> (Қарау уақыты: 28.04.2022).

2. Қазақстан Республикасы президентінің «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» Жолдауы [Электронды ресурс] // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты [web-сайт]. – 2022. – URL: <https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340> (Қарау уақыты: 16.04.2022).

3. Gopinath G. A Disrupted Global Recovery [Электронды ресурс] // IMF Blog [web-сайт]. – 2022. – URL: <https://blogs.imf.org/2022/01/25/a-disrupted-global-recovery/> (Қарау уақыты: 25.04.2022).

4. World Bank. World Development Report 2022: Finance for an Equitable Recovery. – Washington, DC: World Bank, 2022. – 258 p. – DOI: 10.1596/978-1-4648-1730-4.

5. Reinhart C. M. Covid-19 and the Reversal Problem [Электронды ресурс] // XXIV Annual Conference of the Central Bank of Chile. – The World Bank Group, 2021. – 11 p.

6. International Monetary Fund. Build Forward Better IMF Annual Report 2021. – 2021. – 74 p.

7. Lakner C., Yonzan N., Mahler D., et. al. Updated estimates of the impact of COVID-19 on global poverty: The effect of new data [Электронды ресурс] // World Bank Blogs [web-сайт]. – 2020. – URL: <https://blogs.worldbank.org/opendata/updated-estimates-impact-covid-19-global-poverty-effect-new-data> (Қарау уақыты: 25.04.2022).

8. Sánchez-Páramo C., Hill R., Mahler D., Narayan A., Yonzan N. Covid-19 leaves a legacy of rising poverty and widening inequality [Электронды ресурс] // World Bank Blogs [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/covid-19-leaves-legacy-rising-poverty-and-widening-inequality> (Қарау уақыты: 25.04.2022).

9. Indicators of social progress 2021 [Электронды ресурс] // The Social Progress Imperative [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://www.socialprogress.org/?code=KAZ> (Қарау уақыты: 28.04.2022).

10. Fiscal monitor: database of country fiscal measures in response to the Covid-19 pandemic [Электронды ресурс] // International Monetary Fund [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Fiscal-Policies-Database-in-Response-to-COVID-19> (Қарау уақыты: 30.04.2022).

11. Что ждет рынок труда в 2021 году – обзор МОТ [Электронды ресурс] // ООН [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://news.un.org/ru/story/2021/01/1395062> (Қарау уақыты: 30.04.2022).

12. Более 7,4 тыс. казахстанцев прошли обучение на платформе skills.enbek.kz в 2021 году [Электронды ресурс] // Министерство Труда и социальной защиты населения РК [web-сайт]. – 2022. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/323073?lang=ru> (Қарау уақыты: 05.05.2022).

13. Молдабеков Г. Б. Социальная поддержка населения в условиях пандемии // Сборник трудов Международной научно-практической конференции «Современные тенденции и перспективы развития национальных экономик в условиях вызовов мировой пандемии». – Нур-Султан, 2020. – С. 61-65.

14. Лукичев П. М. Новое неравенство и экономический рост после Covid-19 // Вестник Удмуртского университета. – 2021. – № 31(3). – С. 380-387.
15. Шеремет А.Н. Пандемия неравенства. Социально-экономические аспекты и последствия COVID-19 // Медицина. Социология. Философия. Прикладные исследования. – 2020. – № 4. – С. 136-141.
16. Chen T., Gozgor G., Koo C. Pandemics and Income Inequality: What Do the Data Tell for the Globalization Era? // Journal Frontiers in Public Health. – 2021. – № 9. – Article 674729. – DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.674729>.
17. Addai K. N., Ng'ombe J. N., Temoso O. Food Poverty, Vulnerability, and Food Consumption Inequality Among Smallholder Households in Ghana: A Gender-Based Perspective // Social Indicators Research. – 2022. – № 163. – P. 661–689. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-022-02913-w>.
18. UN analysis shows link between lack of vaccine equity and widening poverty gap // [Электронды ресурсы] // ООН [web-сайт]. – 2022. – URL: <https://news.un.org/en/story/2022/03/1114762> (Қарау уақыты: 30.04.2022).
19. Estes R. J. The Social Progress of Nations Revisited, 1970–2020. – Springer Nature Switzerland AG, 2019. – 257 p.
20. Вебер А. Социальный прогресс: вопросы измерения, сравнительный анализ и вопросы политики // Журнал социологических наук и социальной практики – 2015. – № 3(11). – С. 5-16.
21. Волович В. Модернизация и социальный прогресс // Журнал Проблемы модернизации и перехода к инновационной экономике. – 2014. – № 1(49). – С. 13-19.

REFERENCES

1. Goal 10. Reduce inequality within and between countries. SDG 2030 United Nations website. Retrieved April 28, 2022, from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/inequality/>.
2. Kazakhstan Respublikasy prezidentinin «Zhaңa Kazakstan: zhanaru men zhangyru zholy» Zholdauy. (2022). Official site of the President of the Republic of Kazakhstan. Retrieved April 16, 04, 2022, from <https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340> (In Kazakh).
3. Gopinath, G. A (2022). Disrupted Global Recovery. IMF Blog. Retrieved April 25, 2022, from <https://blogs.imf.org/2022/01/25/a-disrupted-global-recovery/>.
4. World Bank. (2022). World Development Report 2022: Finance for an Equitable Recovery. Washington, DC: World Bank, 258 p., DOI: 10.1596/978-1-4648-1730-4.
5. Reinhart, C. M. (2021). Covid-19 and the Reversal Problem. XXIV Annual Conference of the Central Bank of Chile. The World Bank Group, 11 p.
6. International Monetary Fund. (2021). Build Forward Better IMF Annual Report 2021. 74 p.
7. Lakner, C., Yonzan, N., Mahler, D. and et. al. (2020). Updated estimates of the impact of COVID-19 on global poverty: The effect of new data. World Bank Blogs. Retrieved April 25, 2022, from <https://blogs.worldbank.org/opendata/updated-estimates-impact-covid-19-global-poverty-effect-new-data>.
8. Sánchez-Páramo, C., Hill, R., Mahler, D., Narayan, A. and Yonzan, N. (2021). Covid-19 leaves a legacy of rising poverty and widening inequality. World Bank Blogs. Retrieved April 25, 2022, from <https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/covid-19-leaves-legacy-rising-poverty-and-widening-inequality>.
9. Indicators of social progress 2021. (2021). The Social Progress Imperative. Retrieved April 28, 2022, from <https://www.socialprogress.org/?code=KAZ>.
10. Fiscal monitor: database of country fiscal measures in response to the Covid-19 pandemic. (2021). International Monetary Fund. Retrieved April 30, 2022, from <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Fiscal-Policies-Database-in-Response-to-COVID-19>.
11. Chto zhdet rynek truda v 2021 godu – obzor MOT. (2021). Website of the UN. Retrieved April 30, 2022, from <https://news.un.org/ru/story/2021/01/1395062> (In Russian).
12. Bolee 7,4 tys. kazahstancsev proshli obuchenie na platforme skills.enbek.kz v 2021 godu. (2022).

Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan. Retrieved May 5, 2022, from <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/323073?lang=ru> (In Russian).

13. Moldabekov, G. B. (2020). Social'naya podderzhka naseleniya v usloviyah pandemii. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference «Sovremennye tendencii i perspektivy razvitiya nacional'nyh ekonomik v usloviyah vyzovov mirovoj pandemii». Nur-Sultan, 61-65 (In Russian).

14. Lukichev, P. M. (2021). Novoe neravenstvo i ekonomicheskij rost posle Covid-19. Bulletin of the Udmurt University, 31(3), 380-387 (In Russian).

15. Sheremet, A. N. (2020). Pandemiya neravenstva. Social'no-ekonomicheskie aspekty i posledstviya COVID-19. Medicina. Sociologiya. Filosofiya. Prikladnye issledovaniya, 4, 136-141 (In Russian)..

16. Chen, T., Gozgor, G. and Koo, C. (2021). Pandemics and Income Inequality: What Do the Data Tell for the Globalization Era? Journal Frontiers in Public Health, 9, 674729, DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.674729>.

17. Addai, K. N., Ng'ombe, J. N. and Temoso, O. (2022). Food Poverty, Vulnerability, and Food Consumption Inequality Among Smallholder Households in Ghana: A Gender-Based Perspective. Social Indicators Research, 163, 661–689, DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-022-02913-w>.

18. UN analysis shows link between lack of vaccine equity and widening poverty gap. (2022). Website of the UN. Retrieved April 30, 2022, from <https://news.un.org/en/story/2022/03/1114762>.

19. Estes, R. J. (2019). The Social Progress of Nations Revisited, 1970–2020. Springer Nature Switzerland AG, 257 p.

20. Veber, A. (2015). Social'nyj progress: voprosy izmereniya, sravnitel'nyj analiz i voprosy politiki. Zhurnal sociologicheskikh nauk i social'noj praktiki, 3(11), 5-16 (In Russian).

21. Volovich, V. (2014). Modernizaciya i social'nyj progress. Zhurnal Problemy modernizacii i perekhoda k innovacionnoj ekonomike, 1(49), 13-19 (In Russian).

IMPACT OF THE PANDEMIC ON CHANGING GLOBAL POVERTY RATES

A. A. Ibragimova¹, G. U. Makenova^{1*}, M. K. Tuleubayeva²

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Satbayev University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of this article is to study the impact of the global pandemic on the deterioration of social conditions, property inequality and changes in the poverty line. The solution of socio-economic problems around the world is connected with inclusive economic development.

Methodology. Collection, processing and generalization of information when analyzing the reduction and elimination of global social inequality, changes in poverty as a result of pandemics, the amount of funding to ensure a minimum level of social protection in countries, common logical methods were used to analyze and compare materials from international organizations and foundations, domestic and foreign researchers.

Originality/ value of the research. To prevent the growth of poverty at the global level, increasing the value of the article is aimed at the cluster development of the Republic of Kazakhstan based on the model of inclusive economic development by analyzing scientific works and world scientists and materials of international organizations, identifying shortcomings and weaknesses of social problems.

Findings. The article examines the changes in global poverty caused by the coronavirus crisis, the gender gap among those who lost their jobs due to the pandemic, the impact of the pandemic on households and medium and small businesses, concessional lending by the IMF to 29 poor countries to overcome the pandemic crisis and Kazakhstan's anti-pandemic programs.

In the analysis, the author examines the goals of the UN Sustainable Development Agenda for the period up

to 2030, the World Development Report 2022 of the World Bank. The report analyzes the stages of concessional lending by the International Monetary Fund (IMF) to poor countries and the IMF fiscal monitor, as well as fiscal measures of the Republic of Kazakhstan in response to the global pandemic.

Keywords: pandemic, inequality, rich, poverty, inclusive, social problems, standard of living.

ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ НА ИЗМЕНЕНИЕ ГЛОБАЛЬНОГО УРОВНЯ БЕДНОСТИ

А. А. Ибрагимова¹, Г. У. Макенова^{1*}, М. К. Тулеубаева²

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

²Казахский национальный исследовательский технический университет имени К. И. Сатпаева, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Целью данной статьи является изучение влияния глобальной пандемии на ухудшение социальных условий, имущественное неравенство и изменение черты бедности. Решение социально-экономических проблем во всем мире связано с инклюзивным экономическим развитием.

Методология. Сбор, обработка и обобщение информации при анализе сокращения и ликвидации глобального социального неравенства, изменения бедности в результате пандемий, объемов финансирования для обеспечения минимального уровня социальной защиты в странах, для анализа и сопоставление материалов международных организаций и фондов, отечественных и зарубежных исследователей использовались общие логические методы.

Оригинальность / ценность исследования. Для предотвращения роста бедности на глобальном уровне, повышение ценности статьи направлено на кластерное развитие Республики Казахстан на основе модели инклюзивного экономического развития путем анализа научных трудов и мировых ученых и материалов международных организаций, выявления недостатков и слабых мест социальных проблем.

Результаты исследования. В статье рассматриваются изменения глобальной бедности, вызванные коронавирусом кризисом, гендерный разрыв среди тех, кто потерял работу из-за пандемии, влияние пандемии на домохозяйства и средний, малый бизнес, льготное кредитование МВФ 29 бедным странам для преодоления пандемического кризиса и программы Казахстана против пандемии.

В анализе автор рассматривает цели Повестки дня ООН в области устойчивого развития на период до 2030 года, «Доклад о мировом развитии 2022» Всемирного банка. В отчете анализируются этапы льготного кредитования Международным валютным фондом (МВФ) бедным странам и фискальным монитором МВФ, а также фискальные меры Республики Казахстан в ответ на глобальную пандемию.

Ключевые слова: пандемия, неравенство, богатые, бедность, инклюзивное, социальные проблемы, уровень жизни.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Ибрагимова Акгуль Амангельдиевна – экономикалық ғылымдар магистрі, аға оқытушы, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: akgul.ibragimova@narхоз.kz, ORCID 0000-0001-7645-2204

Макенова Гульсим Уалихановна – экономикалық ғылымдар магистрі, аға оқытушы, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: makenovagulsim3@gmail.com, ORCID 0000-0002-1684-1694*

Тулеубаева Мейрамкуль Каленовна – экономикалық ғылымдар кандидаты, профессор, Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: mika75.75@mail.ru, ORCID 0000-0002-8113-8532

МРПТИ 06.77.59

JEL Classification: J10, J19, J61

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-5-17-33>

EMIGRATION FROM KAZAKHSTAN: FOCUS ON NORTHERN REGIONS AND RURAL AREAS

B. A. Urazova^{1*}, G. K. Kurmanova¹, B. B. Sukhanberdina¹

¹West-Kazakhstan Innovative-Technological University, Uralsk, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research is to discuss emigration from Kazakhstan. Since 2014, the outflow of the population from the country continues both from cities and from rural areas.

Methodology. When writing the article, methods of scientific knowledge, theoretical generalization, comparative analysis of the current and past states were used based on data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan.

Originality / value of the research. Based on the available data, the authors made an attempt to analyze the effectiveness of the implementation of the state programs «With a diploma – to the village» and «Enbek», aimed at solving the problems of the outflow of the population from the northern regions of Kazakhstan and rural areas.

Findings. The greatest outflow of the population is typical for the regions located in the central, northern and eastern parts of Kazakhstan (all these regions are combined into one group «northern regions»). The fact that people of working age are leaving the country is a matter of concern. To compensate for the losses of the population, the state implements various programs: «With a diploma – to the village» and «Enbek». The state program «With a Diploma – to the Village» is aimed at attracting graduates of higher educational institutions to live in rural areas and replenish the labor force. The state program «Enbek» aims to stimulate voluntary relocation to the northern regions from the labor surplus (southern) regions to the northern regions of Kazakhstan. The implementation of these programs has not been able to address the problem of the outflow of the population both from the northern regions of Kazakhstan and from rural areas. In our opinion, these programs require revision considering the conditions on the ground.

Keywords: Kazakhstan, emigration, northern regions, rural areas, migration balance, state programs.

INTRODUCTION

In this article we consider the processes of emigration from Kazakhstan, focusing on the emigration of the population from its northern regions and rural areas. Emigration processes are typical for many countries and explain the mobility of the population. Emigration as a socioeconomic phenomenon, characterized by certain reasons, has an impact on both sending countries and receiving countries. To compensate for the losses of the population in the northern regions, the state has been implementing the «Enbek» program for several years. This program is aimed at stimulating relocation to northern regions from labor-surplus (southern) regions. The state program «With a Diploma – to the Village» is aimed at attracting graduates of higher educational institutions to live in rural areas and replenish the labor force. The article analyzes the reasons for emigration from Kazakhstan both from the northern regions and from rural areas. The opinions of those who left the country for various reasons are given. Historically, Kazakhstan is a unique republic among the former Soviet republics in that it is home to a multitude of ethnic groups. In the structure of the population by ethnicity, the largest proportion of those living in addition to the indigenous inhabitants (Kazakhs) are Russians. Kazakhstan has direct borders with the Russian Federation stretching for over 7 000 km. The fact of the border, as well as knowledge of the Russian language, facilitates the processes of emigration of the population to the Russian

Federation. The ethnic composition of migrants indicates that the country is mainly left by Russians and representatives of other Slavic nationalities. The population from the northern regions leaves the country due to economic reasons, environmental degradation associated with the extraction of coal, copper and other minerals. Air emissions have a negative impact on public health. The outflow of qualified personnel negatively affects health care and education. Knowledge of the Russian language and the policy of the Russian Federation to stimulate the relocation of compatriots simplify the processes of emigration from Kazakhstan. There is a shortage of doctors, nurses and teachers in Kazakhstan. The lack of sufficient personnel for schools and hospitals leads to a loss of human potential and a deterioration in the quality of services provided. The article contains the opinions of those who participated in the programs «With a diploma – to the village» and «Enbek», who tell their stories of success and failure of participation in these programs. Based on the scant data that we found in the media, we came to the conclusion that the programs need to be revised. In our opinion, the processes of emigration from Kazakhstan cannot be stopped because there are more enticing options for living and opportunities abroad. But Kazakhstan, as a sending country, could in the future receive benefits in the form of the creation of networks of diasporas that will provide support and assistance to their former country, could share knowledge and technologies. Emigration is a fait accompli and the state should pay attention to the diaspora, find contacts and attract emigrants to solve urgent problems in their historical homeland. In this regard, of the former post-Soviet countries, only Armenia has strong diaspora networks. Kazakhstan can try to can learn from this country how to establish diasporic contacts.

Literature review. Many academic works are devoted to the study of the problems of emigration. An analysis of the literature on emigration says that the main reasons for emigration are:

- economic;
- ecological;
- nationality and language;
- urbanization;
- investment in education.

The main economic reasons include, for example, a decline in the level of GDP per capita [1]. The main outflow of the population from Kazakhstan began in 2014 and continues at the present time. And we cannot but agree with these reasons, since it can be seen from Figure 1, that GDP per capita in the Republic of Kazakhstan has been decreasing from 2014 to 2019.

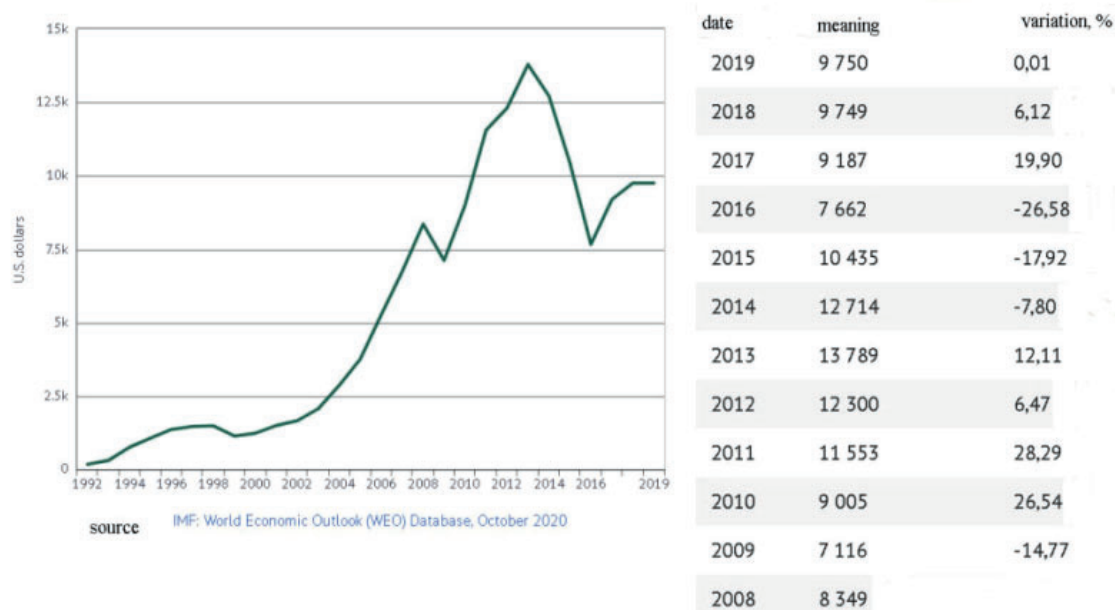

Figure 1 – Kazakhstan – GDP per capita

Note – based on source [2]

Other authors argue that the reasons for the emigration of the population are low wages, poor working conditions, lack of supervision, lack of equipment, and undeveloped infrastructure [3]. Some authors describe the deterioration of the ecological situation, global changes in land use, pollution load and systemic changes in climate biodiversity and other processes of the earth system as the main reasons for emigration. Many authors identify the processes that link emigration from rural areas with environmental risks. Migration and environmental change are a new area of research driven by the mobility and urbanization of the world. As noted in the source [4], «as populations grow, and as economies grow, people move from one place to another in order to avail themselves of opportunities, to make a better life and to avoid undesirable risks and harm. Migration is therefore a significant social and economic phenomenon in historic and contemporary societies. With growing mobility and growing human population, there is now a greater stock of migrants in the world than at any point in the past, with the dominant flows of people being from rural areas to urban settlements over the past decades. At the same time, and for related reasons, the world is in the throes of global changes to land use, pollution loading, and systemic change to biodiversity climate and other earth system processes». The demographic situation in Kazakhstan is characterized by the natural growth of the Kazakh-speaking population, combined with the ongoing emigration of ethnic Russians. This has a significant negative impact on Kazakhstan's economic growth for the foreseeable future due to an increase in the outflow of technically trained industrial workers, who tend to come from the Russian minority. As statistics show, the largest outflow of the population comes from the regions located in the central, northern and eastern parts of Kazakhstan, where most of the population is representatives of the Slavic nationality. With increasing mobility and population growth, the world now has more migrants than at any time in the past, with the predominant flows of people from rural to urban areas in recent decades [4]. The processes of urbanization, which has affected all countries, has also affected Kazakhstan. In Kazakhstan, there is an outflow of population from rural areas to cities, and this process is uneven. Most of the population flocks to the cities of Nur-Sultan, Almaty, Shymkent. The factors behind this are lack of work, job loss, lack of basic living conditions, lack of opportunities for the future of children. The urbanization process leads to depopulation and backwardness of rural areas [5]. These adverse conditions are driving significant migration flows to cities, especially young people looking for new sources of income and job opportunities. Some authors argue that the possibility of migration encourages increased investment in education due to the higher returns abroad [6; 7; 8]. These sources say that people with the highest ability will invest in skills regardless of the prospect of emigration, but these people will be especially prone to being recruited when the prospect of emigration is heightened. Parents invest a lot of money in the education of their children and resort to the services of tutors, hoping that the funds invested funds will help their children enter higher educational institutions of the Russian Federation and other countries.

MAIN PART

Data. When collecting quantitative indicators for writing an article, we operated on the data of the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, the Demographic Yearbook of Kazakhstan and Internet resources. We used the methods of analysis, synthesis, comparison, classification.

In this part of the article, we are looking at the quantitative parameters of emigration from Kazakhstan for several periods:

- the period from 1990 to 2017;
- the period from 2009 to 2018;
- the period from 2014 to 2020.

We are also considering the quantitative indicators of population migration by ethnicity, the number and structure of those who emigrated through the prism of the level of education and professional affiliation. All data are taken from official sources, the Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan of the Ministry of National Economy and the demographic yearbook of Kazakhstan. According to official data, during the period from 1990 to 2017, 3 882 782 people left Kazakhstan, and 1 709 792 people arrived. The negative balance of migration is 2 172 990 people. Among the reasons why citizens of Kazakhstan leave the country, according to the data of numerous sociological studies, are the search for work, higher wages, which is also

affected by the drop-in income levels, and the desire to give one's children a good education. One of the centers of attraction for migrants from Kazakhstan is the Russian Federation, where the birth rate fell in the 90s of the XX century, and today, when the market needs labor force, professionals are attracted from outside. Knowledge of the Russian language by migrants and the creation of the Eurasian Economic Union only contribute to the influx of migrants to Russia. Repatriation programs in Russia have also facilitated the relocation of ethnic Russians from Kazakhstan, one of the most numerous ethnic groups in the country. According to the published data, in 2018, 41 894 people left Kazakhstan, including 37 754 people to the CIS countries, 4 140 people to other countries [9]. Over the past 10 years (from 2009 to 2018), 321 064 people left Kazakhstan, and 249 485 people entered the republic. Thus, the number of those who left Kazakhstan exceeded the number of those who entered the country by 71 579 in 10 years [10]. Table 1 specifies the data on the arrival and departure of the population and shows that there is an outflow of the population for 2014-2020. As can be seen from Table 1, the largest outflow of the population was in 2019 and amounted to 32 970 people.

Table 1 – Balance of external migration, people

Year	Arrived	Departed	Balance
2014	422 400	434 562	-12 162
2015	472 032	485 498	-13 466
2016	630 649	651 794	-21 145
2017	943 757	965 887	-22 130
2018	900 931	930 052	-29 121
2019	1122 507	1155 477	-32 970
2020	856 570	874 288	-17 718

Note – based on source [11].

The outflow of the population is typical for both cities and rural areas. The largest outflow is typical for the regions located in the central, northern and eastern parts of Kazakhstan. These areas suffered significant population losses from 1992 to 2018. They are most significant in the North Kazakhstan region (39.6 %). The population of Akmola region decreased by 31.0 %, Kostanay region – by 29.6 %, East Kazakhstan region – by 22.4 %, Pavlodar region – by 21.1 %, Karaganda region – by 18.6 %. The share of the population of these 6 regions in the total population of Kazakhstan decreased from 46.5 % at the beginning of 1992 to 30.9 % at the beginning of 2019, i.e., by 1.5 times. This is evidenced by data published in the report of the United Nations Population Fund [12]. The share of the population of the East Kazakhstan region in the total population of Kazakhstan decreased by the greatest extent (by 3.3 %: from 10.8 % to 7.5 %), in the Karaganda region – by 2.8 % (from 10.3 % to 7.5 %), in Kostanay region – by 2.8 % points (from 7.5 % to 4.7 %), in North Kazakhstan region – by 2.6 % (from 5.6 % to 3.0 %), in Akmola region – by 2.5 % (from 6.5 % to 4.0 %) and in Pavlodar region – by 1.7 % (from 5.8 % to 4.1 %). All these 6 regions are considered as northern regions of Kazakhstan. Population migration by ethnicity shows that Russians, Ukrainians and Germans constitute the majority of those leaving. For example, in 2018, 69 630 Russians arrived in Kazakhstan, and 97 012 left. The balance was – 27 382 people. As the data of the statistics bodies show, those leaving the country of residence choose not only the Russian Federation, but also Ukraine, the USA, Germany, and Israel [11]. A large proportion of emigrants are people of working age (16-63): 72.5 % among men and 67.2 % among women. Tables 2 and 3 consider the indicators of migration of the entire population by ethnic groups and the indicators of migration of the rural population by ethnic groups for 2016-2020.

Table 2 – Migration of the population of the Republic of Kazakhstan by ethnicity for 2016-2020, people

	Arrived					Departed					Balance				
	2016	2017	2018	2019	2020	2016	2017	2018	2019	2020	2016	2017	2018	2019	2020
All ethnic groups	630649	946415	900931	1122507	856570	651794	968545	930052	1155477	874288	-21145	-22130	-29121	-32970	-17718
Kazakhs	529751	802520	752189	956980	715072	523480	794915	747308	952120	710852	6271	7605	4881	4860	4220
Russians	56378	80128	69630	79053	62208	78382	104084	97012	109181	79871	-22004	-23956	-27382	-30128	-17663
Uzbeks	5706	9016	29475	21764	18361	5390	8798	29329	21720	18001	316	218	146	44	360
Ukrainians	6235	9331	8630	9612	8569	8202	11428	11016	12352	10432	-1967	-2097	-2386	-2740	-1863
Uighurs	5760	7478	5791	8874	7876	5732	7454	5790	8884	7867	28	24	1	-10	9
Tatars	4451	6062	5417	6653	6255	5149	6819	6247	7567	6899	-698	-757	-830	-914	-644
Germans	4273	6300	5452	6676	5621	7067	9269	8325	9634	7897	-2794	-2969	-2873	-2958	-2276
Other ethnic groups	18095	25580	24347	32895	32608	18392	25778	25025	34019	32469	-297	-198	-678	-1124	139

[Note – based on source [11].]

In 2020, a negative balance of migration was also registered in Kazakhstan, the largest outflow of the population was observed among Russians, Ukrainians, and Germans.

Table 3 – Rural migration of the population by ethnicity for 2016-2020, people

	Arrived					Departed					Balance				
	2016	2017	2018	2019	2020	2016	2017	2018	2019	2020	2016	2017	2018	2019	2020
All ethnic groups	178662	350835	328824	430519	302524	262602	397841	390515	503934	383834	-83940	-47006	-61691	-73415	-81310
Kazakhs	153631	306935	277435	372962	253836	220667	337265	323207	428374	319581	-67036	-30330	-45772	-55412	-65745
Russians	14174	24338	22332	25046	18445	23243	33418	31002	34983	25905	-9069	-9080	-8670	-9937	-7460
Uzbeks	1204	2487	12287	9976	8628	1410	2566	12763	9337	9038	-206	-79	-476	639	-410
Ukrainians	1980	3522	3310	3618	3084	3640	5241	5082	5457	4690	-1660	-1719	-1772	-1839	-1606
Uighurs	1020	1996	1763	2930	2791	2393	2924	2302	3780	3540	-1373	-928	-539	-850	-749
Tatars	818	1329	1402	1550	1472	1416	1907	1802	2186	2025	-598	-578	-400	-636	-553
Germans	1450	2572	2315	2675	2139	2892	4152	3706	4206	3395	-1442	-1580	-1391	-1531	-1256
Other ethnic groups	4385	7656	7980	11762	12129	6941	10368	10651	15611	15660	-2556	-2712	-2671	-3849	-3531

[Note – based on source [11].]

Ranking.kz analysts say that the rate of departure of citizens began to exceed the rate of immigration since 2014, and this trend continues to this day. The strongest emigre sentiments, judging by the outward migration flow, reign in the northern and border regions. The main flow of migrant workers from the northern regions of Kazakhstan is directed to the Urals and South Siberia. The Republic of Kazakhstan is the only Central Asian state that has direct borders with the Russian Federation, which can also be considered as one of the reasons for the migration of Russians. According to the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, the country is experiencing an outflow of skilled labor and an influx of unskilled labor (workers without vocational education). The maximum net outflow of able-bodied persons is observed in technical, economic and pedagogical specialties. These trends lead to a deterioration in the quality of human capital in the country. According to the data of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan for 9 months of 2020, 3 069 people moved abroad from the Karaganda region, 3 007 people from the East Kazakhstan region, 2 460 people from the Pavlodar region, 2 398 people from the Kostanay region, 1 774 people from the North Kazakhstan region, 1 074 people from the Aktobe region, and 1 334 people from the Akmola region. The outflow of the population during the period under review was also observed from the capital, the city of Nur-Sultan – 1 043 and the city of Almaty – 1 917 people. In total – 18 076 people. The reasons for emigration from the northern regions of Kazakhstan can also be attributed to the deterioration of the ecological situation in these areas, caused by coal mining and exploration, processing and export of copper and other minerals. Historically, it so happened that industrial enterprises, enterprises for the extraction of minerals are concentrated in the northern regions of Kazakhstan. The Ekibastuz coal basin is located in the north-eastern region of Kazakhstan in the Pavlodar region. The Karaganda coal basin is located in Central Kazakhstan within the Kazakh Uplands. Coal from the Ekibastuz coal basin is used as fuel in the country's power plants. Coal from the Karaganda coal basin is used as fuel at metallurgical plants in Russia and Kazakhstan, at power plants, and in railway transport.

Coal mining has a negative impact on the environment, causing land degradation, large accumulations of industrial waste, air pollution, withdrawal from agricultural turnover of lands due to the formation of unfavorable forms of technogenic relief, and a decrease in the productivity of land. Reducing the negative impact on the natural environment of coal industry enterprises is carried out through partial restoration of the disturbed natural state, which is achieved by land reclamation, clarification and purification of wastewater, dust and gas collection by heat and power and other installations. As noted by R. S. Karenov, «environmental activity in the extraction and processing of coal, associated with the achievement of established standards, today requires significant capital and operating costs. The technologies applied in practice for water and air purification, water treatment facilities and dust and gas collection plants are imperfect and ineffective. Since there are no integrated treatment technologies, only units of several dozen harmful substances are captured in the treatment facilities, and the rest enter nature again» [13]. At an extended meeting of the Committee on Ecology and Natural Resources Management of the Mazhilis of the Parliament in Temirtau, Minister of Ecology, Geology and Natural Resources Mazgum Mirzagaliyev emphasized that the Karaganda region accounts for 305 thousand tons of industrial emissions, which is about a quarter of the total emissions produced in the whole country. As the minister noted, «the analysis carried out testifies to the high levels of atmospheric pollution in Temirtau, which significantly affects the environment and public health. Despite the implementation of environmental protection measures, the ecological situation is not improving». In the Karaganda region in the city of Zhezkazgan there is the largest enterprise «Kazakhmys», which conducts search, exploration, extraction, enrichment, processing and export of copper and other minerals. Residents of the surrounding areas complain of gas pollution and poor health due to emissions into the atmosphere. The enterprise employs more than 2000 people who live not only in the city of Zhezkazgan, but also in rural areas. Recently, the management of Kazakhmys announced that if a new Environmental Code is adopted in Kazakhstan by the end of 2020, then part of the production will need to be closed. «The residents of Zhezkazgan are between two fires: on the one hand, the loss of 2000 jobs and the negative consequences that will entail the closure of the city-forming enterprise. On the other hand, there are daily emissions that poison people's health» [9]. As representatives of the Kazakhmys corporation stated, if the Environmental Code is adopted in the form it was presented in the

Parliament of the Republic of Kazakhstan, the legislative innovations will make the production of cathode copper economically inexpedient for the company. Indeed, according to the draft of the legislature, it will be necessary either to completely modernize the copper plants in Balkhash and Zhezkazgan or to build one new one instead of the existing ones. «And while industrialists are negotiating with the Cabinet of Ministers on the draft of a new Environmental Code, the idea of targeted environmental payments to residents of industrial cities such as Zhezkazgan, Temirtau and Balkhash, the issue of which is regularly raised by the public, no longer seems utopian» [14]. Thus, the deterioration of the ecological situation due to the extraction of coal, copper and other minerals negatively affects the health of the inhabitants of these regions. And environmental risks can become the reasons for the emigration of the population of these regions. Now, let us turn to the number and structure of those who emigrated through the prism of the level of education and specialties. Among those who emigrated in January-September 2020, 3331 people have a technical profession, which is 86 % more than in January-June. Economic – 1 714 people (+73.1 %), pedagogical – 1 064 (+97.4 %), medical – 561 (+79.2 %), legal – 387 (+81.7 %), architectural and construction – 280 (doubled growth), agricultural – 155 (+82.3 %) and another – 3 955. Among those who emigrated in the nine months of 2020, 5 980 people left Kazakhstan with higher education (38.3 % of the total number of emigrants over 15 years old), 5 468 – with an average professional (35.1 %), 2 939 – with a general secondary (18.8 %) and 1 205 – with the main average (+7.7 %) [18]. During the analyzed period, 9233 people arrived in Kazakhstan. The leaders in resettlement are such regions as Mangistau region – 2 563 migrants, Almaty region – 983, Kostanay region – 637, Nur-Sultan city – 539, Almaty city – 1 269, Shymkent city – 671 [18]. During the reporting period, 1 444 people immigrated to the country with higher education (18.9 % of the number of immigrants over 15 years old), with an average professional – 2 042 (26.8 %), with a general secondary – 2 689 (35.3 %), with a basic average – 1 446 (19 %) [15]. The balance of migration for the analyzed period is negative and amounted to $(9\,233 - 18\,076) = -8\,843$ people, including 4 536 more people with higher education leaving than arriving, 3 426 more people with secondary vocational education leaving, 250 fewer people leaving with a general secondary education, and 241 more people arriving with basic secondary education. Thus, the population loss in Kazakhstan among people with higher education is significantly higher than among people with secondary education. Too much emigration of skilled workers can undermine the country's production potential. High emigration of skilled workers slows economic growth (GDP) and negatively affects those who stay. As a consequence, poverty and inequality are likely to increase. Migration affects the demographic system due to a decrease in the number of young men and women, leading to intensive depopulation in some rural areas of Kazakhstan, which is typical for the northern regions of Kazakhstan. Population outflow and its impact on fertility and aging have led to the depopulation of some rural areas. The northern part of the country cannot fully develop due to the lack of workers. For this reason, the government of Kazakhstan is pursuing a policy of resettlement of Kazakhstanis from south to north. As stated by the Minister of Labor and Social Protection Birzhan Nurymbetov: «Over the past five years, in the northern regions, except for the Akmola region, the annual trend of population decline has been preserved. In addition, in the northern regions, due to the low birth rate, there is an aging trend in the population. For example, the general coefficient of natural population growth in the North Kazakhstan region is 1.14 points, which is more than 10 times less than the country average. If this trend continues, by 2022 in the northern regions of the country, it is projected that the share of persons in the labor force will decrease from 59 % to 50 %, and the share of persons outside the labor force will increase from 41 % to 50 %». The Minister also noted that these negative phenomena will lead to a significant imbalance in the resettlement of citizens throughout the republic. «To solve this problem, a mechanism is actively used to increase labor mobility within the framework of the Enbek State Program, which is aimed at stimulating the move to the northern regions, primarily of young people, with the provision of state support measures. Today, the program is active in the Akmola, East Kazakhstan, North Kazakhstan, Kostanay and Pavlodar regions. From 2020, the Karaganda region will also be included in the regions of arrival of oralmans and migrants» – Birzhan Nurymbetov informed (TengriNews.kz). According to him, in 2017-2019, 5 119 families, or 18 379 people, were resettled, including 2 266 families, or 8 168 people in 10 months of 2019. In the total number of those who have moved, 3 037 families are migrants from regions with a surplus of labor, 2 082 families are oralmans who have arrived from

abroad. «The state aids displaced persons to cover the costs of renting housing and paying for utilities, which are paid monthly for 12 months in the amount of 15 to 30 MCI (monthly calculation index) per family. In the current 2019, 4.1 thousand people received subsidies for the total amount is 807 million tenge. In addition, every citizen who has moved receives 35 MCI of material assistance to reimburse their expenses for the move» (TengriNews.kz). Figure 2 shows the dynamics of changes in the territorial distribution of the population by regions of Kazakhstan from 1992 to 2020.

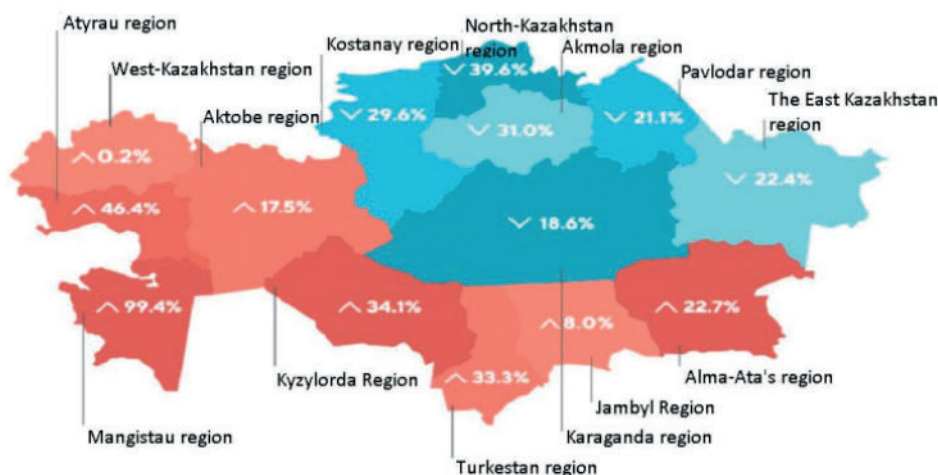

Figure 2 – Dynamics of changes in the territorial distribution of the population by regions of Kazakhstan from 1992 to 2020

Note – based on source [12]

As noted by Radio Azattyk, «among the main reasons for the outflow of people, in particular young people, researchers name the lack of opportunities for self-realization on equal terms, corruption, violation of rights, the deteriorating economic situation and the decline in the quality of education». Consider the stories of those who left Kazakhstan. «24-year-old Daria Morozova left the Pavlodar region for the Russian Novosibirsk almost six years ago, enrolling in one of the universities, she studied free of charge. Then she continued her studies in the magistracy there and received Russian citizenship. As Daria said, initially she planned to return to Kazakhstan after graduation, but a good job turned up and she stayed in Russia. Now Daria works at the Siberian Institute of Management, a branch of the Russian Academy of National Economy and Public Administration. «Pavlodar has an incredible number of talented people, and most of them leave. Why shouldn't the state simply create such conditions for it to be able to develop exactly where it was born: to get an affordable and good education, get a decent job?» – says Daria Morozova [16]. Consider another story. As Olga Novikova said, her family of four moved from Pavlodar region in 2018 to Kemerovo region. She and her spouse are 43 years old, their sons are 11 and 17 years old. The woman talks about the prospects and state programs being implemented in two states. According to Novikova, the level of education in Kazakhstan is worse than in Russia. The mortgage program in Russia is more promising. One can use maternity capital as an initial payment to the bank when buying an apartment in Russia. Despite the fact that the children were born in another state, the Novikov family received maternity capital to cover the down payment. This amount was equal to 430 thousand Russian rubles or 2.5 million tenge. There are expert opinions who believe that: «These are natural historical, demographic and migration processes. In the 90s, tens of thousands of Germans, Greeks and Poles left Kazakhstan. The same is happening now with the Russian part of the population. Kazakhs also return to their historical homeland from Xinjiang Uygur Autonomous Region of China or Mongolia. Everyone wants to live in their historical homeland. This should not be a tragedy. There are many countries where the Russian diaspora does not constitute a significant part of the population, and these states do not lose in the least in their intellectual potential. For example, take the same developed Japan or South Korea. Such potential, in

general, does not depend on any one nationality», – Mukhtar Taizhan, economist and member of the National Council of Public Confidence under the President (NCPC).

Findings. The outflow of qualified personnel changes the social, economic and demographic structure of the population. First, we consider how emigration affects rural areas. The departure of migrants, directly or indirectly, can reduce consumption in rural areas and reduce the income and well-being of those who remain in rural areas. The departure of qualified personnel leads to the fact that in rural areas there is a shortage of teachers, engineers, doctors, despite the fact that higher educational institutions train specialists in sufficient numbers. For young professionals, rural areas are not attractive, despite the government's policy of increasing wages in the form of bonuses and incentive payments. For several years, Kazakhstan has been implementing the program «With a Diploma – to the Village» a measure meant to support young specialists in the countryside and launched in 2009. This program is not popular with young specialists despite the government's attempts to attract young specialists through monetary rewards and payments. As noted in the information and analytical review for the parliamentary hearings on the topic: «Issues of the development of the agro-industrial complex» (Nur-Sultan, February 2020), the program «With a diploma – to the village» requires revision, since the provided measures to support young people do not sufficiently motivate them to work in countryside. It is proposed to significantly increase the amount of initial capital when young specialists arrive in the village, as well as to provide a one-time monetary incentive when they work for 3 years in the field (Information and analytical review to the parliamentary hearings on the topic: «Issues of the development of the agroindustrial complex» (Nur-Sultan, February 2020). The opportunity to participate in the state program is given to graduates who graduated from universities in such specialties as education, social security, health care, veterinary medicine, culture, sports and the agro-industrial complex. The state offers fresh graduates work in rural areas with some social support in the form of an initial capital in the amount of 100 MCI, as well as the possibility of obtaining a budget loan for housing in the amount not exceeding 1500 MCI. (MCI is a monthly calculation index used in Kazakhstan to calculate pensions, benefits and other social benefits. MCI is calculated when planning the budget, based on the expected inflation rate for the next year and is set annually by the law «On the Republican Budget»). «Over 10 years of implementation, over 60 thousand people have taken part in this program. If we consider this issue in the context of specialties, it can be noted that the education sector is in the greatest demand, which attracted 42 745 people (71.2 %). The second most popular is healthcare with 12 705 people participating (21.2 %). Next are the specialties of the agro-industrial complex of 1 665 people (2.8 %) and culture – 1 604 (2.7 %). Placing last in terms of demand were the spheres of sports – 863 (1.4 %) and social security – 483 (0.8 %) » [17]. The Ministry of National Economy is responsible for the implementation of the program, while local executive bodies carry out the direct implementation of the Project. Monitoring is carried out by the program administrator, whose competence includes evaluating budget programs, concluding tripartite loan agreements, forming budget applications, and general coordination of the program. They also conduct promotion campaigns together with local executive bodies. «During the period of the Project implementation since 2009, over 60 thousand specialists received a capital allowance in the amount of 7.4 billion tenge. More than 27.5 thousand specialists received budget loans for the purchase of housing in the amount of 70.6 billion tenge. As of July 1, 2019, 2 527 specialists were issued a budget loan for a total of 9.1 billion tenge for the purchase of housing. And 5 172 specialists were given a capital allowance totaling 911.4 million tenge» [17].

The main difficulty faced by the Project participants is the insufficient allocation of funds from the budget. Currently, the allocated funds from the budget cover 70-75 % of the needs of the regions in specialists. In this connection, a priority is formed for such participants in receiving social support measures. Here are some stories of those who participated in this program. Dinara Zhorabaeva has been teaching chemistry in one of the schools in Talgar district of Almaty region, 40 kilometers from Almaty for the last two years. She acquired housing in the village under a preferential lending program, taking a loan in the amount of three million 600 thousand tenge, receiving a capital allowance of 168 thousand tenge. The interest rate on a home loan – 0.4 % per annum for 15 years – she believes is significantly lower than the rate on a standard bank mortgage. But she is nevertheless not very satisfied with the living conditions. According to Dinara, if the salary level is

high, then this program is profitable. But her salary is only 60 thousand tenge, and the loan payment is 20 thousand monthlies. She also has to pay for the kindergarten of her two children. In all, she sometimes has little money left. For example, in the spring, for various reasons, she was overdue in payments [on the loan] for two months. In case of delay, the amount of the penalty is calculated at the rate of 0.01 % of the principal amount of the debt. The school is dissatisfied with this situation and says that she must return the house and quit if she is unable to pay the loan» [18]. Among the young specialists who went to the countryside under the program «With a Diploma – to the Village», there are those who are satisfied with the conditions. Aidana Tursynkozhaeva works as a doctor in the district hospital of the Urdzhar district of the East Kazakhstan region. She took advantage of the program after studying at the medical academy in Semey to return to her native village. She also received housing there. «If I arrived on my own [not according to the program], then I would not have the opportunity to purchase my own home. Now I am the head of the therapeutic department of the district hospital. I have two children. The monthly payment on the loan is 18 thousand tenge per month. This is a very profitable program for young professionals without their own housing. «I don't see any disadvantages of the program yet», – says Aidana [18].

Sociologist Serik Beisenbay argues that despite Aidana's positive experience, this is a special case and, in general, the program is not able to massively keep young people in villages or return them there, since it contradicts the urbanization process that intensified after the collapse of the Soviet Union [18].

Many experts agree that the program has not justified the hopes placed on it, since the necessary conditions for attracting young specialists have not been created in rural areas. As a rule, each village usually has one single outpatient clinic, one school and one House of Culture. Such a program, if it is already launched, must be directly related to production. To attract [young] specialists to a village, there must be many collective enterprises [employers]. For example, various cooperatives, collective farms, which require veterinarians, livestock specialists, agronomists, financiers. In villages where all [economic enterprises] are private, budget organizations hire no more than one specialist. And in this case, what should the others who have come under the program do? ... [18]. This program will be economically profitable only if the number of rural production enterprises in the countryside grows and young specialists are attracted to work there. The largest number of them, according to the department's statistics, are involved in the Turkestan region (6 703), Almaty (6 253) and West Kazakhstan (5 184) regions. Meanwhile, Kostanay, Pavlodar and North Kazakhstan regions are considered the most labor-deficient in the country. To provide these areas with labor resources, the state adopted the State Program for the Development of Productive Employment and Mass Entrepreneurship for 2017-2021 «Enbek». Therefore, it is advisable to take measures to stimulate the territorial mobility of labor resources through assistance in the voluntary resettlement of citizens from labor-surplus regions to labor-deficient regions [19]. Voluntary resettlement of the Program participants is carried out from labor-surplus regions such as Almaty, Zhambyl, Mangistau, Turkestan, Kyzylorda regions and the cities of Nur-Sultan and Shymkent. The regions for accepting the Program participants are determined by the decision of the Government of the Republic of Kazakhstan. Participants in voluntary interregional resettlement are individuals and members of their families included in the regional quota for the admission of migrants and oralmans, approved in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as employers assisting in resettlement. «The program is aimed at promoting employment, including youth, at the implementation of business ideas, to pass short-term vocational training in demanded specialties, to receive free technical and vocational education» [20]. Since the implementation of the program, 18.2 thousand people have completed short-term courses, of which 12.5 thousand people have been employed. 23.1 thousand people were sent to training in technical and vocational education in the republic [20].

«In 2019, 2.5 thousand families were resettled from the southern regions of Kazakhstan to the northern regions, which is about 10 thousand people. 3.5 thousand of them are employed, or 80 % of people of working age. 242 families were relocated to the city of Ekibastuz, all of them are provided with rental housing for five years, with the right of subsequent purchase. Social issues are also being addressed. Children are provided with schools and kindergartens. Within the framework of the state program, 3 billion tenge was allocated for the construction of 428 houses for migrants in the North Kazakhstan region. When relocating, a subsidy in the

amount of 93 thousand tenge is allocated for each family member. Payment of utilities and housing rent in the amount of 66 thousand tenge is subsidized monthly for 12 months» [21]. In the North Kazakhstan region for six months of 2019, more than 17.5 thousand people took part in the state program «Enbek», 9 thousand of whom received permanent jobs, and 2 thousand began to study the basics of entrepreneurship [22].

Official authorities speak about it. «In the North Kazakhstan region, since 2016, they have been implementing a program of resettlement of citizens from labor-surplus regions of the country. However, among the settlers there are families who were forced to return after a while. People tell reporters that they had to leave due to the fact that they were settled in dwellings that were not suitable for living» [23]. But according to the akim of the North Kazakhstan region, out of 6 500 people who arrived in the region in 2016, only 8 % left: «Of course, there are facts when people return... they leave for health reasons, for family reasons, but there are not many, there are more conversations that people come back. We really need this program, so we will implement it» [23].

«A man comes himself, chooses a place, a house. Since 2019, within the framework of the regional program, we have begun to build houses for migrants. There is an acute shortage of labor in the villages. We need tractor drivers, combine operators, machine operators, cattlemen, teachers, doctors, veterinarians, the demand for personnel is very high. In order to provide agricultural producers with workers, we need solid wages and appropriate social conditions. And so, we began to build houses for those arriving», the regional akim noted [23].

According to him, «an agricultural producer himself builds a house and invites people from regions with a surplus of labor. Migrants can live for five years, after this period the family must either continue to pay rent or buy out housing from the state at a reduced price» [23]. But according to the program participants, people leave because the infrastructure is not developed (imported water, no gas, stove heating, no sewage system, no baths, no roads, no schools, hospitals). Each move is unique, characterized by its own characteristics. Perhaps the expectations of those who come to the northern territories are not fully met and difficulties arise in the places of resettlement. The emigration of skilled workers is especially important in the education and health sectors. Recently, in the East Kazakhstan, North Kazakhstan and Karaganda regions there has been the greatest outflow of medical workers. These areas are leaders in terms of external migration of medical personnel. In 2017, 1 062 medical workers left the country, in 2018 – 1 225, 2019 – 1 212 employees. Reasons for staff outflow: lack of effective motivation mechanisms, psycho-emotional stress, lack of opportunities for professional development, low level of protection of rights, insufficient social guarantees. Kazakhstan now lacks 4 122 doctors. The deficit is acute in: anesthesiologists resuscitators, therapists, general practitioners, laboratory doctors, psychiatrists, obstetricians' gynecologists, pediatricians, infectious disease specialists, epidemiologists and neonatologists. There is also a shortage of paramedical personnel – more than 8.5 thousand specialists are required.

There is a catastrophic shortage of teachers in Kazakhstan. At the beginning of 2020, the country lacks more than 8 000 teachers, of which more than 7 300 vacancies are in rural schools. According to the Ministry of Science and Education, most of all Kazakhstani schools need teachers of the Russian language and literature – 548 vacancies. In second place in scarce specialties are English teachers and primary school teachers – 422 and 397, respectively. In addition, some educational institutions do not have mentors in physics, chemistry, computer science, history, and music. The Ministry of Education and Science recognizes the fact that more than half of the graduates of pedagogical universities do not work in their specialty, many of whom were trained on educational grants at the expense of the state [24]. And as a lamentable result – the state might lose those teachers that it educates at its own expense. As world experience shows, having a higher education significantly improves the prospects for emigration. Higher education is one of the main channels of permanent emigration [25]. Kazakhstan is losing not only «ready» specialists, but also potential specialists, school graduates who could replenish the country's labor resources, including in the countryside. After graduation, many Kazakhstanis choose other states, including the Russian Federation, as a place for further education and higher education. According to the border service of the Federal Security Service (FSB), since the beginning of 2019, 181.5 thousand people have come to Russia to study. More than a quarter of them are from Kazakhstan (59.3 thousand). The number of students from China was 21.2 thousand, Uzbekistan – 14 thousand, Ukraine

– 13.7 thousand. The FSB began keeping statistics on the registration of foreign citizens in 2018 [26]. At the beginning of 2018, 274 thousand foreign students were studying in Russia. According to the Ministry of Education of the Russian Federation, Kazakhstan took the first place in terms of the number of students (65.6 thousand), second – Turkmenistan (27.4 thousand), third – Uzbekistan (25.7 thousand), fourth – China (18.3 thousand). At the same time, according to the statistics committee of the Ministry of National Economy of Kazakhstan, 9.8 thousand foreign students came to the republic in 2018 to study. The largest number of students came from Uzbekistan (6.99 thousand), Turkmenistan (1.34 thousand), India (812), Kyrgyzstan (751), Russia (466) (Sputniknews.kz). As can be seen from the data, fewer people come to Kazakhstan to study than leave.

In 2019, experts from the Kazakhstan Institute for Strategic Studies conducted research on external youth migration in Central Asian countries as part of a project of the International Organization for Migration. The online survey involved persons living or studying abroad. According to Irina Chernykh, a professor at the Kazakh-German University and one of the authors of the study, survey participants most often cited corruption and lack of professional demand as the reasons for leaving Kazakhstan. According to the findings of the study «External youth migration in Central Asian countries: Analysis of risks and minimization of negative consequences», the main reasons for youth leaving their homeland to study, work and permanent residence are: «Corruption and bureaucracy at all levels, impunity and irresponsibility of officials, ineffective public administration – 51.3 % of the respondents; Professional lack of demand, lack of prospects for self-realization and career – 31.3 %; Low level of development of the country, archaization and retraditionalization of society – 27.5 %; Uncertainty about their future and the future of their children – 26.3 %; High unemployment, low salaries, lack of social guarantees – 23.8 %; Deterioration in the quality of medicine and education – 23.8 %; Frequent violations of human rights – 21.3 %. They note that in such conditions it is difficult to develop a business, make savings, realize yourself as a professional» [27]. The authors of the study believe that the governments of the countries of Central Asia, from where economically active youth mainly leave, including Kazakhstan, should more deeply analyze the main factors that determine the migration sentiments of citizens. «To the question «Under what conditions would you return to work at home?» most of the respondents name: noticeable improvements in the fight against corruption and nepotism, getting a well-paid job, observance of political rights and freedoms, development of civil society institutions, modernization of the political system, the introduction of real elections for government officials, the creation of an independent judiciary, radical improvements in the education system, healthcare, the socio-economic situation of the population, as well as in the field of ensuring public safety», – says Irina Chernykh [27].

CONCLUSION

This article, based on the official data of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy and the demographic yearbook of Kazakhstan, provides quantitative parameters of emigration from the country by ethnicity, the number and structure of emigrants through the prism of the level of education and specialties. Three time periods were covered. The main focus was on the northern regions of Kazakhstan and rural areas. The outflow of the population from Kazakhstan, which began in 2014, continues to this day. The reasons for emigration are shown on the basis of an analysis of the available materials from various sociological surveys. In Kazakhstan, there is an outflow of qualified personnel and an inflow of unskilled labor. Kazakhstan is losing not only «ready» personnel, but also school graduates who leave to study at universities in the Russian Federation and other countries. Currently, there is already an acute shortage of doctors, teachers, engineers in the country, even though specialists graduate from universities every year. To solve the problem of lack of specialists in the rural areas of Kazakhstan and in the northern regions, the state is implementing two programs «Enbek» and «With a diploma – to the village». Nevertheless, the rate of emigration is growing steadily every year. What is the reason that these government programs are not working effectively? Perhaps the reason lies in the fact that these initiatives are developed without the participation and consideration of the opinions of those whom they concern, which significantly reduces their effectiveness. The attempt to return young people to the villages after receiving education, with all its attractiveness, remains ill-considered, since the village, without the development of infrastructure, will not be able to retain personnel in villages and regions for a long time.

In the absence of minimal amenities and conditions for a civilized life in rural areas, such as running water, uninterrupted electricity, gas, roads, the Internet, sports and cultural facilities, young people will not stay there. Even if such infrastructure in the villages is created at the expense of budgetary funds, it must be constantly maintained in working order. The situation of rural residents cannot be improved without creating jobs in rural areas, developing agriculture and processing enterprises. In our opinion, it is necessary to conduct a survey of those young people who have used this program to find out whether their expectations have been met, what points of improvement there can be. Based on the analysis of these questionnaires, one can determine how to further implement this program. The state-developed project «With a diploma – to the village» faced a number of problems during its implementation, among which one can single out «lack of transparency in the allocation of budget funds, weak accountability and lack of visible results. Also, this project was developed without the participation and consideration of the opinions of those they concern, which significantly reduces their effectiveness» [28]. The state program «Enbek», being implemented in the northern regions of Kazakhstan, also requires revision. It is no secret that oralmans who come to Kazakhstan from other countries and who voluntarily come to the northern regions do not have special education to work as teachers, doctors, engineers. The main share is constituted by people with secondary education who can be employed to do unskilled work.

REFERENCES

1. OECD. Coping with Emigration in Baltic and East European Countries. – Paris: OECD Publishing, 2013. – 144 p. – DOI: <https://dx.doi.org/10.1787/9789264204928-en>.
2. World Economic Outlook [Electronic resource] // International Monetary Fund [website]. – 2020. – URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2020/October> (Accessed: 05.08.2022).
3. Lehmann U., Dieleman M., Martineau T. Staffing remote rural areas in middle- and low-income countries: A literature review of attraction and retention // BMC Health Services Research. – 2008. – № 8(1). – Article 19. – DOI: 10.1186/1472-6963-8-19.
4. Adger W. N. et. al. Focus on environmental risks and migration: causes and consequences // Environmental Research Letters. – 2015. – № 10(6). – Article 060201.
5. Gao X., Xu A., Liu L., Deng O., Zeng M., Ling J., Wei Y. Understanding rural housing abandonment in China's rapid urbanization // Habitat International. – 2017. – № 67. – P. 13-21. – DOI: 10.1016/j.habitatint.2017.06.009.
6. Beine M., Docquier F., Rapoport H. Brain drain and economic growth: theory and evidence // Journal of Development Economics. – 2001. – № 64(1). – P. 275-289.
7. Commander S., Kangasniemi M., Winters L. A. The brain drains: curse or boon? A survey of the literature // In: Baldwin, R.E., Winters, L.A. (Eds.), Challenges to Globalization: Analyzing the Economics. – University of Chicago Press, 2004. – P. 235-278.
8. Schiff M. IZA DP No. 1599: Brain Gain: Claims about Its Size and Impact on Welfare and Growth Are Greatly Exaggerated. – 2005. – 34 p.
9. Пулина Ю. Дышите глубже [Электронный ресурс] // газета «Индустриальная Караганда» [веб-сайт]. – 17 ноября 2020. – URL: old.inkaraganda.kz (Accessed: 19.09.2022).
10. Сколько казахстанцев отправилось на поиски лучшей жизни в 2019 году // газета «МК в Казахстане». – 2019. – URL: <https://mk-kz.kz/social/2019/08/13/skolko-kazakhstancsev-otpravilos-na-poiski-luchshey-zhizni-v-2019-godu.html> (Accessed: 05.08.2022).
11. Demographic year book of Kazakhstan [Electronic resource] // Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan [website]. – n.d. – URL: <http://stat.gov.kz/edition/publication/collection> (Accessed: 15.08.2022).
12. We, Kazakhstan. Population Situation Analysis of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource] // Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Committee on Statistics. – Nur-Sultan, 2019. – 80 p.

13. Каренов Р. С. Экологические проблемы развития угольной промышленности Казахстана и приоритетные направления их решения // Проблемы права и экономики. – 2016. – № 8(2). – С. 28-35.
14. Почему экологическая ситуация не улучшается в Карагандинской области [Electronic resource] // «Kursiv Media» [website]. – 2019. – URL: <https://kz.kursiv.media/2019-11-01/pochemu-ekologicheskaya-situaciya-ne-uluchshaetsya-v-karagandinskoy-oblasti/> (Accessed: 05.08.2022).
15. Саруар А. Казахстан стали активнее покидать люди, включая врачей, учителей и технарей [Electronic resource] // LS Aqparat [website]. – 2020. – URL: <https://lsm.kz/kazakhstan-migranty-vrachi-uchitelya> (Accessed: 05.08.2022).
16. Из Казахстана в Россию: почему страну продолжает покидать экономически активное население? [Electronic resource] // Радио Азаттык [website]. – 2020. – URL: <https://rus.azattyq.org/a/from-kazakhstan-to-russia-why-economically-active-people-continue-leaving-kazakhstan/30647144.html> (Accessed: 05.08.2022).
17. «С дипломом в село». Что поменялось в программе за 10 лет [Electronic resource] // IA Strategy2050.kz. – 2019. – URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/53517/> (Accessed: 05.08.2022).
18. Лаханулы Н. «С дипломом — в село». Как живут уехавшие по программе [Electronic resource] // Радио Азаттык [website]. – 2019. – URL: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-programma-s-diplomom-v-selo/30038197.html> (Accessed: 05.08.2022).
19. Постановление Правительства Республики Казахстан от 13 ноября 2018 года № 746 Об утверждении Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017 – 2021 годы «Еңбек» [Electronic resource] // Әділет [website]. – 2018. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746> (Accessed: 05.08.2022).
20. Госпрограмма «Еңбек»: более 24 тысяч молодых казахстанцев открыли свое дело [Electronic resource] // KazInform [website]. – 2020. – URL: https://www.inform.kz/ru/gosprogramma-enbek-bolee-24-tysyachmolodyh-kazahstancev-otkryli-svoe-delo_a3606932 (Accessed: 05.08.2022).
21. В 2019 с юга Казахстана на север переселено 2,5 тыс. семей [Electronic resource] // Forbes Kazakhstan [website]. – 2020. – URL: https://forbes.kz/news/2020/02/05/newsid_218409 (Accessed: 05.08.2022).
22. Аким Северного Казахстана поручил увеличить число рабочих мест. [Electronic resource] // Ehone.kz [website]. – 2019. – URL: <https://datification.org/gosudarstvo/akim-severnogo-kazahstana-poruchil-uvelichit-chislo-rabochih-mest.html> (Accessed: 05.08.2022).
23. На севере Казахстана назвали причины возвращения переселенцев обратно на юг [Electronic resource] // Петропавловск.news [website]. – 2020. – URL: <https://pkzsk.info/na-severe-kazahstana-nazvali-prichiny-vozvrashheniyapereselencev-obratno-na-yug/> (Accessed: 05.08.2022).
24. 60% выпускников вузов не работают по профессии. Почему так происходит? [Electronic resource] // Informburo [website]. – 2019. – URL: <https://informburo.kz/stati/60-vypusknikov-vuzov-ne-rabotayut-po-professii-pochemu-tak-proishodit.html> (Accessed: 05.08.2022).
25. Meyer J. B., Brown M. Scientific diasporas: a new approach to the brain drain. Management of Social Transformations, Discussion paper No. 41. – Paris: UNESCO, 1999. – 22 p.
26. Студентов из Казахстана пересчитали в ФСБ России [Electronic resource] // Sputnik Казахстан [website]. – 2019. – URL: <https://ru.sputnik.kz/20190819/studenty-kazakhstan-statistika-fsb-rossii-11302524.html> (Accessed: 05.08.2022).
27. Бочарова М. Много ли казахстанских студентов учиться за рубежом и почему? [Electronic resource] // Factcheck.kz [website]. – 2020. – URL: <https://factcheck.kz/claim-checking/verdict/mnogo-li-kazahstanskix-studentov-uchitsyaza-rubezhom-i-pochemu/> (Accessed: 05.08.2022).
28. Makhmutova M. Internal Migration of Young People in Kazakhstan: case study of Almaty. – Public Policy Research Center, 2013. – 65 p.

REFERENCES

1. OECD. (2013). Coping with Emigration in Baltic and East European Countries. OECD Publishing, Paris, 144 p., DOI: <https://dx.doi.org/10.1787/9789264204928-en>.

2. World Economic Outlook. (2020). International Monetary Fund. Retrieved August 5, 2022, from <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2020/October>.
3. Lehmann, U., Dieleman, M. and Martineau, T. (2008). Staffing remote rural areas in middle- and low-income countries: A literature review of attraction and retention. *BMC Health Services Research*, 8(1), 19, DOI: 10.1186/1472-6963-8-19.
4. Adger, W. N. and et. al. (2015). Focus on environmental risks and migration: causes and consequences. *Environmental Research Letters*, 10(6), 060201.
5. Gao, X., Xu, A., Liu, L., Deng, O., Zeng, M., Ling, J. and Wei, Y. (2017). Understanding rural housing abandonment in China's rapid urbanization. *Habitat International*, 67, 13-21, DOI: 10.1016/j.habitatint.2017.06.009.
6. Beine, M., Docquier, F. and Rapoport, H. (2001). Brain drain and economic growth: theory and evidence. *Journal of Development Economics*, 64(1), 275-289.
7. Commander, S., Kangasniemi, M. and Winters, L. A. (2004). The brain drains: curse or boon? A survey of the literature. In: Baldwin, R.E., Winters, L.A. (Eds.), *Challenges to Globalization: Analyzing the Economics*. University of Chicago Press, 235-278.
8. Schiff, M. (2005). IZA DP No. 1599: Brain Gain: Claims about Its Size and Impact on Welfare and Growth Are Greatly Exaggerated. 34 p.
9. Pulina, Yu. (November 17, 2020). Dyshite glubzhe. Magazine «Industrialnaya Karaganda». Retrieved September 19, 2022, from <https://inkaraganda.kz/> (In Russian).
10. Skol'ko kazahstancsev otpravilos' na poiski luchshej zhizni v 2019 godu. (13 August, 2019). MK in Kazakhstan. Retrieved August 5, 2022, from <https://mk-kz.kz/social/2019/08/13/skolko-kazahstancsev-otpravilos-na-poiski-luchshej-zhizni-v-2019-godu.html> (In Russian).
11. Demographic year book of Kazakhstan. (n.d.). Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved August 5, 2022, from <http://stat.gov.kz/edition/publication/collection>.
12. We, Kazakhstan. Population Situation Analysis of the Republic of Kazakhstan. (2019). Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Committee on Statistics. Nur-Sultan, 80 p.
13. Karenov, R. S. (2016). Ekologicheskie problemy razvitiya ugol'noj promyshlennosti Kazahstana i prioritetye napravleniya ih resheniya. *Problemy prava i ekonomiki*, 8(2), 28-35 (In Russian).
14. Pochemu ekologicheskaya situaciya ne uluchshaetsya v Karagandinskoj oblasti. (2019). «Kursiv Media». Retrieved August 5, 2022, from <https://kz.kursiv.media/2019-11-01/pochemu-ekologicheskaya-situaciya-ne-uluchshaetsya-v-karagandinskoy-oblasti/> (In Russian).
15. Saruar, A. (2020). Kazahstan stali aktivnee pokidat' lyudi, vklyuchaya vrachej, uchitelej i tekhnarej. LS Aqqarat. Retrieved August 5, 2022, from <https://lsm.kz/kazahstan-migranty-vrachi-uchitelya> (In Russian).
16. Iz Kazahstana v Rossiyu: pochemu stranu prodolzhaet pokidat' ekonomicheski aktivnoe naselenie? (2020). Radio Azattyk. Retrieved August 5, 2022, from <https://rus.azattyq.org/a/from-kazahstan-to-russia-whyeconomically-active-people-continue-leaving-kazahstan/30647144.html> (In Russian).
17. «S diplomom v selo». Chto pomenyalos' v programme za 10 let. (2019). IA Strategy2050.kz. Retrieved August 5, 2022, from <https://strategy2050.kz/ru/news/53517/> (In Russian).
18. Lahanuly, N. (2019). «S diplomom — v selo». Kak zhivut uekhavshie po programme. Radio Azattyk. Retrieved August 5, 2022, from <https://rus.azattyq.org/a/kazahstan-programma-s-diplomom-v-selo/30038197.html> (In Russian).
19. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 13 noyabrya 2018 goda № 746 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitiya produktivnoj zanyatosti i massovogo predprinimatel'stva na 2017 – 2021 gody «Enbek». (2018). Adilet. Retrieved 05.08.2022, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746> (In Russian).
20. Gosprogramma «Enbek»: bolee 24 tysyach molodyh kazahstancsev otkryli svoe delo. (2020). KazInform. Retrieved 05.08.2022, from https://www.inform.kz/ru/gosprogramma-enbek-bolee-24-tysyachmolodyh-kazahstancsev-otkryli-svoe-delo_a3606932 (In Russian).

21. V 2019 s yuga Kazahstana na sever pereseleno 2,5 tys. Semej. (2020). Forbes Kazakhstan. Retrieved August 5, 2022, from https://forbes.kz/news/2020/02/05/newsid_218409 (In Russian).
22. Akim Severnogo Kazahstana poruchil uvelichit' chislo rabochih mest. (2019). Ehonews.kz. Retrieved August 5, 2022, from <https://datification.org/gosudarstvo/akim-severnogo-kazahstana-poruchil-uvelichit-chislo-rabochih-mest.html> (In Russian).
23. Na severe Kazahstana nazvali prichiny vozvrashcheniya pereselencev obratno na yug. (2020). Petropavlovsk.news. Retrieved August 5, 2022, from <https://pkzsk.info/na-severe-kazahstana-nazvali-prichiny-vozvrashheniyapereselencev-obratno-na-yug/> (In Russian).
24. 60% vypusnikov vuzov ne rabotayut po professii. Pochemu tak proiskhodit? (2019). Informburo. Retrieved August 5, 2022, from <https://informburo.kz/stati/60-vypusnikov-vuzov-ne-rabotayut-po-professii-pochemu-tak-proishodit.html> (In Russian).
25. Meyer, J. B. and Brown, M. (1999). Scientific diasporas: a new approach to the brain drain. Management of Social Transformations, Discussion paper No. 41. Paris: UNESCO, 22 p.
26. Studentov iz Kazahstana pereschitali v FSB Rossii. (2019). Sputnik Kazakhstan. Retrieved August 5, 2022, from <https://ru.sputnik.kz/20190819/studenty-kazahstan-statistika-fsb-rossii-11302524.html> (In Russian).
27. Bocharova, M. Mnogo li kazahstanskikh studentov uchitsya za rubezhom i pochemu? (2020). Factcheck.kz. Retrieved August 5, 2022, from <https://factcheck.kz/claim-checking/verdict/mnogo-li-kazaxstanskix-studentov-uchitsyaza-rubezhom-i-pochemu/> (In Russian).
28. Makhmutova, M. (2013). Internal Migration of Young People in Kazakhstan: case study of Almaty. Public Policy Research Center, 65 p.

ҚАЗАҚСТАННАН ЭМИГРАЦИЯ: СОЛТҮСТІК АЙМАҚТАР МЕН АУЫЛДЫҚ АЙМАҚТАРҒА БАҒЫТ БЕРУ

Б. А. Уразова^{1*}, Г. К. Құрманова¹, Б. Б. Суханбердина¹

¹Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті,
Орал, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты – Қазақстаннан эмиграцияны талқылау. 2014 жылдан бастап елден қаладан да, ауылдан да халықтың кетуі жалғасуда.

Әдіснамасы. Мақаланы жазу кезінде Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының мәліметтері негізінде ғылыми танымның, теориялық жалпылаудың, қазіргі және өткен жағдайдың салыстырмалы талдауының әдістері қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Қолда бар деректерге сүйене отырып, авторлар Қазақстанның солтүстік өңірлерінен халықтың кетуі мәселелерін шешуге бағытталған «Дипломмен – ауылға» және «Еңбек» мемлекеттік бағдарламаларын іске асырудың тиімділігін талдауға тырысты.

Зерттеу нәтижелері. Халықтың ең көп кетуі Қазақстанның орталық, солтүстік және шығыс бөлігінде орналасқан аймақтарға тән (бұл аймақтардың барлығы «солтүстік облыстар» бір топқа біріктірілген). Еңбекке жарамды жастағы адамдардың елден кетіп жатқаны алаңдатады. Халықтың шығынын өтеу үшін мемлекет «Дипломмен – ауылға», «Еңбек» атты түрлі бағдарламаларды жүзеге асыруда. «Дипломмен – ауылға» мемлекеттік бағдарламасы жоғары оқу орындарының түлектерін ауылға тартып, жұмыс күшін толықтыруға бағытталған. «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы жұмыс күші көп (оңтүстік) облыстардан Қазақстанның солтүстік облыстарына солтүстік өңірлерге өз еркімен қоныс аударуды ынталандыруға бағытталған. Бұл бағдарламаларды жүзеге асыру халықтың

Қазақстанның солтүстік облыстарынан да, ауылдық жерлерден де кетуі мәселесін шеше алмады. Біздің ойымызша, бұл бағдарламаларды жергілікті жердегі жағдайларды ескере отырып жетілдіру қажет.

Түйін сөздер: Қазақстан, эмиграция, солтүстік облыстар, ауылдық жерлер, көші-қон балансы, мемлекеттік бағдарламалар.

ЭМИГРАЦИЯ ИЗ КАЗАХСТАНА: АКЦЕНТ НА СЕВЕРНЫЕ РЕГИОНЫ И СЕЛЬСКУЮ МЕСТНОСТЬ

Б. А. Уразова^{1*}, Г. К. Курманова¹, Б. Б. Суханбердина¹

¹Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет,
Уральск, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – обсуждение эмиграции из Казахстана. С 2014 года продолжается отток населения из страны как из городов, так и из сельской местности.

Методология. При написании статьи использовались методы научного познания, теоретического обобщения, сравнительного анализа, текущего и прошлого состояний на основе данных Бюро национальной статистики Агентства стратегического планирования и реформ Республики Казахстан.

Оригинальность / ценность исследования. Авторами на основе имеющихся данных предпринята попытка проанализировать эффективность реализации государственных программ «С дипломом – в село» и «Еңбек», направленных на решение проблем оттока населения из северных регионов Казахстана и сельских территорий.

Результаты исследования. Наибольший отток населения характерен для регионов, расположенных в центральной, северной и восточной частях Казахстана (все эти регионы объединены в одну группу «северные регионы»). Тот факт, что люди трудоспособного возраста уезжают из страны, вызывает озабоченность. Чтобы компенсировать потери населения, государство реализует различные программы: «С дипломом – в село» и «Еңбек». Государственная программа «С дипломом – в село» направлена на привлечение выпускников высших учебных заведений к проживанию в сельской местности и пополнение рабочей силы. Государственная программа «Еңбек» направлена на стимулирование добровольного переселения в северные регионы из трудоизбыточных (южных) регионов в северные регионы Казахстана. Реализация этих программ не смогла решить проблему оттока населения как из северных регионов Казахстана, так и из сельской местности. На наш взгляд, эти программы требуют доработки с учетом условий на местах.

Ключевые слова: Казахстан, эмиграция, северные регионы, сельская местность, миграционный баланс, государственные программы.

ABOUT THE AUTHORS

Urazova Bakit Adilgereevna – Master of Economic Sciences, Senior Lecturer, West-Kazakhstan Innovative-Technological University, Uralsk, Republic of Kazakhstan, e-mail: kabdenova.68@mail.ru, ORCID ID 0000-0001-9284-3301*

Kurmanova Gulnara Kusainovna – PhD (Economics), Associate Professor, West-Kazakhstan Innovative-Technological University, Uralsk, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulnara.ru@mail.ru, ORCID ID 0000-0002-9052-2990

Sukhanberdina Bibigul Batyrkairovna – PhD (Economics), Associate Professor, West-Kazakhstan Innovative-Technological University, Uralsk, Republic of Kazakhstan, e-mail: suhanb@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-8375-6350

МРНТИ 06.51.71

JEL Classification: F02, F15, F42, F55, O19, O32, O38, O57

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-5-34-53>

ОЦЕНКА ПОТЕНЦИАЛА НАУЧНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА: СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

З. Т. Сатпаева^{1*}, Ф. Г. Альжанова¹, А. С. Смагулова²

¹Институт экономики Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан,
Алматы, Республика Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – оценка потенциала институциональной научно-технологической интеграции Евразийского Экономического Союза (ЕАЭС) посредством выявления и сопоставления стратегических приоритетов и направлений научно-технологического развития стран-участниц.

Методология исследования. Исследование проводилось на основе институционального подхода. Основными методами исследования стали сравнение, количественный и качественный контент-анализ стратегических документов научно-технологического развития стран-участниц. Исходными данными послужили соответствующие стратегии России, Беларуси, Казахстана, Кыргызстана и Армении. Для обработки текстов машинным методом использовалось программное обеспечение «Voyant tools».

Оригинальность / ценность исследования. На постсоветском пространстве достаточно активно развивается интеграция национальных экономик стран-участниц ЕАЭС, однако вопросы научно-технологической интеграции недостаточно рассмотрены. Данное исследование направлено на заполнение данного исследовательского пробела. Результаты исследования могут служить обоснованием ключевых направлений при разработке сценариев, рекомендаций и механизмов по повышению эффективности научно-технологической интеграции в целях формирования единого научно-технологического пространства в ЕАЭС.

Результаты исследования. Выявлено, что научно-технологическое сотрудничество является самостоятельным вектором интеграции ЕАЭС. Страны-участницы ЕАЭС опираются на схожий набор целей, задач и направлений в области научно-технологического развития, что открывает возможности для активного научно-технологического сотрудничества. Институциональный потенциал научно-технологической интеграции ЕАЭС достаточно высокий.

Ключевые слова: наука, технология, международная интеграция, научно-технологическое сотрудничество, стратегия, ЕАЭС, Евразия, Россия, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Армения.

Благодарности: Статья подготовлена в рамках проекта грантового финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Научно-технологическое пространство стран ЕАЭС: структура, механизмы развития, обеспечение экономических интересов Казахстана» (ИРН AP09259768). Исследование проведено во время программы научно-исследовательской стажировки «InteRussia» при финансовой поддержке Фонда Горчакова, МГИМО МИД России и Россотрудничество. Авторы выражают благодарность к.э.н., ведущему научному сотруднику, директору Центра экспертизы санкционной политики, начальнику отдела академического развития Института международных исследований в МГИМО МИД России (Москва, Россия) Араповой Екатерине Яковлевне за ценные замечания и рекомендации в ходе проведения исследования и подготовке рукописи.

ВВЕДЕНИЕ

Вторая половина XX века отмечена расширением процессов экономической и политической интеграции. Сегодня в экономической науке достаточно широко представлены измерения процессов интеграции, в том числе в научно-технологической сфере. Имеются исследования в области оценки интеграции научно-технологических ресурсов на уровне фирмы [1], отрасли наук [2], отрасли экономики [3]. Однако вопросы оценки потенциала научно-технологической интеграции и анализа научно-технологического взаимодействия на уровне международной экономической интеграции, в том числе соответствующая методология, еще не получили достаточного развития, в особенности в постсоветских странах.

На постсоветском пространстве достаточно активно развивается интеграция национальных экономик стран-участниц ЕАЭС. Одной из важных задач ЕАЭС является совместная инновационная модернизация производства, что невозможно без научно-технологического сотрудничества. Вопросы научно-технологической интеграции в рамках ЕАЭС были рассмотрены с позиции научно-технической кооперации [4; 5]. Однако авторами отмечается, что интеграционный потенциал сферы НТИ в рамках ЕАЭС пока используется недостаточно и на данный момент носит фрагментарный характер [6-12]. Сложившийся уровень научно-технического сотрудничества в рамках ЕАЭС возможен по причине несоответствия национальных стратегических приоритетов и направлений развития в области научно-технологического развития соответствующим приоритетам ЕАЭС, что наводит на вопрос, имеют ли страны-участницы ЕАЭС точки соприкосновения в виде общих научно-технологических интересов для их конвергенции и дальнейшего развития и углубления интеграционного объединения.

Цель исследования заключается в оценке потенциала институциональной научно-технологической интеграции ЕАЭС посредством выявления и сопоставления стратегических приоритетов и направлений научно-технологического развития в странах-участницах. Для достижения поставленной цели данная статья построена следующим образом. После ознакомления с ролью межстранового научно-технологического сотрудничества в научно-технологической интеграции, данное исследование направлено на изучение истории становления и состояния научно-технологической интеграции ЕАЭС. Затем оно фокусируется на законодательных случаях, иллюстрирующих национальные стратегические приоритеты и направления научно-технологического развития стран-участниц ЕАЭС. Наконец, после количественного и качественного анализа их национальных стратегий и государственных программ, в статье делаются выводы по укреплению и повышению эффективности научно-технологической интеграции в целях формирования единого научно-технологического пространства в ЕАЭС.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Концептуальная рамка и контекст исследования

Межстрановое научно-технологическое сотрудничество как основа научно-технологической интеграции. Межстрановое партнерство с упором на технологическое сотрудничество увеличивает ресурсный, научно-технический и производственный потенциал стран-участниц посредством реализации их конкурентных преимуществ, в том числе определяемых соседством, масштабом, синергетическим эффектом и т. д. [13]. Научно-техническое сотрудничество нацелено на интеграцию стран-участниц в мировое научно-технологическое пространство, формирование и развитие новых форм научного сотрудничества, а также повышение качества технологий и их вывод на мировой рынок наукоёмких товаров и инноваций [14].

Одной из форм современного международного научно-технологического сотрудничества стран является региональная интеграция в сфере создания, распространения и внедрения научных знаний и технологий на уровне международных организаций региональной экономической интеграции, не исключая взаимодействие с третьими странами и международными организациями. Это подразумевает, что единое экономическое пространство, дополняемое общим научно-технологическим пространством, способствует разработке и внедрению технологий, призванных вывести экономику стран-участниц интеграции на новый технологический уровень. Зачастую авторами отмечается положительное влияние региональной интеграции на развитие научно-технологического сотрудничества между странами-

участницами региональных объединений. При этом в рамках интеграционного объединения активное развитие научно-технологического сотрудничества происходит между соседними странами [15].

Усиление и ускорение научно-технического сотрудничества в рамках экономической интеграции обеспечивает различные возможности для научно-технического прогресса и инновационного развития как стран-участниц, так и всей интеграции в целом [16]. К числу преимуществ научно-технологической интеграции стран можно отнести расширение рынков сбыта научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР) и технологий за счет получения доступа к новым рынкам, модернизацию технологий, повышение качества исследований, стимулирование привлечения иностранных инвестиций, рост занятости исследователей и повышение уровня их заработной платы. Следует отметить, что несмотря на то, что экономическая интеграция стимулирует занятость персонала, осуществляющего НИОКР, она смещает ресурсы от фундаментальных к прикладным исследованиям, что приводит к угрозе подрыва научно-технического потенциала стран-участниц при отсутствии долгосрочных мер экономической и инновационной политики, учитывающих условия и последствия интеграции [16]. Усиливаются валютные риски, повышается зависимость страны от зарубежных контрагентов, имеется риск дифференциации регионального развития и социального расслоения [17].

Таким образом, оценка преимуществ и рисков научно-технологической интеграции определяет потенциал интеграционных процессов в данной сфере. Превалирование первых над вторыми способствует усилению научно-технологической интеграции, вторых над первыми – к снижению интеграционного потенциала или к сведению на нет.

Научно-технологическая интеграция ЕАЭС: история и современность. Каждая интеграционная модель зависит от различных факторов, в том числе от особенностей и истории государств, вовлеченных в интеграционный процесс [18]. При этом интеграционная деятельность на практике осуществляется с учетом и на основе общих положений национальных законодательств [6]. Так, основа формирования научно-технологической интеграции ЕАЭС была заложена в 1992 году, когда было принято Соглашение о научно-техническом сотрудничестве в рамках государств-участников Содружества Независимых Государств (СНГ). Концепция создания общего научно-технологического пространства СНГ, принятая в 1995 году, способствовала объединению усилий на ключевых направлениях науки и техники, развитие научно-технологической интеграции в интересах экономического и социального прогресса стран. При этом под общим научно-технологическим пространством подразумевалась среда, способствующая формированию научно-технических связей; сотрудничеству в области подготовки научных кадров; совместному использованию научно-технических объектов; проведению согласованной политики в области стандартизации, метрологии и сертификации; межгосударственному обмену научно-технической информацией [19], реализация чего может служить в качестве критериев успешности интеграции (Рисунок 1).

Рисунок 1 – Временная шкала принятия основных соглашений о научно-технологическом сотрудничестве на пространстве СНГ, 1992-2014 годы

Примечание – Составлено авторами

С формированием ЕАЭС эти задачи приобрели новый формат, в частности сократилось число участников общего научно-технологического пространства (до пяти стран), появились новые механизмы взаимодействия и обозначились новые приоритеты. Основным фактором расширения интеграционного взаимодействия является научно-техническое сотрудничество [20]. Так, в рамках ЕАЭС взаимодействие участников научно-технической деятельности осуществляется посредством различных инструментов, разработанных промышленным блоком Евразийской экономической комиссии. К их числу относятся Инжиниринговый центр [21], Евразийская сеть промышленной кооперации, субконтракта и трансфера технологий [22], Евразийская сеть трансфера технологий [23], Евразийские инновационные промышленные кластеры [24], Евразийские технологические платформы [25], межгосударственные программы и проекты, направленные на формирование единого цифрового промышленного пространства ЕАЭС, развитие «территорий инноваций» и стимулирование научно-технологических прорывов на евразийском пространстве [26], что будет способствовать формированию и развитию региональной инновационной системы ЕАЭС.

Предпринятые меры способствовали формированию стратегических направлений научно-технологического сотрудничества в ЕАЭС. Однако, как самостоятельное направление научно-технологическая интеграция стран-участниц ЕАЭС не была выделена, в связи с этим договорная база в части регулирования научно-технологического сотрудничества является достаточно фрагментарной и имеет отраслевой характер: программы и проекты с научно-технологической составляющей в данном направлении закреплены только специальными нормативно-правовыми актами [27]. При этом следует отметить, что среди 11 стратегических направлений развития евразийской экономической интеграции до 2025 года [28] одно посвящено объединению усилий для стимулирования проведения совместных научно-исследовательских работ, т.е. целый блок посвящен научно-технологическому сотрудничеству и интеграции: формирование предложений по научно-технологическому сотрудничеству; стимулирование проведения НИР; развитие экономического сотрудничества в сфере «зеленых» технологий и защиты окружающей среды; формирование системы стратегического планирования в рамках Договора о Союзе; разработка и реализация совместных целевых проектов.

При этом остальные стратегические направления также охватывают ряд мер по развитию научно-технологической сферы взаимодействия стран-участниц ЕАЭС в отраслевом аспекте, например, в сфере здравоохранения, транспорта, агропромышленного комплекса и др. Однако, обозначенные пять стратегических направлений по укреплению научно-технологической интеграции ЕАЭС имеют тезисный и недостаточно систематизированный характер с выделением большого их числа без обозначения сферы ответственности стран-участниц. Можно сказать, что четкая стратегия научно-технологической интеграции ЕАЭС на сегодняшний день отсутствует.

Интеграционный потенциал сферы НТИ в рамках ЕАЭС пока используется недостаточно [6], научно-технологическая интеграция развивается медленно и фрагментарно [7], наблюдается невысокий уровень научно-технического сотрудничества [8], в том числе по причине недостаточного развития национальных инновационных систем и инновационного климата в странах ЕАЭС, низкого уровня наукоемкости национальных экономик [9], различного уровня взаимодействий между странами-участницами (активное взаимодействие с Россией и низкое с другими странами ЕАЭС) [10], асимметрии экономических, в том числе научно-технических, потенциалов [11], неэффективности НИОКР и низкой эффективности субъектов инновационной инфраструктуры в сфере коммерциализации результатов научной и научно-технической деятельности [12] стран-участниц.

К дезинтеграционным факторам можно отнести русофобские настроения (страхи о захватнических интересах России) в странах ЕАЭС во многом из-за недостаточной информированности о «евразийской идее» и выгодах интеграционных процессов на евразийском пространстве [29]. Существуют также риски недоверия и столкновения национальных интересов стран-участниц ЕАЭС по отдельным сферам взаимодействия. Так, на сегодняшний день до сих пор отсутствует полноценная «безбарьерная среда» внутри интеграции, присутствуют коллизии между разными уровнями интеграции (многосторонний, регионально-интеграционный, межрегиональный), сохраняются проблемы эффективного сочетания сотрудничества и конкуренции стран-участниц и акторов, находящихся под их юрисдикцией, в сфере

научно-технического сотрудничества [30]. К другим рискам можно отнести совокупность финансово-экономических рисков (коррупционный, инвестиционный, инфляционный, валютный, налоговый, структурный), формирование полюсов научной деятельности, конфликты национальных интересов или лоббирование национальных интересов в ущерб интересам ЕАЭС, «утечка мозгов» в другие страны ЕАЭС, замена национальных стратегий НТР общеевразийскими документами и невозможность самостоятельного ведения политики в данном направлении и др. [31-35].

Следует отметить, что укреплению научно-технологической интеграции на пространстве ЕАЭС способствует политическая воля стран-участниц к научно-технологическому сотрудничеству, что по мнению многих авторов, свидетельствует о политических императивах в основе евразийской экономической интеграции [36]. К числу преимуществ можно отнести доступ к новым источникам финансирования, недостающим и неявным знаниям, материалам и инфраструктуре; устранение информационной асимметрии в области технологических разработок в ЕАЭС; совершенствование национальных научных систем; создание научных коллабораций и совместных технологических предприятий, евразийских транснациональных компаний и др.

Таким образом, в ЕАЭС наблюдается стратегический курс на научно-технологическую интеграцию. Научно-технологическое сотрудничество ЕАЭС сегодня рассматривается как самостоятельный вектор сотрудничества, у которого отмечается множество преимуществ несмотря на то, что страны-участницы ЕАЭС различаются по потенциалу, состоянию, структуре и динамике научно-технологического развития. Данный курс свидетельствует о выборе стран-участниц ЕАЭС инновационного пути посредством реализации совместных НИОКР, инновационных программ и инвестиционных проектов в целях повышения конкурентоспособности промышленности, сельского хозяйства, здравоохранения, транспорта и других отраслей национальных экономик. Однако имеются и определенные угрозы и риски, значительной из которых является незрелость существующей институциональной среды научно-технологической интеграции, поэтому конвергенция стратегических интересов является главной основой институциональной интеграции.

Методология. Оценка интеграционного потенциала ЕАЭС проводилась посредством мониторинга внешнеполитических, внешнеэкономических, социокультурных и других интеграционных предпочтений населения (притяжения к стране) стран постсоветского пространства («Интеграционный барометр ЕАБР») [37], а также расчета «Системы индикаторов евразийской интеграции ЕАБР» [38] и составного индекса интеграции ЕАЭС [39]. Но для измерения интеграционных процессов в области науки и технологий они не в полной мере соответствуют.

Анализ и оценка потенциала научно-технологической интеграции ЕАЭС во многих исследованиях проводилась с позиции анализа и сопоставления уровня научно-технологического развития стран-участниц интеграционного объединения посредством экономико-статистического анализа научно-технического потенциала стран-участниц [40], наукометрического анализа публикационной активности и научного сотрудничества, математического моделирования внешней торговли, институционального анализа имеющихся нормативно-правовых актов ЕАЭС в области научно-технического сотрудничества в определенном секторе экономики [6; 15]. Следует отметить, что характеристики потенциала не могут отражать особенности взаимодействия стран в научно-технологической сфере. Поэтому важным является понимание притяжения внутри интеграционного объединения, что определяется во многом конвергенцией национальных стратегических приоритетов.

Данное исследование направлено на то, чтобы ответить на следующий вопрос: в какой мере национальные стратегические документы по научно-технологическому развитию сопоставимы между собой по целям и инструментарию с точки зрения стратегических приоритетов, чтобы понять на сколько они коррелируют с общими задачами ЕАЭС и в чем содержательно состоит конвергенция, определяющая потенциал научно-технологической интеграции в ЕАЭС?

В соответствии с поставленным вопросом исследования проверяются следующие гипотезы:

1) Действующие стратегические документы политики стран-участниц ЕАЭС в области научно-технологического развития опираются на схожий набор целей, задач и направлений развития, что открывает возможности для активного научно-технологического сотрудничества;

2) Стратегические приоритеты и направления научно-технологического развития стран-участниц ЕАЭС определяют высокий потенциал научно-технологической интеграции ЕАЭС.

Исследование проводилось на основе институционального подхода с использованием вторичных данных, в частности стратегий научно-технологического развития стран-участниц Евразийского экономического союза (Таблица 1).

Таблица 1 – Источниковая база: стратегии научно-технологического развития стран-участниц ЕАЭС

№	Страна	Программа	Источник	Количество	
				страниц	слов
1	Россия	Стратегия научно-технологического развития Российской Федерации	Указ Президента Российской Федерации от 1 декабря 2016 года № 642 http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102416645	19	5519
2	Беларусь	Стратегия научно-технического и инновационного развития в области охраны окружающей среды и устойчивого использования природных ресурсов на 2021-2025 годы	Приказ Первого заместителя Министра природных ресурсов и охраны окружающей среды Республики Беларусь от 15 апреля 2020 года https://minpriroda.gov.by/uploads/files/Strategija-nauchno-technicheskogo-i-innovatsionnogo-razvitiya-v-oblasti-oxrany-okruzhajuschej-sredy.pdf	21	4994
3	Казахстан	Национальный проект «Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций»	Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 727 https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000727	99	27 387
4	Кыргызстан	Концепция научно-инновационного развития Кыргызской Республики на период до 2022 года	Постановление Правительства Кыргызской Республики от 8 февраля 2017 года № 79 http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/99770?cl=ru-ru	14	3605
5	Армения	Программа Правительства Республики Армения на 2017-2020 годы	Постановление Правительства Республики Армения от 19 июня 2017 года № 646-А https://www.gov.am/files/docs/2220.pdf	117	27 801
Примечание – Составлено авторами					

Ограничением исследования послужило отсутствие на сегодняшний день разработанной и утвержденной стратегии научно-технологического развития Армении [41], в связи с этим была изучена Программа Правительства Республики Армения на 2017-2020 годы, охватывающей вопросы развития науки и образования, а также отсутствием общей стратегии развития науки и технологий в Беларуси, в связи с чем была изучена стратегия научно-технического и инновационного развития в области охраны окружающей среды и устойчивого использования природных ресурсов на 2021-2025 годы. А также тот факт, что изучались различные по структуре документы стратегического планирования (стратегия, концепция, национальный проект, национальный план).

Каждому из отобранных текстов в источниковую базу была применена двухэтапная модель исследования [42]:

1) машинный анализ текстов по каждой стране в отдельности для выявления ключевых слов и расчета общей суммы их употребления при помощи специального программного обеспечения Voyant Tools;

2) ручной анализ текстов на предмет наличия схожего набора целей, задач, направлений и механизмов научно-технологического развития стран-участниц ЕАЭС и их корреляции с общими задачами ЕАЭС в данной области.

Предложенный алгоритм исследования позволяет достичь большей точности, чем применение только одного вида анализа.

Результаты и обсуждение. В рамках машинного анализа базы источников было агрегировано 5 документов. Исходя из положения, что на 1 страницу текста ключевое слово приходится 1 раз, были определены самые употребляемые слова:

1) Россия: «российской» (109 упоминаний); «федерации» (100); «научно» (92); «развития» (78); «технологического» (49); «технологий» (41); «стратегии» (40); «настоящей» (38); «исследований» (36); «науки» (36); «реализации» (36); «области» (27); «России» (26); «новых» (25); «разработок» (25); «страны» (25); «также» (24); «экономики» (23); «государственной» (22); «инновационной» (22); «научных» (22); «числе» (22); «б» (21); «деятельности» (20); «создания» (20); «научной» (19);

2) Беларусь: «научно» (63); «деятельности» (43); «ресурсов» (43); «научных» (40); «природных» (40); «среды» (40); «области» (39); «окружающей» (36); «Беларусь» (35); «республики» (35); «охраны» (34); «использования» (30); «развития» (24); «технической» (23); «развитие» (22); «исследований» (21); «минприроды» (21);

3) Казахстан: «РК» (828); «министр» (752); «вице» (751); «000» (414); «развития» (320); 1 (301); «председатель» (247); «0» (243); «цифрового» (232); «инноваций» (231); «согласованию» (230); «2» (222); «мероприятие» (212); «директор» (188); «аэрокосмической» (183); промышленности (183); «3» (175); «АО» (163); «4» (156); «5» (143); «год» (138); «правления» (133); «Жамбакин» (132); «МЦРИАП» (126); «задача» (123); «2025» (118); «науки» (108); «года» (103); «заместитель» (99);

4) Кыргызстан: «инновационной» (65); «научно» (62); «развития» (50); «инновационного» (32); «технологий» (31); «деятельности» (30); «системы» (28); «экономики» (26); «республики» (25); «кыргызской» (24); «научных» (22); «инновационных» (18); «инноваций» (16); «науки» (16); «предприятий» (16); «бизнеса» (15); «инфраструктуры» (14);

5) Армения: «Армения» (516); «республики» (471); «года» (467); «конца» (425); «2018» (293); «2017» (269); «течение» (239); «годов» (218); «правительство» (208); «1» (193); «2» (185); «предусматривает» (176); «разработать» (158); «2022» (153); «управления» (138); «целью» (136); «системы» (131); «3» (126); «2019» (118).

Часто встречающимися словами оказались анализируемые слова (наука, технологии, развитие), а также названия стран, цифры и наречия. Устойчивых, содержательных и повторяющихся более 2 раз словосочетаний выявлено не было.

После исключения из анализа данных слов, а также часто употребляемых предлогов и слов в русском языке (stop list), была построена «облако», «смысловая сеть» и «тренды» текстов изучаемых стратегий (Рисунок 2).

а) Россия

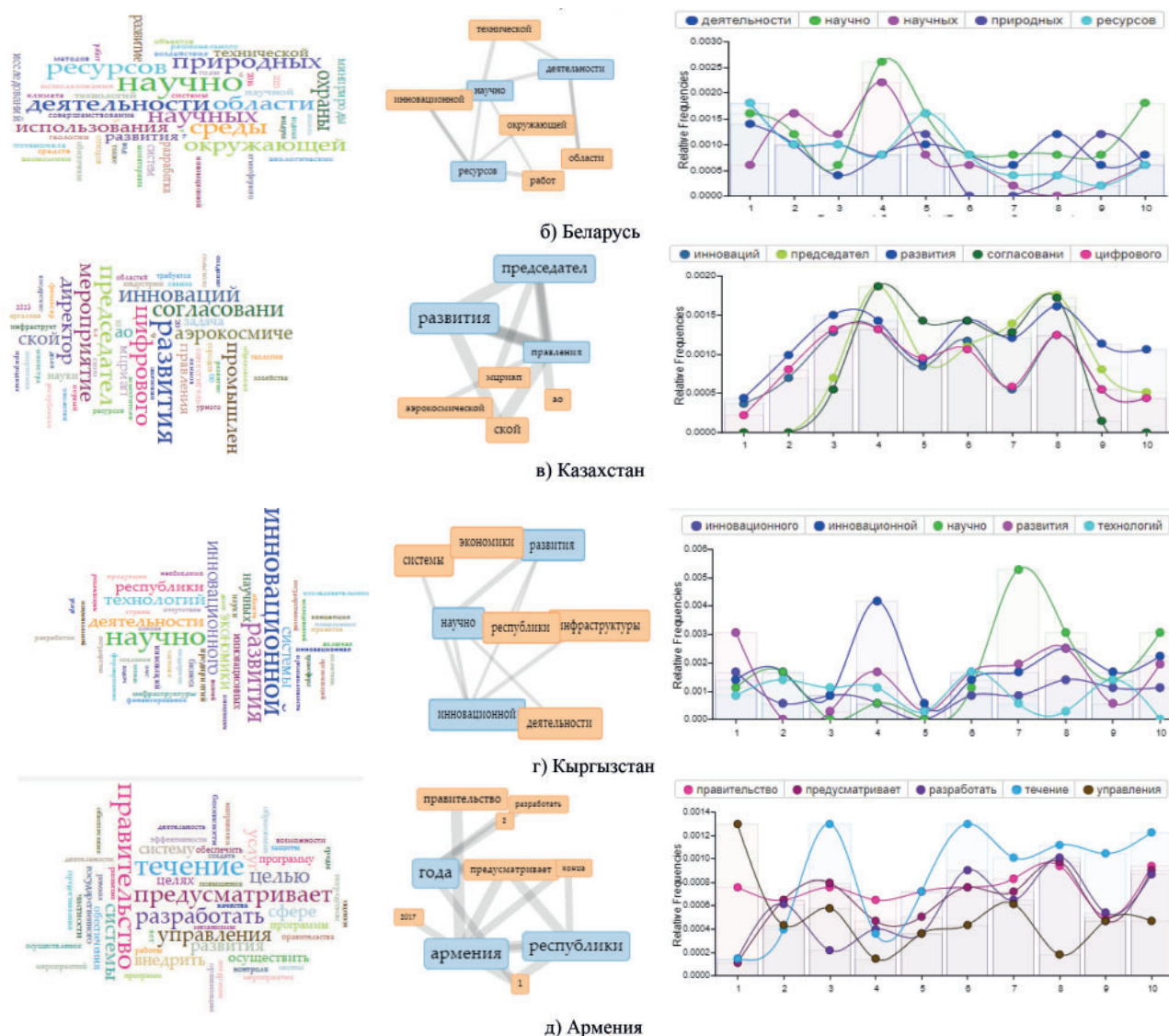

Рисунок 2 – Количественный контент-анализ стратегий научно-технологического развития стран-участниц ЕАЭС

Примечания:

- 1) «Облако», «смысловая сеть» и «тренды» формируется на основании автоматического анализа наиболее частых повторов и частотной корреляции. Величина слова и толщина линии зависит от количества повторений (чем больше, тем чаще повторяется) и прямых корреляций (чем толще, тем прочнее корреляция).
- 2) Список исключенных из анализа слов связаны с числами, названиями стран, а также часто употребляемыми предлогами.
- 3) Ключевое слово определяется, исходя из положения, что на 1 страницу текста оно приходится 1 раз.
- 4) Составлено авторами на основе ПО «Yovant Tools».

Количественный контент-анализ показал следующее:

- 1) в Стратегии научно-технологического развития Российской Федерации научно-технологическое развитие тесно связано с технической и инновационной деятельностью, в которой важную роль играет государство. При этом речь о науке усиливается в середине и конце документа, в то время как речь о технологии проходит через весь документ равномерно;
- 2) в Стратегии научно-технического и инновационного развития в области охраны окружающей среды и устойчивого использования природных ресурсов на 2021-2025 годы Беларуси также наука

связана с технической и инновационной деятельностью, при этом акцент на природных ресурсах и окружающей среде прослеживается. Речь о науке больше идет в первой середине документа;

3) в Национальном проекте «Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций» Казахстана прослеживается важная роль науки и технологий в инновационном и цифровом развитии страны, при этом большая роль отводится промышленности, в том числе аэрокосмической;

4) в Концепции научно-инновационного развития Кыргызской Республики на период до 2022 года научное развитие тесно связано с инновациями, высока роль в развитии экономики и инновационной инфраструктуры республики. Речь о науке усиливается ближе к концу документа, в то время как упоминания о технологиях равномерны по всему тексту;

5) в Программе Правительства Республики Армении на 2017-2020 годы просматривается важная роль Правительства в разработке и реализации поставленных управленческих задач по развитию страны, в том числе науки, которая не выделяется как приоритетное направление, при этом важное значение уделяется различным внедрениям.

Был проведен количественный контент-анализ по 35 категориям, связанным с научно-техническим развитием и его приоритетами, в частности в направлении международного сотрудничества и интеграции в данном направлении (Таблица 2).

Таблица 2 – Количественный контент-анализ стратегий научно-технологического развития стран-участниц ЕАЭС с точки зрения приоритетов, международного сотрудничества и интеграции

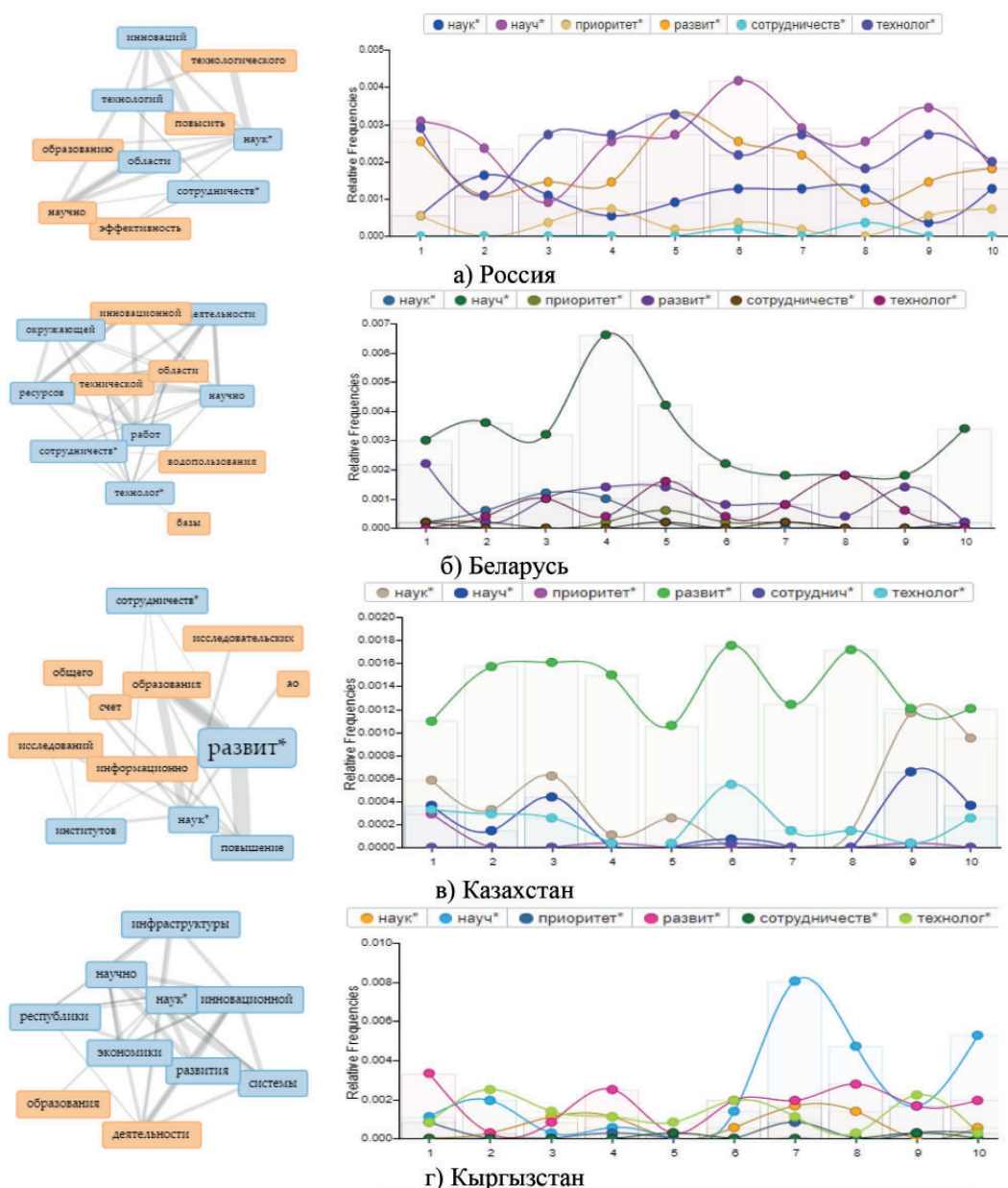
№	Ключевое слово	Россия	Беларусь	Казахстан	Кыргызстан	Армения
1	Наук(ч)*	202	175	170	114	44
2	Технолог*	133	35	57	45	37
3	Научно-техн*	88	43	7	12	7
4	Приоритет*	20	8	10	9	9
5	Интеграци*	3	1	50	5	7
6	Сотрудничеств*	3	3	1	2	45
7	Межгос*	0	1	0	0	9
8	Инновац*	49	29	254	162	17
9	Коммерциализац*	1	0	9	3	1
10	Совместн*	2	4	1	5	18
11	Един*	2	3	15	6	52
12	Взаимодейств*	10	2	9	6	5
13	Согласован*	3	0	267	0	2
14	Взаимн*	0	0	1	0	2
15	Партнер*	1	0	4	6	20
16	Сосед*	0	0	0	0	2
17	Связ*	9	1	34	5	32
18	Трансфер*	2	0	0	15	1
19	Междунар*	20	8	18	7	55
20	Наднациональн*	0	0	0	0	4
21	Нац*	6	11	91	21	49
22	Исследов*	71	36	47	28	14
23	Разработ*	46	42	54	26	26
24	Фундаментальн*	7	3	2	0	1
25	Прикладн*	1	2	6	5	5
26	Интерес*	7	1	3	1	9
27	ЕАЭС	0	0	0	0	0
28	Межрегион*	0	0	0	0	0
29	Регион*	7	5	11	6	15
30	Союз*	0	0	0	0	7
31	Россия	158	0	0	1	0
32	Беларусь	0	44	0	0	0
33	Казахстан	0	0	131	0	0
34	Кыргызстан	0	0	0	31	0
35	Армения	0	0	0	0	579

Примечание – Составлено авторами на основе ПО «Voyant Tools»

На основе данной таблицы можно сделать вывод, что научному развитию в национальных стратегиях уделено больше внимания, чем развитию технологий, хотя разработки превалируют над исследованиями в странах-участницах ЕАЭС, за исключением России и Кыргызстана. При этом в России и Беларуси фундаментальные исследования упоминаются больше, чем прикладные, в остальных странах – наоборот. Упоминания о международном и межгосударственном сотрудничестве и взаимодействии прослеживается во всех документах, однако интеграция и сотрудничество в рамках ЕАЭС и стран-соседей – нет.

Для выделения акцентов национальных стратегий в области научно-технологического развития была построена «смысловая сеть» ключевых категорий, с которыми коррелирует слова «наука», «технология», «развитие», «сотрудничество», «приоритет»

В рамках интерпретации «смысловой сети» категорий «наука», «технология», «развитие», «приоритет», «сотрудничество» и других их производных (Рисунок 3).

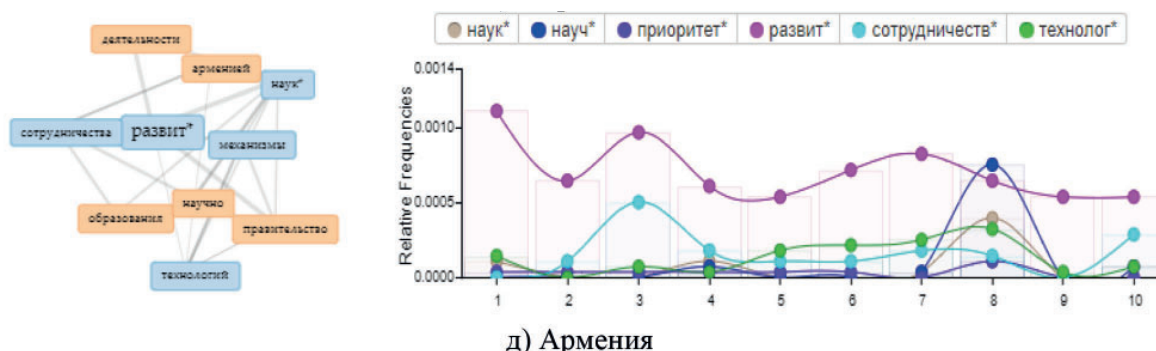

Рисунок 3 – «Смысловая сеть» категорий «наука», «технология», «развитие», «приоритет», «сотрудничество» в стратегиях научно-технологического развития стран-участниц ЕАЭС

Примечания:

- 1) «Смысловая сеть» формируется на основании автоматического анализа наиболее частотной корреляции искомого слова («наука», «технология», «развитие», «приоритет», «сотрудничество»). Толщина линии зависит от количества прямых корреляций (чем толще, тем прочнее корреляция).
- 2) Составлено авторами на основе ПО «Voyant Tools»

На основе данной смысловой сети можно установить, что в стратегических документах стран-участниц ЕАЭС активно говорится об инновациях и образовании, а также подчеркивается важность государства в научно-технологическом развитии страны.

Ручной анализ текстов показал, что в национальных стратегиях научно-технологического развития наука обозначена как важный фактор повышения конкурентоспособности страны, технологической модернизации и развития инновационной экономики. Стратегия в России нацелена на наращивание интеллектуального потенциала страны, в Беларуси – определение приоритетных направлений науки, в Казахстане – на цифровую трансформацию и увеличение вклада науки в социально-экономическое развитие страны, в Кыргызстане – на повышение вклада науки в технологическую модернизацию, в Армении – на повышение конкурентоспособности сферы науки и интеграцию в международное исследовательское пространство. При этом в России упор делается на фундаментальные исследования, в Беларуси – на фундаментальные и на прикладные, в остальных странах – на прикладные. При этом в Казахстане приоритет обозначен как развитие ИКТ и цифровизации, в Кыргызстане – энергетический, горнодобывающий, текстильный, перерабатывающий сектора, в Беларуси – технологии возобновляемой энергетики, рационального природопользования, развитие геоинформационных систем и др. В России отмечено 7 приоритетных направлений, включающих в себя цифровые и интеллектуальные производственные технологии, экологически чистая и ресурсосберегающая энергетика, высокотехнологичное здравоохранение и технологии здоровьесбережения, агро- и аквахозяйство, противодействие угрозам, терроризму и идеологическому экстремизму, интеллектуальные транспортные и телекоммуникационные системы, космическое и воздушное пространство, методы гуманитарных и социальных наук и др.

Можно отметить общность целей и приоритетов научно-технологического развития стран-участниц ЕАЭС. Основными задачами страны обозначили совершение управления науки, повышение кадрового потенциала науки, в особенности через привлечение талантливой молодежи, модернизация чной инфраструктуры, повышение качества проводимых исследований, формирование эффективной системы коммуникации, международное научно-техническое сотрудничество. Следует отметить, что международное сотрудничество обозначено во всех национальных стратегиях научно-технологического развития стран-участниц ЕАЭС, в то время как международная интеграция только в России. При этом упоминание ЕАЭС и стран-участниц в стратегических документах отсутствуют, за исключением Кыргызстана, где упоминается Россия, только не как партнер, а в качестве сравнения показателей научно-технологического развития.

В национальных стратегиях научно-технологического развития стран-участниц ЕАЭС имеются предпосылки для успешной реализации обозначенного направления по объединению усилий для стимулирования проведения совместных научно-исследовательских работ. Так, совместные исследования упомянуты во всех изучаемых стратегиях; необходимость технологического прогнозирования отмечена в стратегии Казахстана и Кыргызстана; в странах ЕАЭС показана важность создания информационной системы, в Казахстане и Кыргызстане создание соответствующих баз данных представлены как отдельные задачи; важность научных кадров, инфраструктуры и сотрудничества определена всеми странами.

Проведенный анализ показал, что на данный момент отсутствует общая повестка и приоритетов развития, структур и механизмов координации усилий стран-участниц ЕАЭС в сфере научно-технологического сотрудничества, несмотря на разработанные стратегические направления по объединению усилий для стимулирования проведения совместных научно-исследовательских работ. В связи с этим требуется разработка пакета документов, определяющих единую стратегию стран-участниц по научно-технологической интеграции, и формирование соответствующих институтов развития. Необходима систематизированная работа в данном направлении. Это невозможно без гармонизации внутреннего законодательства и стратегических целей научно-технологического развития для совершенствования международной договорной основы формирования общего научно-технического пространства ЕАЭС. В национальных стратегиях научно-технологического развития следует учесть их членство в ЕАЭС в целях дальнейшего формирования согласованной, единой стратегии ЕАЭС в данном направлении с разработкой механизмов по повышению эффективности имплементации принимаемых нормативно-правовых актов. В связи с этим предлагается либо наделить соответствующими компетенциями действующую структуру ЕЭК – Научно-технологический совет ЕАЭС, либо создать отдельную структуру по данному.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

В ходе исследования цель была достигнута, гипотезы доказаны. Обзор научной литературы и проведенный контент-анализ показывают, что на пространстве ЕАЭС на институциональном уровне происходят процессы углубления научно-технологической интеграции. Научно-технологическое сотрудничество ЕАЭС сегодня рассматривается как самостоятельный вектор сотрудничества, у которого отмечается множество преимуществ несмотря на то, что страны-участницы ЕАЭС различаются по потенциалу, состоянию, структуре и динамике научно-технологического развития. Действующие стратегические документы политики стран-участниц ЕАЭС в области научно-технологического развития опираются на схожий набор целей, задач и направлений развития, что открывает возможности для активного научно-технологического сотрудничества, в частности в таких отраслях науки, как наука о жизни (здоровье), рациональное природопользование, энергетика, ИКТ, космические исследования и др. Несмотря на то документы стратегического планирования (стратегия, концепция, национальный проект, национальный план) стран-участниц ЕАЭС различны по структуре, они сопоставимы между собой по целям и инструментарию с точки зрения стратегических приоритетов, они коррелируют с общими задачами ЕАЭС, в частности, конвергенция, определяющая потенциал научно-технологической интеграции в ЕАЭС, заключается в едином подходе, определяющим науку как важный фактор повышения конкурентоспособности и развития инноваций в стране.

Стратегические приоритеты и направления научно-технологического развития стран-участниц ЕАЭС определяют высокий потенциал научно-технологической интеграции ЕАЭС. Однако, без согласованной общей повестки и приоритетов развития, структур и механизмов координации усилий стран-участниц ЕАЭС в сфере научно-технологического сотрудничества, несмотря на разработанные стратегические направления по объединению усилий для стимулирования проведения совместных научно-исследовательских работ, она не будет эффективна. В связи с этим требуется разработка пакета документов, определяющих единую стратегию стран-участниц по научно-технологической интеграции, и формирование соответствующих институтов развития. Это невозможно без гармонизации внутреннего законодательства и стратегических целей научно-технологического развития для совершенствования

международной договорной основы формирования общего научно-технического пространства ЕАЭС. В национальных стратегиях научно-технологического развития следует учесть их членство в ЕАЭС в целях дальнейшего формирования согласованной, единой стратегии ЕАЭС в данном направлении с разработкой механизмов по повышению эффективности имплементации принимаемых нормативно-правовых актов.

Данное исследование может стать основой для будущих исследований в области оценки потенциала научно-технологической интеграции. Результаты исследования также могут служить обоснованием ключевых направлений при разработке сценариев, рекомендаций и механизмов по повышению эффективности научно-технологической интеграции в целях формирования единого научно-технологического пространства в ЕАЭС.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Zhang G., Zhao S., Xi Y., Liu N., Xu X. Relating science and technology resources integration and polarization effect to innovation ability in emerging economies: An empirical study of Chinese enterprises // *Technological forecasting and social change*. – 2018. – № 135. – P. 188-198. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.09.009>.
2. Mayorova V. Integration of educational and scientific–technological areas during the process of education of aerospace engineers // *Acta Astronautica*. – 2011. – № 69(7–8). – P. 737-743. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.actaastro.2011.04.007>.
3. Kolomeytseva A. A., Maksakova M. A. Integration potential in energy sector: Eurasian Economic Union case // *International journal of energy economics and policy*. – 2019. – № 9(2). – P. 174-181.
4. Andronova I., Belova I. N., Ganeeva M. V., Moseykin Yu. N. Scientific technical cooperation within the EAEU as a key factor of the loyalty of the participating countries' population to the integration and of its attractiveness for new members // *RUDN Journal of Sociology*. – 2018. – № 18(1). – P. 117-130. – DOI: <https://doi.org/10.22363/2313-2272-2018-18-1-117-130>.
5. Sopilko N. Yu., Shatalova I., Navrotskaia N. Integration potential for technological cooperation of the EAEU countries // *Proceedings of the 2nd International Scientific conference on New Industrialization: Global, national, regional dimension (SICNI 2018): Advances in social science, education and humanities research*. – 2019. – № 240. – P. 616-622. – DOI: <https://doi.org/10.2991/sicni-18.2019.125>.
6. Евразийская экономическая интеграция: перспективы развития и стратегические задачи для России: Докл. к XX Апрель. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 9–12 апр. 2019 г. / Т. В. Бордачев, К. О. Вишневский, М. К. Глазатова и др.; отв. ред. Т. А. Мешкова; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. – 123 с.
7. Abdullin A. I., Sitdikova R. I., Tyurina N. E., Iafizova L. D. Institutional framework for regional international scientific and technical cooperation in the CIS, the EAEU, and the EU // *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*. – 2019. – № 9(2). – P. 10-12.
8. Научно-техническое сотрудничество как фактор Евразийской экономической интеграции: ежегодный доклад [Электронный ресурс] // Совет Федерации Федерального Собрания Российской Федерации [web-портал]. – 2015. – URL: http://council.gov.ru/activity/analytics/analytical_reports/65859/ (Дата обращения: 15.07.2022).
9. Шугуров М. В. Формирование модели научно-технологической интеграции в рамках ЕАЭС: теоретические и методологические аспекты // *Политика и общество*. – 2020. – № 4. – С. 50-81. – DOI: <https://doi.org/10.7256/2454-0684.2020.4.34137>.
10. Саргсян Ш. А., Мирзоян А. Р., Манукян А. А., Унанян С. Р., Гзоян Э. Г. Научное сотрудничество между Арменией и ЕАЭС: реальность и тенденции развития // *Наука и научная информация*. – 2019. – № 2(1). – С. 6-18. – DOI: <https://doi.org/10.24108/2658-3143-2019-2-1-6-18>.
11. Кудряшов В. С., Чикина Е. А. Проблема асимметричного развития интеграционного объединения ЕАЭС // *Ученые записки Тамбовского отделения РoCMY*. – 2017. – № 8. – С. 114-122.

12. Rutko D. Main indicators, tendencies and problems of innovative activities development in the countries of the Eurasian economic union // *University Economic Bulletin*. – 2019. – № 42. – P. 70-80. – DOI: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-42-70-80>.

13. Шугуров М. В. Приоритеты научно-технологической интеграции в рамках ЕАЭС в Стратегических направлениях развития евразийской экономической интеграции до 2025 года: отраслевые и кросс-отраслевые аспекты. Эволюция государства и права: проблемы и перспективы: сборник научных трудов 3-й Международной научной конференции с включением материалов XI-ого круглого стола «Ценности и нормы правовой культуры в России» (26 марта 2021 года). – Курск: Издательство «Юго-Западный государственный университет», 2021. – С. 263-274.

14. Белобожный И. В. Роль науки и научно-технического сотрудничества в современном мире // *Молодой ученый*. – 2019. – № 22(260). – С. 668-670.

15. Шугуров М. В. Научно-технологическая интеграция ЕАЭС как фактор достижения целей устойчивого развития: анализ правовых основ // *Вестник Томского государственного университета*. – 2018. – № 436. – С. 243–251.

16. Поболь А. И. Экономический потенциал инновационного развития стран в интеграционных процессах СНГ, ЕвразЭС и ЕЭП // *Евразийская экономическая интеграция*. – 2012. – № 1(14). – С. 59-75.

17. Перская В. В. Развитие реального сектора стран ЕАЭС и глобальные цепочки стоимости. Тенденции и перспективы развития Евразийского экономического союза в контексте опыта европейской интеграции и глобальных вызовов: сборник статей по материалам Международной научно-практической конференции (Москва, 21 апреля 2015 г.) / Под ред. Л.Н. Красавиной. – М.: Финансовый университет, 2016. – С. 35-38.

18. Krapohl S., Vasileva-Dienes A. The region that isn't: China, Russia and the failure of regional integration in Central Asia // *Asia Europe Journal*. – 2020. – № 18. – P. 347-366. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s10308-019-00548-0>.

19. Концепция создания общего научно-технологического пространства государств-участников Содружества Независимых Государств, 22 сентября 1995 года.

20. Протокол первого заседания Научно-технического совета при Председателе Коллегии Евразийской экономической комиссии: утв. 10 сентября 2020 года, № 1/НТС.

21. Решение Евразийского межправительственного совета. О Концепции создания Евразийского инжинирингового центра станкостроения: утв. 13.04.2016, № 1.

22. Решение Евразийского межправительственного совета. О реализации проекта «Евразийская сеть промышленной кооперации, субконтрактации и трансфера технологий»: утв. 30.04.2019, № 2.

23. Решение Совета Евразийской экономической комиссии. Концепция создания и функционирования Евразийской сети трансфера технологий: утв. 30.03.2018, № 23.

24. Логинов Е. Л., Борталевич С. И., Байдуринов М. С., Чиналиев В. У., Михайлов А. В. Стратегическая интеграция в научно-технической сфере Евразийского экономического союза // *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. – 2017. – № 1(346). – С. 139-150.

25. Распоряжение Евразийской экономической комиссии. О формировании приоритетных евразийских технологических платформ: утв. 18 октября 2016 года, № 32.

26. Распоряжение Высшего Евразийского экономического совета. Декларация о дальнейшем развитии интеграционных процессов в рамках Евразийского экономического союза: утв. 6 декабря 2018 года, № 9.

27. Шугуров М. В. Право ЕАЭС в сфере науки, технологий и инноваций: системный подход // *Московский журнал международного права*. – 2020. – № 3. – С. 44-63.

28. Решение Высшего евразийского экономического совета. О стратегических направлениях развития евразийской экономической интеграции до 2025 года: утв. 11 декабря 2020, № 12.

29. Фатыхова В. М. Евразийское сотрудничество в области науки и высшего образования: перспективы неофункционального «перетекания» // *Вестник МГИМО-Университета*. – 2019. – № 2(65). – С. 159-175.

30. Сологуб В. И. Современные интеграционные процессы в Евразийском экономическом союзе: дисс. ... к.пол.н.: 23.00.04. – М.: Дипломатическая академия МИД РФ, 2019. – 182 с.
31. Шугуров М. В. Международное измерение научно-технологической интеграции ЕАЭС в контексте стратегии устойчивого развития: политико-правовые основы // *Lex russica (Русский закон)*. – 2019. – № 8. – С. 148-163.
32. Шугуров М.В. Тенденции и перспективы развития региональной научно-технологической интеграции в контексте Цифровой повестки ЕАЭС: политико-правовое измерение // *Право и политика*. – 2020. – № 9. – С. 119-142.
33. Ле Гоэбель М., Пекарц Д., Хандлер К., Шух К. Научно-техническое сотрудничество ЕС и Украины: преимущества и барьеры // *Форсайт*. – 2011. – № 3. – С. 44-57.
34. Балякин А. А., Задорина А. К., Кукулина И. Р., Малышев А. С., Тараненко С. Б. Позиционирование международного научно-технического сотрудничества в правовых документах стран-участников научной глобализации // *Вестник РУДН. Серия: Социология*. – 2018. - № 4. – С. 651-667.
35. Миллер А.Е., Давиденко Л.М. Обобщение научных и институциональных предпосылок управления рисками технологической интеграции // *Омский научный вестник. Серия: Общество-История-Современность*. – 2021. – № 2. – С. 130-136.
36. Решение Высшего евразийского экономического совета. О стратегических направлениях развития евразийской экономической интеграции до 2025 года: утв. 11 декабря 2020, № 12.
37. Vinokurov E. Eurasian Economic Union: Current state and preliminary results // *Russian journal of economics*. – 2017. – № 3. – P. 54-70.
38. Система индикаторов евразийской интеграции II. – М.: ЦИИ ЕАБР, 2014. – 10 с.
39. Система индикаторов интеграции как инструмент анализа функционирования региональных интеграционных объединений. – Москва: Евразийская экономическая комиссия, 2019. – 48 с.
40. Bohdan N. Education and Science for Innovative Development of the Eurasian Economic Union Countries (Russia, Belarus, Kazakhstan, Armenia, Kyrgyzstan) // *In The Essence of Academic Performance*. – 2020. – 19 p. – DOI: <https://doi.org/10.5772/intechopen.84574>.
41. Ваганян Г. А., Ваганян О. Г. Система управления ключевыми элементами технологического превосходства Армении // *Россия: тенденции и перспективы развития*. – 2021. – № 16(2). – С. 465-469.
42. Neklyudov N. Y. Bound to interpret: Russia, NATO, and the military-political crises in the Post-Cold War Order // *Journal of international analytics*. – 2020. – № 11(3). – P. 35-60. – DOI: <https://doi.org/10.46272/2587-8476-2020-11-3-35-60>.

REFERENCES

1. Zhang, G., Zhao, S., Xi, Y., Liu, N. and Xu, X. (2018). Relating science and technology resources integration and polarization effect to innovation ability in emerging economies: An empirical study of Chinese enterprises. *Technological forecasting and social change*, 135, 188-198. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.09.009>
2. Mayorova, V. (2011). Integration of educational and scientific–technological areas during the process of education of aerospace engineers. *Acta Astronautica*, 69(7–8), 737-743, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.actaastro.2011.04.007>.
3. Kolomeytseva, A.A., & Maksakova M.A. (2019). Integration potential in energy sector: Eurasian Economic Union case. *International journal of energy economics and policy*, 9(2), 174-181.
4. Andronova, I., Belova, I.N., Ganeeva, M.V. & Moseykin Yu.N. (2018). Scientific technical cooperation within the EAEU as a key factor of the loyalty of the participating countries' population to the integration and of its attractiveness for new members. *RUDN Journal of Sociology*, 18(1), 117-130. <https://doi.org/10.22363/2313-2272-2018-18-1-117-130>
5. Sopilko, N.Yu., Shatalova, I. & Navrotskaia, N. (2019). Integration potential for technological cooperation of the EAEU countries. *Proceedings of the 2nd International Scientific conference on New Industrialization: Global, national, regional dimension (SICNI 2018): Advances in social science, education and humanities research*, 240, 616-622. <https://doi.org/10.2991/sicni-18.2019.125>

6. Bordachev, T. V., Vishnevskiy, K. O., Glazatova, M. K. and etc. Evraziyskaya ekonomicheskaya integratsiya: perspektivy razvitiya i strategicheskiye zadachi dlya Rossii (2019). Dokl. k XX Apr. mezhdunar. nauch. konf. po problemam razvitiya ekonomiki i obshchestva, Moscow, 9-12 april 2019. Moscow, Publishing House of the Higher School of Economics, 123 p. (In Russian).
7. Abdullin, A. I., Sitdikova, R. I., Tyurina, N. E. and Iafizova, L. D. (2019). Institutional framework for regional international scientific and technical cooperation in the CIS, the EAEU, and the EU. AD ALTA: Journal of interdisciplinary research, 9(2), 10-12.
8. Nauchno-tehnicheskoye sotrudnichestvo kak faktor Yevraziyskoy ekonomicheskoy integratsii. (2015). Federation Council of the Federal Assembly of the Russian Federation website. Retrieved July 15, 2022, from http://council.gov.ru/activity/analytics/analytical_reports/65859/ (In Russian).
9. Shugurov, M. V. (2020). Formirovaniye modeli nauchno-tehnologicheskoy integratsii v ramkakh YEAEs: teoreticheskiye i metodologicheskiye aspekty. Politika i obshchestvo, 4, 50-81, DOI: <https://doi.org/10.7256/2454-0684.2020.4.34137> (In Russian).
10. Sargsyan, Sh. A., Mirzoyan, A. R., Manukyan, A. A., Unanyan, S. R. and Gzoyan, E. G. (2019). Nauchnoye sotrudnichestvo mezhdru Armeniyei i EAES: real'nost' i tendentsii razvitiya. Nauka i nauchnaya informatsiya, 2(1), 6-18, DOI: <https://doi.org/10.24108/2658-3143-2019-2-1-6-18> (In Russian).
11. Kudryashov, V. S. and Chikina, Ye. A. (2017). Problema asimmetrichnogo razvitiya integratsionnogo ob'yedineniya EAES. Uchenyye zapiski Tambovskogo otdeleniya RoSMU, 8, 114-122 (In Russian).
12. Rutko, D. (2019). Main indicators, tendencies and problems of innovative activities development in the countries of the Eurasian economic union. University Economic Bulletin, 42, 70-80, DOI: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-42-70-80>.
13. Shugurov, M. V. (2021). Prioritety nauchno-tehnologicheskoy integratsii v ramkakh YEAEs v Strategicheskikh napravleniyakh razvitiya yevraziyskoy ekonomicheskoy integratsii do 2025 goda: otraslevyye i kross-otraslevyye aspekty. Evolyutsiya gosudarstva i prava: problemy i perspektivy: sbornik nauchnykh trudov 3-y Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii s vklyucheniym materialov XI-ogo kruglogo stola «Tsennosti i normy pravovoy kul'tury v Rossii» (26 marta 2021 goda). Kursk: Izdatel'stvo «Yugo-Zapadnyy gosudarstvennyy universitet», 263-274 (In Russian).
14. Belobozhnyy, I. V. (2019). Rol' nauki i nauchno-tehnicheskogo sotrudnichestva v sovremennom mire. Molodoy uchenyy, 22(260), 668-670. (In Russian)
15. Shugurov, M. V. (2018). Nauchno-tehnologicheskaya integratsiya YEAEs kak faktor dostizheniya tseley ustoychivogo razvitiya: analiz pravovykh osnov. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 436, 243-251 (In Russian).
16. Pobol' A. I. (2012). Ekonomicheskyy potentsial innovatsionnogo razvitiya stran v integratsionnykh protsessakh SNG, YevrAzES i EEP. Yevraziyskaya ekonomicheskaya integratsiya, 1(14), 59-75 (In Russian).
17. Perskaya, V. V. (2016). Razvitiye real'nogo sektora stran YEAEs i global'nyye tsepochniki stoimosti. Tendentsii i perspektivy razvitiya Yevraziyskogo ekonomicheskogo soyuza v kontekste opyta yevropeyskoy integratsii i global'nykh vyzovov: sbornik statey po materialam Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (Moskva, 21 aprelya 2015 g.). Financial University, Moscow, 35-38. (In Russian).
18. Krapohl, S. and Vasileva-Dienes, A. (2020). The region that isn't: China, Russia and the failure of regional integration in Central Asia. Asia Europe Journal, 18, 347-366. <https://doi.org/10.1007/s10308-019-00548-0>
19. Kontseptsiya sozdaniya obshchego nauchno-tehnologicheskogo prostranstva gosudarstv-uchastnikov Sodruzhestva Nezavisimyykh Gosudarstv, 22 sentyabrya 1995 goda. (In Russian).
20. Protokol pervogo zasedaniya Nauchno-tehnicheskogo soveta pri Predsedatele Kollegii Yevraziyskoy ekonomicheskoy komissii: utv. 10 sentyabrya 2020 goda, № 1/NT-S. (In Russian).
21. Resheniye Yevraziyskogo mezhpriatel'stvennogo soveta. O Kontseptsii sozdaniya Yevraziyskogo inzhiniringovogo tsentra stankostroyeniya: utv. 13.04.2016, № 1. (In Russian).
22. Resheniye Yevraziyskogo mezhpriatel'stvennogo soveta. O realizatsii proyekta «Yevraziyskaya set' promyshlennoy kooperatsii, subkontraktatsii i transfera tekhnologiy»: utv. 30.04.2019, № 2. (In Russian).

23. Resheniye Soveta Yevraziyskoy ekonomicheskoy komissii. Kontseptsiya sozdaniya i funktsionirovaniya Yevraziyskoy seti transfera tekhnologiy: utv. 30.03.2018, № 23. (In Russian).
24. Loginov, Ye.L., Bortalevich, S.I., Baydurin, M.S., Chinaliyev, V.U. & Mikhaylov, A.V. (2017). Strategicheskaya integratsiya v nauchno-tekhnicheskoy sfere Yevraziyskogo ekonomicheskogo soyuza. Natsional'nyye interesy: priority i bezopasnost', 1(346), 139-150. (In Russian).
25. Rasporyazheniye Yevraziyskoy ekonomicheskoy komissii. O formirovaniy prioritetnykh yevraziyskikh tekhnologicheskikh platform: utv. 18 oktyabrya 2016 goda, № 32. (In Russian).
26. Rasporyazheniye Vysshego Yevraziyskogo ekonomicheskogo soveta. Deklaratsiya o dal'neyshem razvitiy integratsionnykh protsessov v ramkakh Yevraziyskogo ekonomicheskogo soyuza: utv. 6 dekabrya 2018 goda, № 9. (In Russian).
27. Shugurov, M.V. (2020). Pravo YEAEs v sfere nauki, tekhnologiy i innovatsiy: sistemnyy podkhod. Moskovskiy zhurnal mezhdunarodnogo prava, 3, 44-63. (In Russian).
28. Resheniye Vysshego yevraziyskogo ekonomicheskogo soveta. O strategicheskikh napravleniyakh razvitiya yevraziyskoy ekonomicheskoy integratsii do 2025 goda: utv. 11 dekabrya 2020, № 12. (In Russian).
29. Fatykhova, V.M. (2019). Yevraziyskoye sotrudnichestvo v oblasti nauki i vysshego obrazovaniya: perspektivy neofunktsional'nogo «peretekaniya». Vestnik MGIMO-Universiteta, 2(65), 159-175. (In Russian).
30. Sologub, V. I. (2019). Sovremennyye integratsionnyye protsessy v Yevraziyskom ekonomicheskom soyuze: diss. ... k.pol.n.: 23.00.04. Diplomaticeskaya akademiya MID RF, Moscow, 182. (In Russian).
31. Shugurov, M. V. (2019). Mezhdunarodnoye izmereniye nauchno-tekhnologicheskoy integratsii YEAEs v kontekste strategii ustoychivogo razvitiya: politiko-pravovyye osnovy. Lex russica (Russkiy zakon), 8, 148-163. (In Russian).
32. Shugurov, M. V. (2020). Tendentsii i perspektivy razvitiya regional'noy nauchno-tekhnologicheskoy integratsii v kontekste Tsifrovoy povestki YEAEs: politiko-pravovoye izmereniye. Pravo i politika, 9, 119-142. (In Russian).
33. Le Goebel', M., Pekarts, D., Khandler, K. and Shukh K. (2011). Nauchno-tekhnicheskoye sotrudnichestvo YES i Ukrainy: preimushchestva i bar'yery. Forsayt, 3, 44-57. (In Russian).
34. Balyakin, A. A., Zadorina, A. K., Kuklina, I. R., Malyshev, A. S. and Taranenko S.B. (2018). Pozitsionirovaniye mezhdunarodnogo nauchno-tekhnicheskogo sotrudnichestva v pravovykh dokumentakh stran-uchastnikov nauchnoy globalizatsii. Vestnik RUDN. Seriya: Sotsiologiya, 4, 651-667. (In Russian).
35. Miller, A. Ye. and Davidenko, L. M. (2021). Obobshcheniye nauchnykh i institutsional'nykh predposylok upravleniya riskami tekhnologicheskoy integratsii. Omskiy nauchnyy vestnik. Seriya: Obshchestvo-Istoriya-Sovremennost', 2, 130-136. (In Russian).
36. Resheniye Vysshego yevraziyskogo ekonomicheskogo soveta. O strategicheskikh napravleniyakh razvitiya yevraziyskoy ekonomicheskoy integratsii do 2025 goda: utv. 11 dekabrya 2020, № 12. (In Russian).
37. Vinokurov, E. (2017). Eurasian Economic Union: Current state and preliminary results. Russian journal of economics, 3, 54-70.
38. Sistema indikatorov yevraziyskoy integratsii II (2014). TSII YEABR, Moscow, 110 p. (In Russian).
39. Sistema indikatorov integratsii kak instrument analiza funktsionirovaniya regional'nykh integratsionnykh ob'yedineniy (2019). Eurasian Economic Commission, Moscow, 48 p. (In Russian).
40. Bohdan, N. (2020). Education and Science for Innovative Development of the Eurasian Economic Union Countries (Russia, Belarus, Kazakhstan, Armenia, Kyrgyzstan). The Essence of Academic Performance, 19 p., DOI: <https://doi.org/10.5772/intechopen.84574>.
41. Vaganyan, G. A. and Vaganyan, O. G. (2021). Sistema upravleniya klyuchevymi elementami tekhnologicheskogo prevoskhodstva Armenii. Rossiya: tendentsii i perspektivy razvitiya, 16(2), 465-469 (In Russian).
42. Neklyudov, N. Y. (2020). Bound to interpret: Russia, NATO, and the military-political crises in the Post-Cold War Order. Journal of international analytics, 11(3), 35-60, DOI: <https://doi.org/10.46272/2587-8476-2020-11-3-35-60> (In Russian).

ASSESSMENT OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION SCIENTIFIC-TECHNOLOGICAL INTEGRATION CAPACITY: STRATEGIC PRIORITIES AND DEVELOPMENT DIRECTIONS

Z. T. Satpayeva^{1*}, F. G. Alzhanova¹, A. S. Smagulova²

¹“Institute of economics” Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research – assessment of Eurasian Economic Union (EAEU) institutional scientific-technological integration capacity by identifying and comparing strategic priorities and directions of scientific-technological development of the member-countries.

Methodology. The study was conducted on the basis of an institutional approach. The main research methods included comparison, quantitative and qualitative content analysis of strategic documents on scientific-technological development of the member-countries. The respective strategies of Russia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Armenia served as input data. The Voyant tools software was used for text processing.

Originality / value of the research. The EAEU member-countries' national economies have been actively integrating in the post-Soviet space, however the issues of scientific-technological integration are not sufficiently considered. This study is aimed to fill this study gap. The study results can serve as substantiation for key directions of developing scenarios, recommendations and mechanisms to improve the efficiency of scientific-technological integration in order to form a single scientific-technological space in the EAEU.

Findings. It was revealed that scientific-technological cooperation was an independent vector of EAEU integration, directions in the field of scientific-technological development, which opens up opportunities for active scientific-technological cooperation. The institutional capacity of EAEU scientific and technological integration is quite high.

Keywords: science, technology, international integration, scientific-technological cooperation, strategy, EAEU, Eurasia, Russia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Armenia.

Acknowledgments: This research article has been supported by the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan within the project «Scientific and technological space of the EAEU countries: structure, development mechanisms, ensuring the economic interests of Kazakhstan» (AP09259768). The study was conducted during the «InteRussia» research internship program with the financial support of the Gorchakov Foundation, Moscow State University of Foreign Affairs of the Russian Ministry of Foreign Affairs and Rossotrudnichestvo. The authors express their gratitude to Ekaterina Yakovlevna Arapova, PhD in Economics, senior researcher, director of the Sanctions policy expertise center, head of the department of Academic development of the Institute of international studies, Moscow State University of Foreign Affairs of the Russian Ministry of Foreign Affairs (Moscow, Russia) Arapova Ekaterina Yakovlevna for valuable comments and recommendations presented during the study and preparation of the manuscript.

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҚТЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕХНИКАЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯСЫНЫҢ ӘЛЕУЕТІН БАҒАЛАУ: СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСЫМДЫҚТАР МЕН ДАМУ БАҒЫТТАРЫ

З. Т. Сатпаева^{1*}, Ф. Г. Альжанова¹, А. С. Смагулова²

¹Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты,
Алматы, Қазақстан Республикасы

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – қатысушы елдердің ғылыми-техникалық дамуының стратегиялық басымдықтары мен бағыттарын анықтау және салыстыру арқылы Еуразиялық Экономикалық Одақтың (ЕАЭО) институттық ғылыми-техникалық интеграциясының әлеуетін бағалау.

Әдіснамасы. Зерттеу институционалдық көзқарас негізінде жүргізілді. Зерттеудің негізгі әдістері қатысушы елдердің ғылыми-техникалық дамуының стратегиялық құжаттарын салыстыру, сандық және сапалық мазмұнды талдау болды. Бастапқы деректер ретінде Ресей, Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан және Арменияның тиісті стратегиялары пайдаланылды. Мәтінді машиналық әдіспен өңдеу үшін «Voyant tools» бағдарламалық құралы пайдаланылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Посткеңестік кеңістікте ЕАЭО-ға мүше елдердің ұлттық экономикаларының интеграциясы айтарлықтай белсенді дамып келеді, алайда ғылыми-техникалық интеграция мәселелері жеткілікті түрде қарастырылмаған. Бұл зерттеу осы зерттеу олқылығын толтыруға бағытталған. Зерттеу нәтижелері ЕАЭО-да біртұтас ғылыми-технологиялық кеңістікті қалыптастыру мақсатында ғылыми-техникалық интеграцияның тиімділігін арттыру бойынша сценарийлерді, ұсыныстарды және тетіктерді әзірлеудің басты бағыттарына негіздеме бола алады.

Зерттеу нәтижесі – ғылыми-техникалық ынтымақтастық ЕАЭО интеграциясының дербес векторы екені анықталды. ЕАЭО-ға мүше елдер ғылыми-техникалық даму саласындағы мақсаттардың, міндеттер мен бағыттардың ұқсас жиынтығына сүйенеді, бұл белсенді ғылыми-техникалық ынтымақтастық үшін мүмкіндіктер ашады. ЕАЭО ғылыми-техникалық интеграциясының институционалдық әлеуеті айтарлықтай жоғары.

Түйін сөздер: ғылым, технология, халықаралық интеграция, ғылыми-техникалық ынтымақтастық, стратегия, ЕАЭО, Еуразия, Ресей, Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан, Армения.

Алғыс: Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «ЕАЭО елдерінің ғылыми-технологиялық кеңістігі: құрылымы, даму тетіктері, Қазақстанның экономикалық мүдделерін қамтамасыз ету» гранттық қаржыландыру жобасы аясында дайындалды (AP09259768). Зерттеу Горчаков қорының, Ресей Федерациясы Сыртқы істер министрлігі Мәскеу мемлекеттік халықаралық қатынастар институтының (ММХҚИ) және Россотрудничествоның қаржылық қолдауымен «InteRussia» ғылыми тағылымдама бағдарламасы аясында жүргізілді. Авторлар зерттеуді жүргізу және қолжазбаны дайындау барысындағы құнды ескертулері мен ұсыныстары үшін экономика ғылымдарының кандидаты, жетекші ғылыми қызметкер, Ресей СІМ ММХҚИ (Мәскеу, Ресей) Халықаралық зерттеулер институты академиялық даму бөлімінің бастығы, Санкциялық саясат бойынша сараптама орталығының директоры Арапова Екатерина Яковлевнаға алғыс білдіреді.

ОБ АВТОРАХ

Сатпаева Зайра Тулегеновна – ведущий научный сотрудник, заведующая отделом региональной экономики и инновационного развития, Институт экономики Комитета науки Министерства

образования и науки Республики Казахстан, Алматы, Республика Казахстан, email: szt_kz@mail.ru, ORCID 0000-0002-1644-3709*

Альжанова Фариды Газизовна – доктор экономических наук, ассоциированный профессор, главный научный сотрудник, Институт экономики Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, Алматы, Республика Казахстан, email: farida.alzhanova@gmail.com, ORCID 0000-0002-7451-7470

Смагулова Асем Сабырхановна – PhD докторант 2 курса, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, email: asemokchmok@gmail.com, ORCID 0000-0002-7451-7470.

МРНТИ 06.61.53

JEL Classification: Q01

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-5-53-67>

РАЗВИТИЕ УСТОЙЧИВОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ГОРОДАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

М. Джунусова^{1*}, М. Маульшариф², С. Солтыбаева³

¹Университет Центральной Азии, Бишкек, Кыргызская Республика

²Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – анализ основных проблем развития устойчивой инфраструктуры городов Центральной Азии (ЦА) на пути достижения устойчивого развития.

Методология: для исследования развития инфраструктуры городов ЦА (Алматы, Бишкек, Душанбе и Ташкент) на предмет устойчивости был использован системный контент анализ, проведена работа с литературой и применены знания, полученные в результате практического опыта. Единицами отбора для анализа являются ЦУР, прикладные реформы и их влияние на инфраструктурное развитие, городское управление, планирование, и диалог между городскими властями и населением.

Оригинальность / ценность исследования. Страны ЦА активно присоединяются к глобальной повестке достижения целей устойчивого развития (ЦУР), корректируют политику городского развития и ставят целью переход к зеленой экономике. Однако пока города ЦА не готовы получить выгоды от перехода к зеленой экономике, поскольку они все еще находятся в зависимости от быстро устаревающей и дорогой в обслуживании советской инфраструктуры. Данное исследование вносит вклад в теорию эффективного планирования и управления городским развитием и информирует о существующих пробелах в городской политике ЦА.

Результаты исследования: планирование и инвестиции в развитие устойчивой городской инфраструктуры, эффективные реформы децентрализации, интегрированная система городского планирования для достижения экономической, социальной и экологической устойчивости, прозрачность принятия решений и развитие общественной подотчетности.

Ключевые слова: ЦУР, устойчивая инфраструктура, Центральная Азия, города, планирование, управление.

ВВЕДЕНИЕ

Страны Центральной Азии (ЦА) активно присоединяются к глобальной повестке достижения целей устойчивого развития (ЦУР), корректируют политику городского развития и ставят целью переход к зеленой экономике [1]. Однако пока города ЦА не готовы получить выгоды от перехода

к зеленой экономике, поскольку они все еще находятся в зависимости от быстро устаревающей и дорогой в обслуживании советской инфраструктуры. Будущее городов ЦА зависит от того, смогут ли они создать устойчивую инфраструктуру и избавиться от зависимости от советского промышленного прошлого. В средние века (6–18 вв.) города ЦА являлись важными устойчивыми компонентами инфраструктуры Великого шелкового пути. Однако во второй половине XIX века, Россия усилила свое влияние в Средней Азии, многие города ЦА были разрушены или перестроены в качестве русских военных крепостей [2]. В начале XX века, с установлением советской власти, города ЦА стали частью политики модернизации сверху вниз. Города ЦА получили современную инфраструктуру, такую как жилье, дороги, общественные здания и коммунальная инфраструктура, но они потеряли свои прежние торговые связи и устойчивую на тот момент экономическую инфраструктуру. С 1950-х по 1970-е годы советское правительство преобразовало города ЦА в монофункциональные промышленные центры, что предопределило узкоотраслевое и неустойчивое развитие городов на долгие годы [3].

После развала СССР и обретения независимости (1990–2000-е годы) страны и города ЦА находились в поиске новых путей устойчивого развития посредством перехода к рыночной экономике, формирования частного права на ведение бизнеса и привлечения иностранных инвестиций [4]. Прошло уже тридцать лет со дня независимости, но города ЦА не справляются с возрастающими экологическими и социальными проблемами, с трудом диверсифицируют экономику, и имеют низкую производительность, что ограничивает их возможность перехода к устойчивому развитию. В Алматы, Бишкеке, Душанбе и Ташкенте проживает больше населения, чем в других городах региона и эти города имеют сравнительно лучшую городскую инфраструктуру, чем другие города стран ЦА. Однако даже жители этих городов вынуждены ежедневно сталкиваться с экологическими проблемами и отсутствием благоприятных условий для проживания и ведения бизнеса. В глобальном рейтинге среди самых загрязненных 92 столичных городов мира в 2020 году Бишкек занял 6-е место, Душанбе – 16-е, а Ташкент – 18-е [5]. Согласно исследованию ведения бизнеса, получение разрешения на строительство в Алматы занимает 102 дня с 17 процедурами, в Бишкеке также 17 процедур, но получение разрешения на строительство занимает 167 дней [6; 7]. В случае с Душанбе и Ташкентом существует 26 процедур, а получение разрешения на строительство занимает 157 и 246 дней соответственно [8; 9].

Несмотря на существование ряда инфраструктурных ограничений, правительства стран ЦА все еще надеются использовать города в качестве движущей силы национального экономического развития и центров подключения к глобальным процессам. В 2012 году правительство Казахстана приняло Стратегию 2050, чтобы к 2050 году войти в число 30 наиболее развитых стран и достичь уровня урбанизации 70 %. В 2019 году президент Узбекистана предпринял ряд мер для достижения уровня урбанизации 60 % к 2030 году. Национальные правительства также поддерживают города в реализации национальных планов зеленого роста. Например, к инициативе *зеленый город* (green city) Европейского банка реконструкции и развития присоединились такие города ЦА, как Алматы, Семей, Шымкент, Усть-Каменогорск, Бишкек, Душанбе и Самарканд. Есть большая надежда, что национальная политика и Планы действий по созданию *зеленых городов* помогут городам улучшить городскую инфраструктуру и положительно повлияют на возможности городских властей. На этом фоне становятся актуальными исследования, направленные на поиск путей достижения устойчивого развития в городах ЦА. В статье представлен обзор городского развития в четырех городах ЦА (Алматы, Бишкек, Ташкент и Душанбе). Целью данного исследования является анализ основных проблем достижения устойчивого развития инфраструктуры. В статье обсуждаются проблемы развития и управления, стоящие перед этими городами, а также их усилия по содействию устойчивому развитию инфраструктуры.

Обзор литературы. Устойчивое развитие городов вошло в политический дискурс в 1990-х годах, особенно во время Саммита Земли в Рио-де-Жанейро, Конференции ООН по окружающей среде и развитию [10]. Данная конференция призвала к вовлечению всех сообществ в процесс устойчивого развития через местные органы управления [11]. При этом ключевыми факторами, на которых строится устойчивое развитие городов, выделяются следующие: интеграция городского и территориального планирования, укрепление многоуровневого управления и потенциала для создания устойчивости,

практические решения по долгосрочному финансированию, финансовая децентрализация, а также прозрачность, подотчетность и эффективность в процессе принятия решений [12].

Кроме того, инициатива Всемирного Банка в Европе и Центральной Азии *Устойчивое развитие городов* подчеркивает важность развития устойчивой городской инфраструктуры (утилизация отходов, общественный транспорт, эффективные системы водоснабжения и канализации, устойчивая энергетика) с учетом мер противодействия и адаптации к изменению климата, а также при активном вовлечении граждан в жизнь города [13]. Последний модуль приобрел отдельное название – *устойчивое общество* – общество, в котором местные жители не только имеют право на участие в определении характера развития (в том числе в разработке планов развития), но и возможность реализовать свое право получить выгоды от развития городской инфраструктуры [14].

Начиная с самых первых исследований по оценке воздействия инфраструктуры на окружающую среду в конце 1980-х годов область устойчивой инфраструктуры постепенно расширяла сферу своего применения от *зеленого строительства* к *зеленой инфраструктуре* и от *экологической устойчивости* к трехстороннему результату – *экономической, социальной и экологической устойчивости* [15]. При этом подчеркивается, что в процессе развития устойчивой инфраструктуры важную роль играет эффективное планирование и управление инфраструктурными проектами, которые зачастую вовлекают множество заинтересованных лиц, в том числе на принципах государственно-частного партнерства [16].

Устойчивая инфраструктура является важной составной частью как минимум пяти ЦУР, доступная и чистая энергетика (ЦУР 7), чистая вода и водоотведение (ЦУР 6), устойчивые города и транспорт (ЦУР 11) и управление отходами (ЦУР 12), а также существует отдельная цель, посвященная устойчивой инфраструктуре как таковой (ЦУР 9). В рамках этой статьи устойчивая городская инфраструктура интерпретируется через применение подхода *зеленого роста* (green growth) и к ней относится городская инфраструктура, направленная на обеспечение экономического роста и социальной удовлетворенности всех групп населения и ведущая к повышению качества жизни, при одновременной минимизации давления на ограниченные финансовые, экологические и другие местные ресурсы [17]. Повышение экологической эффективности развития инфраструктуры при этом позволяет создать большую экономическую ценность при использовании меньшего количества ресурсов и с наименьшим возможным воздействием на окружающую среду.

Согласно анализу существующей литературы, устойчивая инфраструктура является междисциплинарной областью исследований, в которую вносят свой вклад в основном инженерные науки, науки об окружающей среде, строительстве, архитектуре, а также науки, связанные с городским развитием и использованием ресурсов, такие как энергетика, урбанистика и география. При этом область исследований зеленой и устойчивой инфраструктуры является относительно новой, динамичной и постоянно расширяющейся. Среди многочисленных исследований можно отметить изучение роли планирования и управления для достижения устойчивого развития городской инфраструктуры [18; 19], устойчивого городского транспорта [20; 21], устойчивой городской энергетики [22], устойчивой системы водоснабжения и водоотведения [23] и другие.

Тематическое и дисциплинарное разнообразие контрастирует с концентрацией наиболее влиятельных исследований в регионах Северной Америки и Европы. В ЦА тема развития устойчивой инфраструктуры в большинстве случаев фигурирует в рамках исследований (диалогов и конференций), инициируемых и проводимых международными организациями, такими как Организация Объединенных Наций (ООН) [24] и Организация Экономического Сотрудничества и Развития (ОЭСР) [25], при этом авторы придают особое значение необходимости учета глобального изменения климата, анализируют вызовы и возможности развития устойчивой инфраструктуры в ЦА регионе в целом. В большинстве случаев исследования посвящены вопросам устойчивого развития инфраструктуры на национальном уровне, без подробного анализа развития устойчивой инфраструктуры в городах ЦА. Некоторые исследования посвящены отдельным темам развития физической инфраструктуры ЦА и включают управление водными ресурсами [26], развитие городского транспорта [27], развитие энергетики [28] и другие. Однако, все еще существует значительный пробел в области исследований по развитию устойчивой инфраструктуры в городах ЦА с учетом снижения негативного воздействия

от глобального изменения климата. Данное исследование ставит целью внести вклад в теорию эффективного планирования и управления городским развитием для адекватной адаптации к глобальному изменению климата.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Обзор городского развития в четырех городах ЦА – Алматы, Бишкек, Ташкент и Душанбе позволил выявить несколько важных шагов для достижения развития устойчивой инфраструктуры в городах ЦА:

- Для эффективной борьбы с нерегулируемым освоением территорий, нехваткой доступного и качественного жилья, транспортными и экологическими проблемами и проблемами развития устойчивой инженерной инфраструктуры в городах ЦА необходимо изменить подходы к планированию и управлению городской инфраструктурой
- Применяемая практика городского планирования не обеспечивает комплексной основы для устойчивого долгосрочного экономического, социального и экологического развития городов ЦА, так как городское планирование происходит в отрыве от управления землепользованием и бюджетированием.
- В большинстве стран ЦА городское управление по-прежнему остается высокоцентрализованным, а низкая способность городских властей управлять бюджетами городов сдерживает устойчивое развитие инфраструктуры.
- Под давлением глобальных трендов устойчивого развития городские власти ЦА стараются стать более открытыми для населения, но они все еще не справляются с балансом общественных и частных интересов.
- Институты самоуправления городов ЦА еще не работают в должной мере для удовлетворения нужд населения, а ресурсные и законодательные ограничения, устанавливаемые национальными правительствами стран ЦА усложняют диалог с населением и переход к устойчивому развитию инфраструктуры.

Развитие устойчивой инфраструктуры возможно лишь при условиях изменения сложившихся подходов к планированию и управлению городской инфраструктурой, где особое внимание должно уделяться подготовке инфраструктуры к возможным чрезвычайным ситуациям, организации своевременного технического обслуживания и выделению долгосрочных инвестиций для создания новой качественной инфраструктуры. Сегодня инфраструктура городов ЦА не защищена от воздействия стихийных бедствий [29] и активно используется при отсутствии надлежащего технического обслуживания и капитальных вложений [30]. Жители городов ЦА сталкиваются с проблемами неустойчивого водоснабжения и водоотведения из-за поломок труб, и утечек [31]. Каждый весенний и осенний сезон жители городов Казахстана страдают от подтоплений, вызванных активными осадками и отсутствием работоспособных систем утилизации ливневых стоков. Неэффективное управление удалением твердых бытовых отходов приводит к загрязнению грунтовых вод и почвы. Все это сигнализирует о том, что города ЦА не готовы нести дополнительную нагрузку, которая может быть вызвана глобальными процессами изменения климата.

В результате отсутствия надлежащего городского планирования и управления процессами развития в городах ЦА происходит нерегулируемое освоение территорий, ощущается острая нехватка доступного и качественного жилья, а транспортные проблемы приводят к загрязнению воздуха. По оценкам 2010 г., в городах ЦА была отмечена высокая доля жителей, проживающих на самозахваченных территориях: 51 % городского населения в Узбекистане, 56 % в Таджикистане и 52 % в Кыргызстане [32, с. 10]. В Бишкеке появились целые жилые массивы, называемые *новостройками*, где большинство жителей по-прежнему не имеют доступа к городской инфраструктуре и испытывают негативное влияние от соседства со свалкой и теплоэлектростанцией (ТЭЦ), работающей на угле.

Население городов ЦА испытывает значительный недостаток доступного и качественного жилья. Жилищный фонд Бишкека и Ташкента быстро стареет из-за плохого обслуживания, а уровень

предложения на рынке жилья намного ниже спроса [30]. Правительства некоторых стран ЦА, как например Казахстан, пытаются решить проблему недостатка доступного жилья путем стимулирования строительства социального жилья. Реформы по продвижению социального жилья включают инициирование и реализацию таких программ как «Жайлы Тұрғын Үй», «7-20-25», «Бақытты Отбасы» и «Баспана Хит». Государственные программы ориентированы на обеспечение социальным жильем малообеспеченных, молодых и многодетных семей, государственных служащих и уязвимых групп населения. Однако, необеспеченность социальным жильем в Казахстане остается довольно низкой и списки очередей на жилье только растут.

В городах ЦА люди с низким доходом вынуждены жить на периферии без подключения к централизованным системам водоснабжения и отопления, так как зачастую они не могут себе позволить аренду жилья в центральных районах городов. В городах ЦА неразвит рынок арендного жилья из-за чего стоимость аренды квартиры очень высокая. Например, стоимость аренды квартиры в Алматы или Бишкеке может превышать стоимость аренды аналогичной квартиры в Берлине или Вашингтоне [33]. Рынок аренды жилья в ЦА остается в тени, а попытки правительств ЦА мотивировать арендодателей регистрировать свою деятельность пока не принесли ощутимых результатов.

Высокий уровень индивидуальной автомобилизации и низкий уровень развития общественного транспорта в городах ЦА приводят к пробкам на дорогах и загрязнению воздуха. Из-за плохой работы общественного транспорта большинство горожан и маятниковых трудовых мигрантов предпочитают передвигаться на автомобиле. Скоростные системы общественного транспорта как метро работают пока только в Алматы и Ташкенте, городской общественный транспорт в Бишкеке и Душанбе представлен автобусами и маршрутками. Например, в Бишкеке на долю легковых автомобилей приходится около 80-90 % всех перевозок, тогда как на общественный транспорт всего 10-20 % [34]. Сочетание автомобильных выхлопов вместе с выбросами ТЭЦ и частных домов в зимнее время приводит к опасному для здоровья населения уровню загрязнения атмосферного воздуха. В 2020 г. жителям Ташкента приходилось дышать сильно загрязненным воздухом – 246 дней, Алматы – 234 дня, Бишкека – 202 дня и Душанбе – 191 день [35].

Применяемая практика городского планирования не обеспечивает комплексной основы для устойчивого долгосрочного экономического, социального и экологического развития городов ЦА. Городское планирование в странах ЦА основано на принципах советских теорий о городском развитии и не удовлетворяет современным международным требованиям к процессу планирования таких как обязательное вовлечение населения и адаптация к изменению климата [37]. В советское время города разрабатывали генеральные планы (генпланы), которые служили инструментами для резервирования государственной земли для развития основных функциональных зон и городской инфраструктуры. Поскольку вся земля принадлежала советскому правительству, советские градостроители имели большую свободу при зонировании городской территории. Фактически после распада Советского Союза города ЦА перестали развиваться по генплану. Тем не менее, власти продолжают разрабатывать генпланы и при их разработке часто игнорируются земельные права частных собственников из-за чего при реализации инфраструктурных проектов возникает конфликт интересов между городскими властями и жителями города. Генпланы разрабатываются на основе устаревших советских руководств по планированию и технических стандартов [36]. При этом недостаточное внимание уделяется созданию возможностей для экономического и социального развития, повышению уровня жизни населения, улучшению бизнес-среды, и эффективной интеграции инфраструктуры в существующую городскую структуру.

Городское планирование в ЦА происходит в отрыве от управления землепользованием, что не позволяет городским властям эффективно регулировать развитие инфраструктуры. После обретения независимости страны ЦА приступили к реализации приватизации когда-то государственного имущества такого как городские земли. Однако из-за отсутствия сильных местных институтов развития и прозрачного распределения обязанностей между субъектами национального и местного уровня приватизация земли превратилась в бесконтрольное мероприятие, осложненное бюрократией и

коррупцией [36]. Например, в Бишкеке в 1990-е годы из-за незапланированной продажи муниципальных земель городские власти не смогли зарезервировать городские земли для развития общественной инфраструктуры и социального жилья [32]. В Таджикистане вся земля принадлежит государству, и граждане используют ее в качестве арендаторов, а реализация прав на землю представляет собой напряженную, порой невыносимую борьбу с бюрократией и коррупцией. В городах ЦА отсутствуют четкие механизмы финансирования и квалифицированные кадры для преобразования предлагаемого зонирования в генпланы в планы управления землепользованием, а плохое управление землепользованием увеличивает спекуляцию на рынках земли и жилья.

Содержание и развитие устойчивой городской инфраструктуры напрямую зависит от финансовой самодостаточности городов ЦА. Не имея автономии в принятии решений относительно устанавливаемых тарифов для использования инфраструктуры и выделения бюджета для развития инфраструктуры, городские власти ЦА не в состоянии обеспечить города устойчивой инфраструктурой [37]. Города ЦА не могут собрать достаточно бюджета за счет налогов и платежей за услуги для своевременной модернизации и обслуживания городской инфраструктуры [33]. В Узбекистане, например, практикуется перекрестное субсидирование тарифов (за счет сохранения более низкого внутреннего тарифа), что усложняет финансирование энергетического сектора и приводит к ухудшению состояния энергетической инфраструктуры [30]. Тарифы на воду в Кыргызстане и Таджикистане не позволяют собрать достаточно денег даже для покрытия текущих эксплуатационных расходов, и тем более затрат на модернизацию, замену оборудования и расширение инфраструктуры.

Низкая способность городских властей ЦА управлять бюджетами городов сдерживает устойчивое развитие инфраструктуры. Для поддержания и развития городской инфраструктуры, городские власти ЦА в основном используют фискальные трансферты национального правительства, вклад местных налогов остается незначителен. Например, в Таджикистане местные чиновники часто обращаются к центральному правительству для получения руководства по городскому развитию [38]. В Кыргызстане существует орган местного самоуправления *городские кенешы*, но пока они не получили значимых финансовых и экономических полномочий для эффективного вовлечения в процесс развития [39]. Централизованное бюджетирование и отсутствие адекватной налоговой базы делают городские власти Кыргызстана слабыми участниками городского развития. У Алматы есть собственный бюджет, который пополняется за счет местных налогов и неналоговых поступлений, но городские власти не могут устанавливать размер налогов и налоговые ставки, за исключением незначительных местных сборов и пошлин.

В большинстве стран ЦА городское управление по-прежнему остается высокоцентрализованным. Правительства Кыргызстана и Казахстана начали делегировать некоторые обязанности по развитию инфраструктуры городским властям и экспериментировать с увеличением полномочий по принятию решений среди органов местного самоуправления. Однако центральные органы власти по-прежнему практикуют передачи функций городским властям без их снабжения соответствующими навыками, финансовыми и экономическими ресурсами, что ограничивает возможности городских властей удовлетворять растущие потребности населения и бизнеса в развитии городской инфраструктуры. Благоприятная основа для децентрализации страны была заложена Конституцией Таджикистана 1994 года, но гражданская война и последовавший за ней кризис задержали реализацию многих государственных реформ, которые перестали быть приоритетом развития после 2000-х годов. После смерти бывшего президента Каримова в 2016 году новое правительство Узбекистана начало обращать внимание на важность усиления органов местного самоуправления и сделало децентрализацию государственного сектора одним из важнейших направлений административной реформы. Однако, пока национальные министерства и соответствующие ведомства Узбекистана по-прежнему несут ответственность за разработку и реализацию большинства городских инвестиционных программ.

Институты самоуправления городов ЦА еще не работают в должной мере для удовлетворения нужд населения. Конституция Кыргызстана 1993 года заложила основу для создания местного самоуправления в стране. В Узбекистане роль органа местного самоуправления играют *махаллинские комитеты*.

В Таджикистане также существуют *махаллинские комитеты*, которыми руководят волонтеры из числа местных жителей, но их роль в городах менее значима чем в селах [40]. Бывают случаи, когда правительство Таджикистана исключает махалли из процесса принятия решений по развитию городов [41]. В Казахстане горожане прямым голосованием избирают депутатов, которые должны выражать интересы граждан через городские маслихаты. Однако зачастую маслихаты оказывают полную поддержку в работе городских администраций и очень редко отстаивают интересы своих избирателей [36]. В случае всех четырех рассматриваемых крупных городов ЦА (Алматы, Бишкек, Ташкент и Душанбе) президенты назначают градоначальников для осуществления надзора за развитием городов, а органы местного самоуправления остаются зависимыми от решений этих градоначальников и пока еще не играют весомую роль для выражения интересов граждан. Из-за отсутствия работоспособных институтов самоуправления городские власти ЦА предпочитают выполнять распоряжения национальных и региональных органов власти или удовлетворять требования отдельных частных субъектов, а не удовлетворять нужды городских жителей в развитии инфраструктуры.

Под давлением глобальных трендов устойчивого развития городские власти ЦА стараются стать более открытыми для населения. В городах ЦА создаются публичные цифровые площадки для сбора общественного мнения, но пока они остаются недоступными для многих жителей городов. Например, в Узбекистане была создана онлайн-платформа под названием *Менинг фикрим* (что означает мое мнение) для граждан, где они могут сообщать о необходимости решения различных вопросов городского развития [42]. Однако эта платформа пока еще не доступна для использования жителями, не имеющими электронных устройств или доступа к Интернету. В Казахстане создали онлайн-портал *Открытые НПА*, предоставляющий информацию о правовом статусе проектов, но он лишь информирует население без допуска к возможному участию [43]. Согласно Экологическому кодексу Казахстана 2020 года, все городские проекты, затрагивающие интересы населения, должны проходить общественные слушания. Однако, общественные слушания обычно происходят уже после разработки основных проектных решений. С 2017 года в Алматы работает площадка для приема и обработки жалоб *Open Almaty* (открытый Алматы), которая направлена на установление диалога между *акиматами* (городскими администрациями) и горожанами. Тем не менее, оценка реагирования акимата Алматы на запросы жителей показывает, что власти все еще не готовы быстро реагировать и предоставлять устойчивые решения по выдвигаемым проблемам развития городской инфраструктуры.

При развитии городской инфраструктуры власти городов ЦА все еще не справляются с балансом общественных и частных интересов. Стремление правительств ЦА привлечь иностранные инвестиции и туристов в города за счет реализации крупномасштабных проектов в отсутствии оценки их воздействия на развитие приводит к росту недовольства среди населения городов ЦА. Значительные государственные финансы были направлены на преобразование новой столицы Астаны и бывшей столицы Алматы для их подготовки к проведению международных мероприятий, таких как Азиатские Олимпийские игры 2011 года, Зимняя универсиада 2017 и Всемирная международная выставка Экспо-2017 [33]. При планировании этих международных проектов не были проведены общественные слушания или консультации с общественностью для учета потребностей местного населения. Из-за отсутствия предварительной оценки рисков и возможных негативных воздействий и разработки справедливого плана переселения, власти применяли практику принудительного изъятия земель, что привело к общественным протестам, приостановке и частичному прекращению строительства новых дорогостоящих объектов. При поддержке правительства страны власти города Ташкента в 2017 году приступили к реализации проекта *Ташкент-Сити* по развитию центральной территории площадью 80 га, включающего перепланировку 505 сложившихся городских кварталов [42]. Для реализации проекта была привлечены такие ресурсы как техническая помощь внешних доноров, кредиты и другие источники финансирования. Однако при реализации проекта *хокимият* Ташкента (администрация города) столкнулся с рядом сложностей из-за противостояния жителей Ташкента.

Пока городским властям ЦА не удастся вовлечь жителей в конструктивный диалог по вопросам городского развития и адекватно удовлетворить потребности местного населения. Правительства

Казахстана и Узбекистана начали обращать внимание на необходимость законодательных реформ для обеспечения участия общественности при реализации новой городской инфраструктуры. Однако пока не проработан работоспособный механизм, позволяющий участие населения в планировании городского развития полезный для города, жителей и бизнеса. Низкий уровень вовлечения общественности и учета прав собственников привел к значительным срывам сроков строительства Большой Алматинской Кольцевой Дороги (БАКАД) вокруг города Алматы. Многие жители не были согласны с размером назначенной компенсации за снос домов, в результате отсутствия общественной поддержки реализация проекта БАКАД потребовала больше времени, денег и других незапланированных ресурсов [43]. В Ташкенте жители выступили против сноса махаллей (малонаселенной традиционной застройки), памятников архитектуры 1980-х гг., таких как «Дом кино», закрытия детских площадок и парков [42]. Жители отказывались от принудительного переселения в новые дома, расположенные на периферии города и не имеющие доступа к городской инфраструктуре и коммунальным услугам. Из-за бездействия городских властей, жителям Ташкента пришлось обратиться в Администрацию Президента с просьбой принять соответствующие меры, что приостановило реализацию проекта на некоторое время.

Ресурсные и законодательные ограничения, устанавливаемые национальными правительствами стран ЦА усложняют диалог с населением и переход к устойчивому развитию инфраструктуры. В 2014 г. властями Бишкека была разработана стратегия *Город и жители*, которая была направлена на получение большей бюджетной автономии и участия в принятии решений для улучшения партнерства между городским руководством и горожанами [32, с. 79]. Однако из-за отсутствия поддержки со стороны национального правительства стратегия так и не была реализована. В 2019 году акимат Алматы применил практику общественного участия и пригласил экспертное сообщество к участию при разработке *Стратегии города Алматы до 2050 года*. В результате общественных дискуссий городские власти собрали много интересных предложений, но они так и не смогли интегрировать многие из этих предложений в городскую стратегию. В ходе экспертных обсуждений стало очевидно, что городские власти не могут решить большую часть вопросов, связанных с развитием и содержанием городской инфраструктуры, из-за установленных в стране национальных законодательных административных и нормативных требований, а также существенных бюджетных ограничений.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Есть большие надежды, что города ЦА внесут значимый вклад в глобальный процесс перехода к устойчивому развитию. Однако города ЦА нуждаются в более эффективном городском управлении, позволяющем повысить их производительность и уменьшить зависимость от советского технократического подхода к планированию развития. Развитию устойчивой инфраструктуры сегодня препятствуют низкое качество строительства и содержания инфраструктуры, отсутствие финансирования и слабый общественный контроль. Низкая социальная и экономическая эффективность городов ЦА является результатом отсутствия надлежащего городского планирования, действенных механизмов вовлечения общественности и низким потенциалом, и автономией городских органов власти при принятии решений для удовлетворения потребностей населения в городской инфраструктуре. Проблемы городского развития, с которыми сталкиваются города ЦА, служат убедительным доказательством того, что урбанизация сама по себе не может привести к экономическому развитию. Правительствам стран ЦА рекомендуется уделять большее внимание улучшению управления городским хозяйством, внедрять лучшие практики вовлечения населения и инвестировать в качество городского развития.

Если национальные правительства стран ЦА хотят использовать города в качестве движущей силы для участия в глобальных процессах и переходе к зеленой экономике, они должны проводить более эффективные реформы децентрализации, чтобы предоставить городским властям большую автономию и ресурсы для устойчивого развития. Необходимо пересмотреть и уточнить обязанности городских властей по управлению развитием городской инфраструктурой. Городские власти должны играть более важную роль в планировании и управлении городским развитием и получить достаточный уровень принятия решений для формирования общественного независимого контроля

над использованием городских земель и других местных ресурсов. Городские власти должны нести ответственность и быть подотчетны населению при выделении земельных участков застройщикам и регулировании развития городской инфраструктуры. В дополнение к новым обязанностям по планированию и управлению городским развитием жизненно важно предоставить городским властям большую автономию по получению доходов. Городские власти будут заинтересованы в компактном развитии и резервировании земли и других ресурсов для будущего долгосрочного развития, если у них будут полномочия местного налогообложения и автономные бюджеты развития.

Национальным правительствам рекомендуется проработать возможность повышения финансовой самостоятельности городов ЦА и внедрить действенные механизмы возмещения затрат, чтобы обеспечить города более качественной городской инфраструктурой и услугами. При установлении новых цен на городскую инфраструктуру и услуги необходимо гарантировать их доступность для всех жителей, в том числе малообеспеченных, отражая тем самым общественную ценность капитальных вложений. Городские власти могли бы привлекать частных игроков к участию в эксплуатации и обслуживании городской инфраструктуры и предоставлении городских услуг. Однако, городские власти должны быть должным образом обучены и наделены всеми ресурсами и полномочиями для привлечения частных субъектов к созданию эффективных государственно-частных партнерств (ГЧП).

Усиление роли городских властей требует повышения прозрачности принятия решений и общественной подотчетности. Прозрачное управление средствами городского развития может быть достигнуто, если национальные правительства стран ЦА будут поддерживать участие общественности и мотивировать городские власти к привлечению жителей к планированию и исполнению городских бюджетов. Участие общественности в городском развитии ценно для развития ответственных городских властей. Однако уровень развития гражданского общества в странах ЦА неодинаков, поэтому эффективное участие общественности в развитии требует выработки индивидуальных работоспособных механизмов взаимодействия между жителями и городскими властями в зависимости от масштаба проблемы развития. Жители городов должны быть лучше обеспечены каналами для информирования властей о своих потребностях в области развития инфраструктуры. Национальные правительства могли бы предоставить городским властям достаточные ресурсы и человеческий потенциал для сбора актуальных данных и анализа проблем развития инфраструктуры и включения мнения общественных требований в планы развития городов.

Города ЦА нуждаются в интегрированной системе городского планирования для достижения экономической, социальной и экологической устойчивости. Городское планирование могло бы лучше интегрировать планирование землепользования с планированием жилищного строительства и транспорта, чтобы обеспечить жителей недорогим и доступным социальным жильем, улучшить систему общественного транспорта и повысить городскую мобильность. Городское планирование и управление землепользованием должны быть более прозрачными и открытыми для участия жителей и бизнеса в развитии города. Городское планирование должно предусматривать активное участие общественности и более совершенные механизмы консультаций, чтобы сбалансировать общественные и частные интересы. Государственные органы, предприниматели и граждане должны получить открытый доступ к планам и проектам развития городов.

Национальные правительства стран ЦА должны стимулировать более эффективное городское развитие за счет улучшения планирования, административного и финансового управления. Перед делегированием новых задач национальным правительствам необходимо снабдить городские власти знаниями, навыками и способностями для эффективного планирования и управления развитием городской инфраструктурой. Важно развивать экспертные знания для повышения способности городских властей сотрудничать с горожанами и учитывать общественные потребности в городском планировании и управлении. Городские власти должны понимать и признавать различные социальные, экологические и экономические последствия принятых ими решений по развитию инфраструктуры и уметь оценивать возможные экономические, социальные и экологические риски. Тесное сотрудничество с новым поколением специалистов по городскому планированию, исследователями

и университетами, имеющими опыт привлечения основных заинтересованных сторон в городское развитие для совместной выработки стратегий по созданию экономически продуктивных, социально инклюзивных и экологически чистых городов – это ключ к устойчивому развитию инфраструктуры в городах ЦА.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Organisation for Economic Cooperation and Development [OECD]. Green economy transition in Eastern Europe, the Caucasus and Central Asia: Progress and ways forward. – OECD Green Growth Studies. Paris: OECD Publishing, 2022. – 108 p. – DOI: <https://doi.org/10.1787/c410b82a-en>
2. Джунусова М. Формирование и развитие приграничных поселений Казахстана в VI-XII вв. [Кандидатская диссертация]. – КазНТУ, Алматы, 2010. – 164 p.
3. Cadavid P., Cineas G., Quintero L., Zhukova S. Cities in Eastern Europe and Central Asia: A story of urban growth and decline. – Washington, D.C.: World Bank Group, 2017. – 42 p.
4. Jones Luong P. Institutional change and political continuity in post-Soviet Central Asia: Power, perceptions, and pacts. – Cambridge: Cambridge University Press, 2022. – 344 p. – DOI: 10.1017/CBO9780511510199.
5. World's most polluted cities (historical data 2017-2021) [Electronic resource] // IQAir [website]. – n.d. – URL: <https://www.iqair.com/world-most-polluted-cities> (Accessed: 25.08.2022).
6. World Bank. Economy profile Kazakhstan: Doing business 2020. – Washington, D.C.: World Bank Group, 2020. – 68 p.
7. World Bank. Economy profile Kyrgyz Republic: Doing business 2020. – Washington, D.C.: World Bank Group, 2020. – 67 p.
8. World Bank. Economy profile Tajikistan: Doing business 2020. – Washington, D.C.: World Bank Group, 2020. – 66 p.
9. World Bank. Economy profile Uzbekistan: Doing Business 2020. – Washington, D.C.: World Bank Group, 2020. – 67 p.
10. United Nations Environment Programme [UNEP]. Agenda 21. Preamble [Electronic resource]. – Rio de Janeiro: UNEP, 1992. – URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (Accessed: 25.08.2022).
11. Barton H. Sustainable communities: the potential for eco-neighbourhoods. – London: Earthscan, 2000. – 305 p.
12. The Economic and Social Commission for Asia and the Pacific [ESCAP]. The future of Asian and Pacific cities: Transformative pathways towards sustainable urban development. – United Nations publication, 2019. – 183 p.
13. Eastern Europe and Central Asia Sustainable Cities Initiative [Electronic resource] // World Bank [website]. – 2022. – URL: https://web.worldbank.org/archive/website01419/WEB/0__CO-18.HTM (Accessed: 25.08.2022).
14. Haughton G., Hunter C. Sustainable cities. – Routledge, 2004. – 368 p. – DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203645567>.
15. Ferrer A. L. C., Thomé A. M. T., Scavarda A. J. Sustainable urban infrastructure: A review // Resources, Conservation and Recycling. – 2018. – № 128. – P. 360-372.
16. Derrible S. An approach to designing sustainable urban infrastructure // MRS Energy & Sustainability. – 2018. – № 5. – Article E15. – DOI: <https://doi.org/10.1557/mre.2018.14>.
17. Inter-American Development Bank [IDB]. What is Sustainable Infrastructure? A Framework to Guide Sustainability Across the Project Cycle. – Washington, D.C.: IDB, 2018. – 38 p. – DOI: <http://dx.doi.org/10.18235/0001043>
18. Mersal A. Sustainable urban futures: Environmental planning for sustainable urban development // Procedia Environmental Sciences. – 2016. – № 34. – P. 49-61.
19. Hansson S., Arfvidsson H., Simon D. Governance for sustainable urban development: the double function of SDG indicators // Area Development and Policy. – 2019. – № 4(3). – P. 217-235.

20. Pucher J., Buehler R. Cycling towards a more sustainable transport future // *Transport reviews*. – 2017. – № 37(6). – P. 689-694.
21. Kennedy C., Miller E., Shalaby A., Maclean H., Coleman J. The four pillars of sustainable urban transportation. *Transport Reviews*. – 2005. – № 25(4). – P. 393-414.
22. Carréon J. R., Worrell E. Urban energy systems within the transition to sustainable development. A research agenda for urban metabolism // *Resources, Conservation and Recycling*. – 2018. – № 132. – P. 258-266.
23. Marlow D. R., Moglia M., Cook S., Beale D. J. Towards sustainable urban water management: A critical reassessment // *Water research*. – 2013. – № 47(20). – P. 7150-7161.
24. The United Nations Development Programme [UNDP]. Urbanization and industrialization in Central Asia [Electronic resource] // The United Nations Development Programme [website]. – 2013. – URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/hlm/prgm/cph/experts/uzbekistan/03_land_admin_and_urban_dev/Urbanization_and_industrialization_in_central_asia_2013.4.pdf (Accessed: 28.08.2022).
25. OECD. Sustainable infrastructure for low-carbon development in Central Asia and the Caucasus: Hotspot analysis and needs assessment. – Green Finance and Investment. Paris: OECD Publishing, 2019. – 271 p. – DOI: <https://doi.org/10.1787/d1aa6ae9-en>.
26. Karthe D., Chalov S., Borchardt D. Water resources and their management in central Asia in the early twenty first century: status, challenges and future prospects // *Environmental Earth Sciences*. – 2015. – № 73(2). – P. 487-499.
27. World Bank. Urban transport in the Europe and Central Asia region: World Bank experience and strategy. – Washington, DC., 2002. – 80 p.
28. Radovanović M., Filipović S., Andrejević Panić A. Sustainable energy transition in Central Asia: status and challenges // *Energy, Sustainability and Society*. – 2021. – № 11(1). – Article 49. – DOI: <https://doi.org/10.1186/s13705-021-00324-2>.
29. Arteaga F. Energy Security in Central Asia: Infrastructure and Risk (ARI) [Electronic resource] // Elcano Royal Institute [website]. – March 19, 2010. – URL: <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/energy-security-in-central-asia-infrastructure-and-risk-ari/> (Accessed: 30.08.2022).
30. Asian Development Bank [ADB]. Harnessing Uzbekistan's Potential of Urbanization: National Urban Assessment. – Manila: Asian Development Bank, 2021. – 84 p. – DOI: <http://dx.doi.org/10.22617/TCS210334-2>.
31. OECD. Financing water supply and sanitation in Eastern Europe, Caucasus and Central Asia. – Paris: OECD Publishing, 2005. – 248 p.
32. Novikova I. Assessing citizen's perception of local government responsiveness: The case of urban squatters in Bishkek: Doctoral dissertation. – American University, 2014. – 164 p. – DOI: <https://doi.org/10.17606/a5g1-jv28>.
33. Coulibaly S., Deichmann U., R. Dillinger W., Ionescu-Heroiu M., Kessides, I. N., Kunaka C., Saslavsky D. Eurasian Cities: New Realities along the Silk Road (Europe and Central Asia Reports) Paperback. – World Bank Group, 2012. – 370 p.
34. JICA (Japan International Cooperation Agency). Исследование по Совершенствованию Городского. Транспорта в Бишкеке, Кыргызская Республика. – 2013. – 151 с.
35. Baiyzbekov E. How harmful is the air in Central Asia — explained on the graphs [Electronic resource] // Central Asian Bureau for Analytical Reporting [website]. – January 15, 2020. – URL: <https://cabar.asia/en/how-harmful-is-the-air-in-central-asia-explained-on-the-graphs> (Accessed: 30.08.2022).
36. Junussova M. Cities and local governments in Central Asia: Administrative, fiscal, and political battles. – Routledge, 2020. – 146 p.
37. OECD. OECD urban policy reviews: Kazakhstan. – OECD Publishing, 2017. – 229 p.
38. Conway F., Davlatkadamov K., Khujamkulov I., Rahimova F. Local governance and citizen participation program in Tajikistan: Sub-national government assessment. – Urban Institute Center on International Development and Governance, 2009. – 17 p.

39. Shadybekov K. B., Bektashev K. D. Issues of centralization and decentralization in the context of the reform of the sphere of state and municipal services in the Kyrgyz Republic // Bulletin of the Academy of Public Administration under the President of the Kyrgyz Republic. – 2018. – № 24. – P. 18-25.
40. Cieslewska A. Tradition and poverty reduction – mahalla and its significance in development process in Tajikistan // Proceedings of the International Conference on Eurasian Economies. – 2010. – P. 258-263.
41. Gozиеv S. Mahalla: Traditional institution in Tajikistan and civil society in the West (Vol. 7). – Peter Lang, 2015. – 184 p.
42. Matyakubova D. Who is “Tashkent city” for? Nation-branding and public dialogue in Uzbekistan // Central Asia Programme Paper 205 (CAAF Fellows Papers). – 2018. – 14 p.
43. Amirov A. Assessing public participation in the decision making on public-private partnership projects in Kazakhstan: [Doctoral dissertation]. – Lancaster University, 2021. – 213 p. – DOI: <https://doi.org/10.17635/lancaster/thesis/1484>.

REFERENCES

1. Organisation for Economic Cooperation and Development [OECD]. (2022). Green economy transition in Eastern Europe, the Caucasus and Central Asia: Progress and ways forward. OECD Green Growth Studies. Paris: OECD Publishing, 108 p., DOI: <https://doi.org/10.1787/c410b82a-en>
2. Dzhunusova, M. (2010). Formirovanie i razvitie prigranichnykh poselenij Kazahstana v VI-XII vv. [Kandidatskaya dissertaciya]. KazNTU, Almaty, 164 p. (In Russian).
3. Cadavid, P., Cineas, G., Quintero, L. and Zhukova, S. (2017). Cities in Eastern Europe and Central Asia: A story of urban growth and decline. Washington, D.C.: World Bank Group, 42 p.
4. Jones Luong, P. (2022). Institutional change and political continuity in post-Soviet Central Asia: Power, perceptions, and pacts. Cambridge: Cambridge University Press, 344 p., DOI: 10.1017/CBO9780511510199.
5. World's most polluted cities (historical data 2017-2021). (n.d.). IQAir. Retrieved August 25, 2022, from <https://www.iqair.com/world-most-polluted-cities>.
6. World Bank. (2020). Economy profile Kazakhstan: Doing business 2020. Washington, D.C.: World Bank Group, 68 p.
7. World Bank. (2020). Economy profile Kyrgyz Republic: Doing business 2020. Washington, D.C.: World Bank Group, 67 p.
8. World Bank. (2020). Economy profile Tajikistan: Doing business 2020. Washington, D.C.: World Bank Group, 66 p.
9. World Bank. (2020). Economy profile Uzbekistan: Doing Business 2020. Washington, D.C.: World Bank Group, 67 p.
10. United Nations Environment Programme [UNEP]. (1992). Agenda 21. Preamble. Rio de Janeiro: UNEP. Retrieved August 25, 2022, from <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>.
11. Barton, H. (2000). Sustainable communities: the potential for eco-neighbourhoods. London: Earthscan, 305 p.
12. The Economic and Social Commission for Asia and the Pacific [ESCAP]. (2019). The future of Asian and Pacific cities: Transformative pathways towards sustainable urban development. United Nations publication, 183 p.
13. Eastern Europe and Central Asia Sustainable Cities Initiative. (2022). World Bank. Retrieved August 25, 2022, from https://web.worldbank.org/archive/website01419/WEB/0_CO-18.HTM.
14. Haughton, G. and Hunter, C. Sustainable cities. Routledge, 368 p., DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203645567>.
15. Ferrer, A. L. C., Thomé, A. M. T. and Scavarda, A. J. (2018). Sustainable urban infrastructure: A review. Resources, Conservation and Recycling, 128, 360-372.
16. Derrible, S. (2018). An approach to designing sustainable urban infrastructure. MRS Energy & Sustainability, 5, E15, DOI: <https://doi.org/10.1557/mre.2018.14>.

17. Inter-American Development Bank [IDB]. (2018). What is Sustainable Infrastructure? A Framework to Guide Sustainability Across the Project Cycle. Washington, D.C.: IDB, 38 p., DOI: <http://dx.doi.org/10.18235/0001043>.
18. Mersal, A. (2016). Sustainable urban futures: Environmental planning for sustainable urban development. *Procedia Environmental Sciences*, 34, 49-61.
19. Hansson, S., Arfvidsson, H. and Simon, D. (2019). Governance for sustainable urban development: the double function of SDG indicators. *Area Development and Policy*, 4(3), 217-235.
20. Pucher, J. and Buehler, R. (2017). Cycling towards a more sustainable transport future. *Transport reviews*, 37(6), 689-694.
21. Kennedy, C., Miller, E., Shalaby, A., Maclean, H. and Coleman, J. (2005). The four pillars of sustainable urban transportation. *Transport Reviews*, 25(4), 393-414.
22. Carréon, J. R. and Worrell, E. (2018). Urban energy systems within the transition to sustainable development. A research agenda for urban metabolism. *Resources, Conservation and Recycling*, 132, 258-266.
23. Marlow, D. R., Moglia, M., Cook, S. and Beale, D. J. (2013). Towards sustainable urban water management: A critical reassessment. *Water research*, 47(20), 7150-7161.
24. The United Nations Development Programme [UNDP]. (2013). Urbanization and industrialization in Central Asia. The United Nations Development Programme. Retrieved August 28, 2022, from https://unece.org/fileadmin/DAM/hlm/prgm/cph/experts/uzbekistan/03_land_admin_and_urban_dev/Urbanization_and_industrialization_in_central_asia_2013.4_.pdf.
25. OECD. (2019). Sustainable infrastructure for low-carbon development in Central Asia and the Caucasus: Hotspot analysis and needs assessment. *Green Finance and Investment*. Paris: OECD Publishing, 271 p., DOI: <https://doi.org/10.1787/d1aa6ae9-en>.
26. Karthe, D., Chalov, S. and Borchardt, D. (2015). Water resources and their management in central Asia in the early twenty first century: status, challenges and future prospects. *Environmental Earth Sciences*, 73(2), 487-499.
27. World Bank. (2002). Urban transport in the Europe and Central Asia region: World Bank experience and strategy. Washington, DC., 80 p.
28. Radovanović, M., Filipović, S. and Andrejević Panić, A. (2021). Sustainable energy transition in Central Asia: status and challenges. *Energy, Sustainability and Society*, 11(1), 49, DOI: <https://doi.org/10.1186/s13705-021-00324-2>.
29. Arteaga, F. (March 19, 2010). Energy Security in Central Asia: Infrastructure and Risk (ARI). Elcano Royal Institute. Retrieved August 30, 2022, from <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/energy-security-in-central-asia-infrastructure-and-risk-ari/>.
30. Asian Development Bank [ADB]. (2021). Harnessing Uzbekistan's Potential of Urbanization: National Urban Assessment. Manila: Asian Development Bank, 84 p., DOI: <http://dx.doi.org/10.22617/TCS210334-2>.
31. OECD. (2005). Financing water supply and sanitation in Eastern Europe, Caucasus and Central Asia. Paris: OECD Publishing, 248 p.
32. Novikova, I. (2014). Assessing citizen's perception of local government responsiveness: The case of urban squatters in Bishkek: Doctoral dissertation. American University, 164 p., DOI: <https://doi.org/10.17606/a5g1-jv28>.
33. Coulibaly, S., Deichmann, U., R. Dillinger, W., Ionescu-Heroiu, M., Kessides, I. N., Kunaka, C. and Saslavsky, D. (2012). Eurasian Cities: New Realities along the Silk Road (Europe and Central Asia Reports) Paperback. World Bank Group, 370 p.
34. JICA (Japan International Cooperation Agency). (2013). Issledovanie po Sovershenstvovaniyu Gorodskogo. Transporta v Bishkeke, Kyrgyzskaya Respublika. 151 p. (In Russian).
35. Baiyzbekov, E. (January 15, 2020). How harmful is the air in Central Asia — explained on the graphs. Central Asian Bureau for Analytical Reporting. Retrieved August 30, 2022, from <https://cabar.asia/en/how-harmful-is-the-air-in-central-asia-explained-on-the-graphs>.
36. Junussova, M. (2020). Cities and local governments in Central Asia: Administrative, fiscal, and political battles. Routledge, 146 p.

37. OECD. (2017). OECD urban policy reviews: Kazakhstan. OECD Publishing, 229 p.
38. Conway, F., Davlatkadamov, K., Khujamkulov, I. and Rahimova, F. (2009). Local governance and citizen participation program in Tajikistan: Sub-national government assessment. Urban Institute Center on International Development and Governance, 17 p.
39. Shadybekov, K. B. and Bektashev, K. D. (2018). Issues of centralization and decentralization in the context of the reform of the sphere of state and municipal services in the Kyrgyz Republic. Bulletin of the Academy of Public Administration under the President of the Kyrgyz Republic, 24, 18-25.
40. Cieslewska, A. (2010). Tradition and poverty reduction – mahalla and its significance in development process in Tajikistan. Proceedings of the International Conference on Eurasian Economies, 258-263.
41. Gozиеv, S. (2015). Mahalla: Traditional institution in Tajikistan and civil society in the West (Vol. 7). Peter Lang, 184 p.
42. Matyakubova, D. (2018). Who is “Tashkent city” for? Nation-branding and public dialogue in Uzbekistan. Central Asia Programme Paper 205 (CAAF Fellows Papers), 14 p.
43. Amirov, A. (2021). Assessing public participation in the decision making on public-private partnership projects in Kazakhstan: [Doctoral dissertation]. Lancaster University, 213 p., DOI: <https://doi.org/10.17635/lancaster/thesis/1484>.

ОРТА АЗИЯ ҚАЛАЛАРЫНДАҒЫ ТҰРАҚТЫ ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫ ДАМУ

М. Жүнісова^{1*}, М. Мәуілшариф², С. Солтыбаева³

¹Орталық Азия университеті, Бішкек, Қырғызстан Республикасы

²Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты тұрақты дамуға қол жеткізу жолында Орта Азия (ОА) қалаларының инфрақұрылымының тұрақты дамуының негізгі мәселелерін талдау болып табылады.

Әдістеме: ОА қалаларының (Алматы, Бішкек, Душанбе және Ташкент) тұрақтылық үшін инфрақұрылымдық дамуын зерттеу үшін жүйелік мазмұнды талдау, әдебиеттермен жұмыс және практикалық тәжірибе нәтижесінде алынған білімдерді қолдану пайдаланылды. Талдау үшін іріктеу бірліктері тұрақты даму мақсаттарына (ТДМ), қолданбалы реформалар және олардың инфрақұрылымды дамытуға, қаланы басқару мен жоспарлауға әсері, қала билігі мен тұрғындар арасындағы диалог болып табылады.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. ОА елдері ТДМ-ға қол жеткізу, қалаларды дамыту саясатын түзету және жасыл экономикаға көшу мақсатын белгілеу бойынша жаһандық күн тәртібіне белсенді түрде қосылуда. Дегенмен, ОА қалалары жасыл экономикаға көшуден пайда алуға әлі дайын емес, өйткені олар әлі де тез қартаюға тәуелді және кеңестік инфрақұрылымды қолдау қымбат. Бұл зерттеу қала құрылысын тиімді жоспарлау және басқару теориясына ықпал етеді және ОА қалалық саясатындағы бар олқылықтар туралы хабарлайды.

Зерттеу нәтижелері: тұрақты қалалық инфрақұрылымды дамытуға жоспарлау және инвестициялау, тиімді орталықсыздандыру реформалары, экономикалық, әлеуметтік және экологиялық тұрақтылыққа қол жеткізу үшін біріктірілген қала құрылысын жоспарлау жүйесі, шешімдер қабылдаудағы ашықтық және қоғамдық есептілікті дамыту.

Түйін сөздер: ТДМ, тұрақты инфрақұрылым, Орта Азия, қалалар, жоспарлау, басқару.

DEVELOPING SUSTAINABLE INFRASTRUCTURE IN CENTRAL ASIAN CITIES

M. Junussova^{1*}, M. Maulsharif², S. Soltybayeva³

¹University of Central Asia, Bishkek, Republic of Kyrgyzstan

²Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the study is to analyze the main problems of sustainable infrastructure development in Central Asian (CA) cities to achieve sustainable development.

Methodology: the study of the infrastructure development in the cities of Central Asia (Almaty, Bishkek, Dushanbe and Tashkent) focusing on sustainability applied systematic content analysis, working with literature and application of knowledge gained from the practical experience. The sampling units for analysis are the SDGs, applied reforms and their impact on infrastructure development, urban governance and planning, and dialogue between city authorities and the population.

Originality / value of the research. The CA countries are actively joining the global agenda to achieve sustainable development goals (SDGs), adjust urban development policies and set the goal of transitioning to a green economy. However, CA cities are not yet ready to benefit from the transition to a green economy, as they are still dependent on rapidly ageing and expensive to maintain Soviet infrastructure. This study contributes to the theory of effective planning and management of urban development and informs about the existing gaps in the urban policy of CA.

Research results: planning and investment in the development of sustainable urban infrastructure, effective decentralization reforms, an integrated urban planning system to achieve economic, social and environmental sustainability, transparency in decision-making and the development of public accountability.

Keywords: SDG, sustainable infrastructure, Central Asia, cities, planning, management.

ОБ АВТОРАХ

Джунусова Мадина – PhD, кандидат архитектуры, старший научный сотрудник, Институт государственного управления и политики, Университет Центральной Азии, Бишкек, Кыргызская Республика, e-mail: madina.junussova@ucentralasia.org, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2623-4000>*

Маульшариф Мира – кандидат социологических наук, профессор, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: mira.maulsharif@narxoz.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3405-6956>.

Солтыбаева Сания – магистр, Институт экономических исследований при Министерстве национальной экономики Республики Казахстан, Астана, Республика Казахстан, e-mail: soltybayevas@gmail.com.

MPHTI: 06.81.55

JEL Classification: M31

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-5-68-80>

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ЦИФРОВИЗАЦИИ МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ

Э. Б. Оразгалиева^{1*}, М. Р. Смыкова¹

¹Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

В статье изучены концептуальные основы развития цифровой медицины и исследованы возможности применения цифровых технологий для реализации медицинских услуг.

Цель исследования – раскрыть понятия, выявить этапы, направления цифровизации в медицине и исследовать направления применения цифровых медицинских технологий.

Методология исследования – анализ вторичной информации, теоретические источники, метод группировок и ранжирования, маркетинговые исследования с применением метода морфологического анализа в форме экспертной оценки.

Оригинальность / ценность исследования – структурированы и систематизированы инструменты цифровой медицины, определены наиболее результативные способы их применения для решения значимых проблем в сфере медицины с учетом исследования теоретической базы и мнения экспертов.

Результаты исследования – систематизированы этапы цифровизации, исследованы особенности использования цифровых технологий в медицине. Структурированы и определены основные направления цифровизации медицинских услуг. Авторский вклад заключается в том, что на основании проведенных исследований в форме морфологического анализа более точно и корректно сформулировано назначение и возможности применения отдельных направлений цифровизации в медицине.

Ключевые слова: цифровизация, медицина, цифровые технологии, телемедицина, искусственный интеллект, морфологический анализ.

Благодарность: Статья подготовлена при финансировании Комитета науки при Министерстве науки и высшего образования в рамках выполнения проекта по теме AP13268946 «Качество цифровых услуг медицинских учреждений в Казахстане в условиях пандемии: методология оценки и механизмы совершенствования».

ВВЕДЕНИЕ

Происходящие глобальные вызовы, такие как COVID-19, оказывают значительное влияние на все сферы деятельности, но в первую очередь на систему здравоохранения. Для улучшения качества сервиса в медицине новые возможности открывают процессы цифровизации, направленные не только на формирование комфортных условий обслуживания пациентов, но и ускорения их обслуживания.

С одной стороны, цифровизация обеспечивает равный доступ всех пациентов к медицинским услугам, с другой стороны формируется единая медицинская информационная система. Самым ключевым вопросом в рамках цифровизации услуг медицинских учреждений является проблемы пациентоориентированности, которая формируется благодаря модели, нацеленной на постоянный сбор и анализ информации о предоставляемых медицинских услугах [1].

Полученная информация для цифровизации не должна быть статичной, а может обеспечить структурированную систему, позволяющую не только анализировать ее, но и использовать в практической деятельности медицинских учреждений. Особо следует отметить возможность создания

базы данных с помощью цифровизации для доказательной медицины и исследования профилактических мероприятий.

Вопросы цифровизации могут быть эффективно реализованы, если они будут сформированы не в форме отдельных цифровых решения, а комплексно и логически взаимосвязаны, и обеспечены в форме единой модели, которая упростит и повысит качество предоставляемых услуг здравоохранения. Однако решение данного вопроса возможно только в том случае, если будут развиваться цифровая культура врачей и пациентов. Культивирование цифровых технологий неоднозначно воспринимается и пациентами, и врачами, но остаются важными вопросами в рамках повышения качества услуг медицинских учреждений.

В рамках данной проблемы важно понять эволюцию концептуальных подходов по развитию вопросов цифровизации услуг разными странами и учеными.

Методология исследования. При анализе теоретических источников использованы кабинетные исследования с использованием вторичной информации: труды зарубежных и отечественных ученых. В рамках теоретических исследований использован метод группировок, ранжирования. С целью определения возможностей цифровой медицины были проведены маркетинговые исследования в форме экспертной оценки с применением морфологического метода. Морфологический анализ позволит выявить наиболее эффективные инструменты цифровых технологий при решении определенных задач и проблем в сфере медицины.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Парадигма цифровой трансформации в условиях новых глобальных вызовов стала основой развития всех сфер многофункциональной экономики, в том числе и медицины. Дефиниция понятия цифровая экономика начали активно использовать во второй половине XXI века, что связано с коренными инновационными сдвигами и новой парадигмой развития всех сфер деятельности [2].

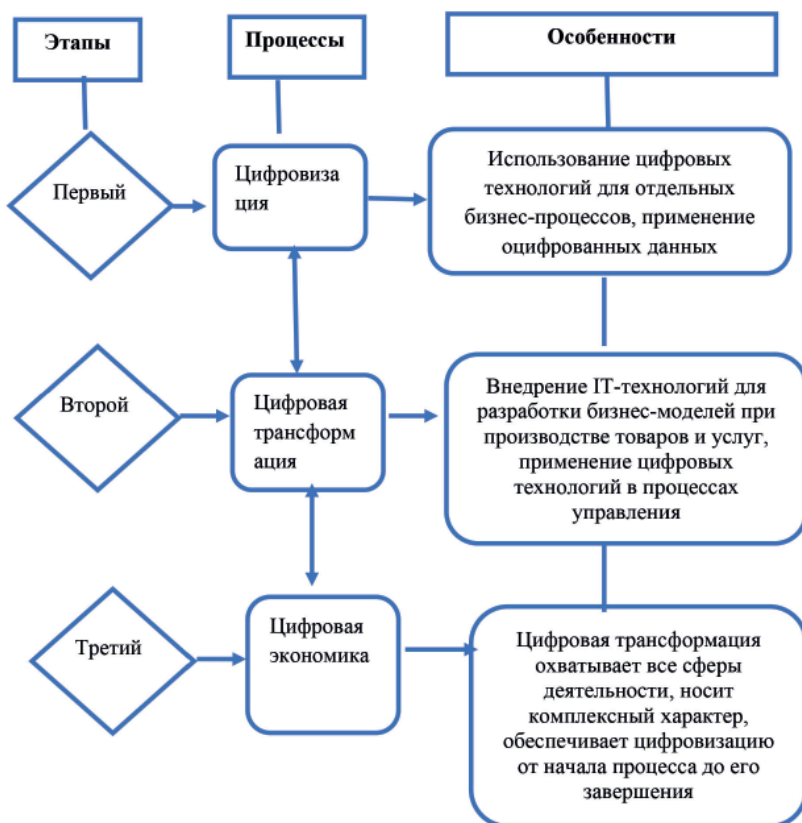

Рисунок 1 – Этапы реализации цифровых процессов

Примечание – составлено авторами на основании источника [3]

Процесс внедрения цифровых технологий можно разделить на три основные этапы:

- первый этап – цифровизация;
- второй этап – цифровая трансформация;
- третий этап – формирование цифровой экономики (Рисунок 1).

Формирование и интенсивное развитие цифровизации связано со следующими изменениями на рынках;

- стремительное развитие информационных и инновационных технологий во всех сферах деятельности;
- растущая потребность в повышении производительности труда в отраслях экономики;
- необходимость улучшения коммуникационных связей между всеми участниками рынка: производителями, поставщиками, посредниками и потребителями.

Подходы к понятию цифровой трансформации могут рассматриваться с разных аспектов, учитывая специфические и особые потребности на предприятиях и в системе управления.

Оценка дефиниции понятия «цифровая трансформация» многие авторы связывают, прежде всего, с изменениями процессов и применением IT-технологий. Вместе с тем, по мнению Boston Consulting Group, цифровая трансформация – это полное использование потенциала цифровых технологий во всех сферах бизнеса [3]. Данное определение характеризует процесс трансформации, но при этом не объясняет для чего она нужна и что получит бизнес в результате данного процесса. В данном случае более актуально определение, которое дается в отчете Глобального центра по цифровой трансформации бизнеса, а именно «путь к внедрению цифровых технологий и бизнес-моделей для повышения производительности в количественном выражении» [4].

Предложенное определение дает понимание того, для чего нужна цифровая трансформация, но не учитывает используемые ресурсы для реализации цифровой трансформации, что было добавлено при определении данного термина, предложенного в отчете Массачусетского технологического университета, в частности «использование технологий для радикального повышения производительности труда или доступности ресурсов предприятия» [5].

Данное понятие более емкое, но есть определенные ограничения, связанные с тем, что любая трансформация предполагает изменение мышления, которое происходит как в социуме, так и в бизнесе. Этот аспект не был учтен, хотя он оказывает влияние на системообразующие подходы. В связи с чем, автором современных подходов к понятию «цифровой трансформации» Д. Терраром дано более глубокое, расширенное и обоснованное понимание «Процесс перехода организации к новым способам мышления и работы на базе использования социальных, мобильных и других цифровых технологий. Эта трансформация включает в себя изменения в мышлении, стиле руководства, системе поощрения инноваций и в принятии новых бизнес-моделей для улучшения работы сотрудников организации, ее клиентов, поставщиков и партнеров» [6]. Предложенное определение дает полное понимание цифровой трансформации и с точки зрения бизнеса, а также системы менеджмента и организации деятельности предприятия.

Следующий этап развития – это переход к цифровой экономике. Цифровая экономика – это более глобальный и системообразующий процесс, нацеленный не только на цифровизацию всех сфер деятельности, но и создание единых информационных систем, доступных для всех стейкхолдеров. В этой связи, важно представить определение понятия «цифровая экономика» данное теоретиком Н. Негропonte как «интенсивное развитие информационно-коммуникационных технологий и начало процесса информатизации» [5]. Представленное понятие акцентирует основное внимание на охвате процессом цифровизации, но при этом не предоставляет полноценного понимания какие сферы и для чего охвачены процессом цифровизации и внедрением IT-технологий.

В данном контексте более точное и корректное определение понятия «цифровая экономика» представлено Г. Б. Клейнер «экономика, в которой процессы производства, распределения, обмена и потребления, включая все связанные с ними коммуникации, осуществляются на основе цифровых технологий, реальные экономические процессы, объекты, проекты, среды в ходе коммуникаций заменяются цифровыми технологиями» [7].

Ценность представленного определения заключается также и в том, что автор смог отразить расширенные возможности цифровых технологий.

Специфической особенностью процесса цифровизации является то, что она охватывает все сферы социально-экономической деятельности. Значимой и ключевой сферой деятельности, для которой процесс цифровизации становится не просто способом улучшения деятельности, но и необходимостью, следует отнести медицину.

На современном этапе процесс цифровизации в медицине активно развивается, трансформируется с учетом новых потребностей и учитывает имеющиеся достижения в данной сфере деятельности. В целом можно выделить несколько основных наиболее перспективных трендов в процессе цифровизации в медицине (Рисунок 2).

Рисунок 2 – Основные направления цифровизации медицины

Примечание – составлено авторами на основании источника [8; 9]

Все представленные направления обеспечивают улучшение не только информационного обеспечения, но и удобство получения услуг пациентов.

Цифровая медицина в целом решает ряд важных проблем и вопросов, к числу которых можно отнести:

- предоставление пациентам безопасных услуг;
- обеспечение высокотехнологичными интеллектуальными инструментами, которые создают условия для измерения ряда важных параметров в медицине;
- создаются цифровые медицинские продукты, обеспечивающие не только диагностику, но и лечение ряда заболеваний;
- формируются более комфортные условия в процессе предоставления медицинских услуг;
- разрабатывают «умные устройства», которые могут производить измерения медицинских показателей и производить различные медицинские манипуляции и процессы.

С точки зрения качества предоставляемых медицинских услуг рассмотрим какие преимущества дает цифровизация по выше представленным направлениям цифровой медицина. Результаты анализа представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Качественные параметры и преимущества сервиса по каждому направлению цифровой медицины

Направления цифровой медицины	Особенности	Преимущества	Качественные параметры
Медицина 4П	Стратегическая концепция, которая опирается на комплексном подходе, применяя превентивные меры, доклинические исследования, прогнозируя и учитывает индивидуальности пациента	Индивидуальный подход к пациенту Учет предрасположенности пациентов к определённым заболеваниям Минимизация рисков заболевания	Качество диагностики и лечения
Телемедицина	Активно стала использоваться в условиях COVID-19, когда возникла потребность в дистанцировании пациентов	Дешевле, повышается доступность медицинских услуг	Параметры надежности: своевременность предоставления услуг. Индивидуальный подход к клиенту
Медицинский блокчейн	Позволяет управлять и сегментировать полученную информацию, предоставляет оцифровка всех данных	Ускорение обмена данными, систематизация необходимой медицинской информации	Параметры надежности и безопасности
Система искусственного интеллекта	Искусственный интеллект диагностирует, предсказывает, ассистирует и исследует	Более точная диагностика Отслеживать и мониторить состояние здоровья пациентов	Параметры надежности: сокращение ошибок и неточностей при диагностировании и лечении пациентов
Мобильные приложения в медицине	Помогают отслеживать медицинские параметры у пациентов и обеспечивают ведение ЗОЖ	Доступ к информации о медицинских параметрах. Контроль необходимых медицинских показателей. Создание пациентоориентированного сервиса.	Эргономические параметры: контроль соответствия физических и психических показателей нормативам
Примечание – составлено авторами на основе источника [10; 11]			

Использование всех перечисленных цифровых технологий улучшают, прежде всего, качественные параметры в медицине, формируют инновационные направления в сфере медицины.

Для оценки возможностей применения цифровой медицины и понимания ее перспектив необходимо отслеживать современные тренды, и понимать, какие технологии и инструменты используются и появляются на рынке ИТ. Динамика и скорость развития цифровых технологий в медицине ускоряется с появлением инноваций и цифровых продуктов [12].

При оценке возможностей применения цифровых технологий в медицине была проведена экспертная оценка с использованием морфологического анализа, который предполагает разложение возможных вариантов решения проблемы на отдельные элементы. В целом этапы проведенных исследований представлены на рисунке 2.

Первоначально определяются наиболее значимые в цифровой медицине компоненты, которые решают определенные задачи, к ним можно отнести:

- систематизация и структурирование всей информации с точки зрения, как пациентов, так и врачей;
- персонализированная медицина предполагающий кастомизацию и индивидуальный подход к пациенту, с учетом имеющейся информации о нем;
- коммуникации с пациентом, построения взаимоотношений с ним, налаживание обратной связи;
- организация экстренной помощи для пациента в любых условиях и в любой точке земного шара;
- организация быстрой и доступной диагностики, как в реальном режиме, так и дистанционно.

На втором этапе разбиваем поставленные вопросы на отдельные компоненты, так в рамках цифровой медицины наиболее значимыми являются:

- структурирование и систематизация информации, как в рамках медицинского учреждения, так и на уровне страны;
- решение вопросов персонализированного сервиса, индивидуального подхода к пациентам;
- обеспечение эффективных коммуникаций с пациентами, обслуживающим персоналом и врачами медицинских учреждений;
- улучшение системы диагностики заболеваний пациентов;
- возможности организации и реализации экстренной помощи в условиях невозможности своевременного предоставления услуг классической медицины;
- расширение профессиональных возможностей врачей, базирующейся на цифровизации ряда услуг.

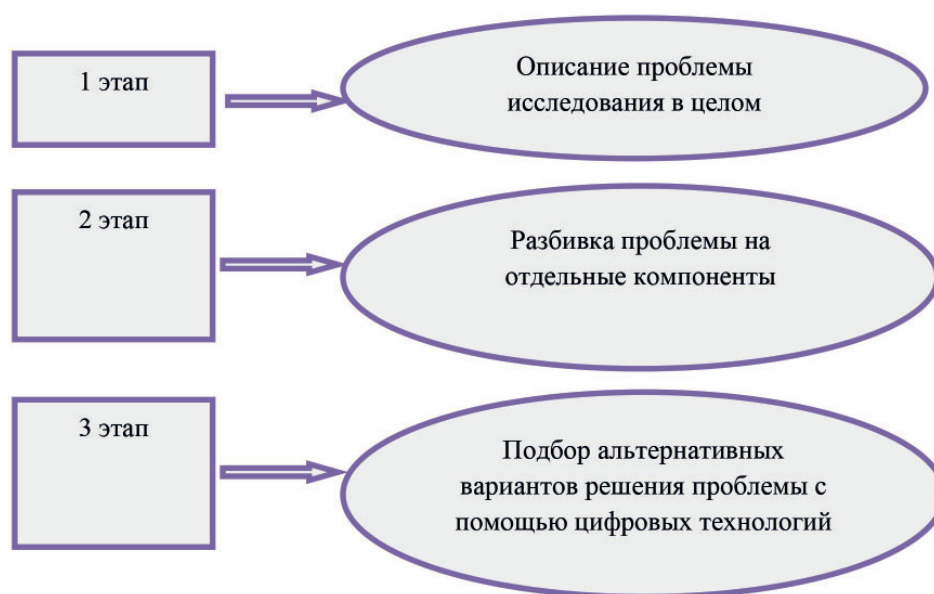

Рисунок 3 – Этапы морфологического анализа

Примечание – составлено авторами на основе источника [13]

На третьем этапе проведенного исследования с помощью экспертов было определено, какие направления цифровой медицины имеют преимущества в их практическом применении и решении поставленных вопросов. Предложения и выбор направлений цифровой медицины и технологий осуществлялся с помощью экспертов.

Экспертная оценка направлена на исследование возможностей использования цифровых технологий для медицины с учетом поставленных задач и проблем, которые возникают в процессе предоставления услуг. Вопросы информатизации и создания базы данных в здравоохранении являются актуальными, особенно в условиях расширения и интенсификации информационных потоков.

С одной стороны, информация нужна для введения истории болезней и профилактики пациентов, с другой стороны одним из приоритетных направлений является сбор, анализ и систематизация информации для доказательной медицины. Данные вопросы в основном решаются с помощью таких информационных технологий, как E-health и m-health (дистанционный мониторинг состояния пациентов), Big Data и медицинский блокчейн [14]. При этом, если E-health и m-health аккумулируют только информацию по пациентам, то Big Data создают систему укрупненных общих данных и направлены на выявление и сбор информации по эффективным способам лечения [15].

Следующий значимый вопрос в медицине, касается персонализации сервиса. Из всех цифровых технологий, для решения данного вопроса в основном используют телемедицину, медицину 4П и систему искусственного интеллекта. Процессы кастомизации становятся основой развития качественного бизнеса в любой сфере бизнеса, в том числе и в медицине. При этом полная модернизация всей

медицины связана с тем, что в настоящее время наблюдается переход от лечебно-диагностического подхода к предиктивно-превентивному. Реализация нового подхода коренным образом повлияет на улучшение качества медицинских услуг, сможет усилить процесс прогнозирования возможные заболевания у пациентов. 4П медицина не является каким-то особенным направлением, а представляет собой новый комплексный подход и позиционируется как стратегическое направление развития медицины в условиях ее цифровизации.

Вопросы персонализации также решаются с помощью телемедицины и применения мобильных приложений в медицине. Телемедицина открывает новые возможности, а именно доступность к видеоконференциям, получения консультаций врачей дистанционно, наблюдение за проводимыми медицинскими услугами в открытом доступе в любой стране мира в онлайн режиме. В целом телемедицина решает широкий круг вопросов для медицины, среди которых особо можно отметить именно индивидуальный подход к пациентам.

Одним их активно используемым инструментом в медицине является мобильные приложения. Мобильные приложения в медицине направлены на решение следующих задач при предоставлении медицинских услуг:

- разнообразные диагностические устройства для смартфонов, обеспечивающие своевременное предоставление информации о сбоях организме пациентов;
- дистанционные коммуникации, позволяющие упростить контакты между заинтересованными лицами в медицине;
- организации и частичное управление процессами в медицинских учреждениях [16]

Трансформация системы здравоохранения предполагает, прежде всего, изменение коммуникационных связей с клиентами. Они влияют не только на процесс предоставления услуг, но и качественные параметры. Поэтому в данном исследовании рассматриваются поиск наиболее результативных цифровых инструментов для коммуникативных связей.

В рамках последних глобальных вызовов организация экстренной скорой помощи, с точки зрения экспертов, может быть частично решена с помощью цифровых технологий. Для оказания экстренной медицинской помощи рекомендуют использовать медицинский блокчейн, систему искусственного интеллекта и «умную скорую помощь». Несмотря на то, что «умная скорая помощь» как элемент дополненной реальности – это перспективное направление, за которым определенное будущее, но эта разработка еще полностью не функционирует и не используется на практике в полном объеме.

Искусственный интеллект в медицине можно использовать в диагностике, при сборе данных о пациентах, в процессе создания лекарств, обеспечение онлайн консультации и для автоматизации отдельных процессов [17].

Диагностика является одним из слабых звеньев в развитии медицины во многих странах. Поэтому точная и корректная диагностика часто определяет качество лечения и обеспечивает параметры надежности и безопасности для пациентов. Из всех инструментов цифровой медицины проблемы диагностики решают такие технологии, как E-health и m-health, система искусственного интеллекта, телемедицина.

При этом каждая из цифровых технологий имеет определённые преимущества, но как отметили эксперты, наиболее эффективным инструментом является система искусственного интеллекта.

Использование системы искусственного интеллекта в медицине для диагностирования имеет преимущество в том, что осуществлять его может на ранних стадиях и имеются технологии, позволяющие их применять не только врачами, но и самими пациентами [18].

Профессиональная подготовка врачей и повышение их мотивации к обучению частично начали решать с помощью цифровых технологий, которые облегчают данный процесс и создают условия для доступности профессионального образования. Поэтому расширение профессиональных возможностей медиков обеспечиваются не только благодаря обучению, но и получению разносторонней необходимой информации для врачей и сотрудников медицинских учреждений.

Услуги сферы медицины, разнообразны, информация может носить как профессиональный, так и информационно-познавательный характер, поэтому вопросы расширения профессиональных возможностей за счет доступности баз данных, проведенных клинических исследований создают более благоприятные условия для развития медицинских услуг.

Расширение профессиональных возможностей может быть обеспечена с помощью Big Data, телемедицины, медицинского блокчейна. При этом у каждого направления имеются определенные преимущества и особенности. Телемедицина является уникальным цифровым инструментом, который отличается многофункциональностью и разнообразием. Новые императивы нацелены на дальнейшее усиление и интенсивное применение цифровой медицины, которая бы не усложнила процессы предоставления медицинских услуг, а наоборот расширила возможности.

Поэтому возникает необходимость более четко ранжировать, какие цифровые инструменты и технологии нужно использовать при решении конкретных задач. С этой целью было проведено маркетинговое исследование в форме экспертной оценки.

Для проведения исследования были привлечены эксперты в сфере медицинских услуг в количестве 9 человек, в числе которых представители медицинских учреждений и медицинских университетов. Результаты проведенного морфологического анализа представлены в таблице 2.

Таблица 2 – Оценка альтернативных вариантов при применении направлений цифровой медицины

Альтернативные решения				
Компоненты проблемы	Характеристики цифровой медицины	Возможные решения с помощью цифровых технологий		
	Систематизация информации	E-health и m-health (дистанционный мониторинг состояния пациентов)	Big Data	Медицинский блокчейн
	Персонализированные сервисы	Медицина 4П	Телемедицина	Мобильные приложения в медицине
	Коммуникации с пациентами	Телемедицина	Медицинский блокчейн	Система искусственного интеллекта
	Организация экстренной помощи	Медицинский блокчейн	Система искусственного интеллекта	Система дополненной реальности «умная скорая помощь»
	Быстрая, точная и доступная диагностика	Телемедицина	Система искусственного интеллекта	E-health и m-health
	Расширение профессиональных возможностей медиков	Медицинский блокчейн	Big Data	Телемедицина
Примечание – составлено авторами на основе проведенного морфологического анализа				

Выделенная траектория показывает наилучшие варианты применения цифровой медицины на основе экспертной оценки.

Проведенный анализ, позволил выявить, какие направления цифровой медицины можно использовать для более полного потенциала ее применения:

1. Использование медицинского блокчейна в целях систематизации и структурирования разносторонней информации, заданные параметры можно анализировать и предоставлять с учетом заложенных запросов, создавать базу данных по всем направлениям в сфере медицине.

2. Персонализированный сервис – одно из значимых направлений развития медицины, а применение цифровых технологий расширяет ее возможности. Медицина 4П – превентивная, прогностическая, пациентоориентированная, персонифицированная, предоставляет полный перечень информации, необходимой как для предсказания заболеваний пациентов, так и их диагностики, и лечения. Медицина 4П предполагает системный подход, основное назначение которой найти индивидуальный подход

при лечении заболеваний, построенной на принципах превентивности, профилактики и учитывая генетические особенности организма.

3. Вопросы коммуникации с клиентом наиболее эффективны, по мнению экспертов, их можно осуществлять с помощью телемедицины. При этом возможности телемедицины намного шире, в частности она позволяет повышать квалификацию врачей, осуществлять онлайн трансляцию медицинских процессов, в частности, таких как хирургические операции.

4. Вопросы оказания первой медицинской помощи особенно актуальны для удаленных районов, при сложной логистике, поэтому решение данной проблемы возможно с помощью системы дополненной реальности.

5. Экстренная помощь может быть реализована с помощью таких цифровых технологий как медицинский блокчейн, система искусственного интеллекта и система дополненной реальности «умная скорая помощь». При этом было отмечено экспертами, что основные перспективы возлагаются именно на формате «умная скорая помощь»,

Первоначальные исследования в форме морфологического анализа дают возможность понять, какие инструменты смогут улучшить состояние медицинского сервиса.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Успешное развитие сферы здравоохранения обеспечивается благодаря цифровизации медицинских услуг. Проведенные исследования теоретических источников показали, что процесс внедрения IT-технологий и цифровых технологий на глобальном уровне и в любой отдельно взятой стране подвержен постоянным изменениям и трансформациям. В этой связи можно выделить три этапа: первый этап – цифровизация в целом, второй этап – цифровая трансформация и третий этап – формирование цифровой экономики. Каждый последующий этап характеризуется не только расширением цифровых инструментов, но и последовательным процессом структурирования и создания системообразующей модели.

На основании теоретических исследований определены основные направления цифровизации медицинских услуг, даны их характеристики, выявлены основные возможности их применения.

Проведенные маркетинговые исследования с использованием метода морфологического анализа позволили более четко понять, какие цифровые технологии можно использовать и для каких целей. Выявлены основные приоритетные цифровые технологии, которые обеспечат более высокую результативность по ряду качественных параметров и будут способствовать улучшению деятельности системы здравоохранения.

Результаты экспертной оценки в форме морфологического анализа позволили сделать следующие выводы:

- телемедицина имеет широкий спектр возможностей, однако наиболее результативно может быть применена для построения коммуникаций с пациентами, обучения и получения информации в режиме реального времени;
- модель медицины 4П наиболее значима для создания персонализированного сервиса и дает комплексный эффект при предоставлении услуг медицинских учреждений;
- система искусственного интеллекта актуальна в медицинских диагностике, которая дает инновационные возможности как пациентам, так и врачам;
- система дополненной реальности в перспективе нацелена на решение проблем экстренной медицинской помощи.

В целом, полученные результаты исследования позволили определить перспективные возможности применения цифровой медицины с наибольшей эффективностью.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Smith M., Saunders R., Stuckhardt L., McGinnis J. M. Best care at lower cost: the path to continuously learning health care in America. – Washington, D.C.: The national academies press, 2013. – 436 p. – DOI: <https://doi.org/10.17226/13444>.

2. Хасаншин И. И. Цифровая экономика: понятие и термины // Московский экономический журнал. – 2021. – № 4. – С. 265-274.
3. Банке Б. Цифровизация бизнеса [Электронный ресурс] // Vlast.kz [web-сайт]. – б.д. – URL: <https://vlast.kz/corporation/24539-cifrovizaciya-biznesa.html> (Дата обращения: 12.06.2022).
4. Global Center for Digital Business Transformation. Digital Vortex. How Digital Disruption Is Redefining Industries. – 2015. – 22 p.
5. Negroponte N. Being Digital. – NY: Knopf, 1995. – 272 p.
6. Terrar D. What is Digital Transformation? [Электронный ресурс] // Agile Elephant [web-сайт]. – 2015. – URL: <http://www.theagileelephant.com/what-is-digitaltransformation> (Дата обращения: 12.06.2022).
7. Муслимов М. И. Цифровое здравоохранение как фактор революционных преобразований в отрасли // Современные проблемы здравоохранения и медицинской статистики. – 2018. – № 3. – С. 63-73.
8. Морозова Ю. А. Цифровизация как глобальный, страновой и отраслевой процесс в повышении результативности и эффективности здравоохранения и медицины // Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2019. – № 4. – С. 44-53.
9. Koshechkin K., Klimenko G., Polikarpov A. Implementation of Digital Technologies in Pharmaceutical Products Lifecycle // Intelligent Decision Technologies 2019: Proceedings of the 11th KES International Conference on Intelligent Decision Technologies (KES-IDT 2019). – 2019. – Vol. 2. – P. 295-305.
10. Hood L., Balling R., Auffray C. Revolutionizing medicine in the 21st century through systems approaches // Biotechnology Journal. – 2012. – № 7(8). – P. 992-1001. – DOI: 10.1002/biot.201100306.
11. Miller W., Rein D., O'Grady M., et. al. A review and analysis of economic models of prevention benefits. Report on economic models of prevention benefits. – University of Chicago, 2013. – 96 p.
12. Folland S., Goodman A. C., Stano M. The economics of health and health care. – Routledge, 2017. – 752 p. – DOI: 10.4324/9781315103488.
13. Беляевский И. К. Маркетинговые исследование: информация, анализ, прогноз. – М.: Инфра, 2020. – 372 с.
14. Kuo T. T. Kim N. E. Ohno-Machado L. Blockchain distributed ledger technologies for biomedical and health care applications // American Medical Informatics Association. – 2017. – № 24(6). – P. 1211-1220. – DOI: 10.1093/jamia/ocx068.
15. Цветкова Л. А., Черченко О. В. Технология больших данных в медицине и здравоохранении в России и мире // Мейнстрим. – 2016. – № 7. – С. 60-73.
16. Morrison L. G., Hargood C., Pejovic V., Geraghty A. W. A., Lloyd S., Goodman N., Michaelides D. T., Weston A., Musolesi M., Weal M. J., Yardley L. The effect of timing and frequency of push notifications on usage of a smartphone-based stress management intervention: An exploratory trial // PLoS ONE. – 2017. – № 12(1). – Article e0169162. – DOI: 10.1371/journal.pone.0169162.
17. Ng A. What Artificial Intelligence Can and Can't Do Right Now [Электронный ресурс] // Harvard Business Review [web-сайт]. – 2016. – URL: <https://hbr.org/2016/11/what-artificial-intelligence-can-and-cant-do-right-now> (Дата обращения: 08.08.2022).
18. Tirrell M. From coding to cancer: How AI is changing medicine [Электронный ресурс] // CNBC.com [web-сайт]. – 2017. – URL: <http://nbc.com/2017/05/11/from-coding-to-cancer-how-ai-is-changingmedicine/> (Дата обращения: 12.08.2022).

REFERENCES

1. Smith, M., Saunders, R., Stuckhardt, L. and McGinnis, J. M. (2013). Best care at lower cost: the path to continuously learning health care in America. Washington, D.C.: The national academies press, 436 p., DOI: <https://doi.org/10.17226/13444>.
2. Hasanshin, I. I. (2021). Cifrovaya ekonomika: ponyatie i terminy. Moskovskij ekonomicheskij zhurnal, 4, 265-274 (In Russian).

3. Banke, B. (n.d.). Cifrovizaciya biznesa. Vlast.kz. Retrieved June 12, 2022, from <https://vlast.kz/corporation/24539-cifrovizaciya-biznesa.html> (In Russian).
4. Global Center for Digital Business Transformation. (2015). Digital Vortex. How Digital Disruption Is Redefining Industries. 22 p.
5. Negroponte, N. (1995). Being Digital. NY: Knopf, 272 p.
6. Terrar, D. (2015). What is Digital Transformation? Agile Elephant. Retrieved June 12, 2022, from <http://www.theagileelephant.com/what-is-digitaltransformation>.
7. Muslimov, M. I. (2018). Cifrovoe zdavoohranenie kak faktor revolyucionnyh preobrazovanij v otrasli. Sovremennye problemy zdavoohraneniya i medicinskoj statistiki, 3, 63-73 (In Russian).
8. Morozova, Yu. A. (2019). Cifrovizaciya kak global'nyj, stranovoj i otraslevoj process v povyshenii rezultativnosti i effektivnosti zdavoohraneniya i mediciny. Intellekt. Innovacii. Investicii, 4, 44-53 (In Russian).
9. Koshechkin, K., Klimenko, G. and Polikarpov, A. (2019). Implementation of Digital Technologies in Pharmaceutical Products Lifecycle. Intelligent Decision Technologies 2019: Proceedings of the 11th KES International Conference on Intelligent Decision Technologies (KES-IDT 2019), 2, 295-305.
10. Hood, L., Balling, R. and Auffray, C. (2012). Revolutionizing medicine in the 21st century through systems approaches. Biotechnology Journal, 7(8), 992-1001, DOI: 10.1002/biot.201100306.
11. Miller, W., Rein, D., O'Grady, M. and et. al. (2013). A review and analysis of economic models of prevention benefits. Report on economic models of prevention benefits. University of Chicago, 96 p.
12. Folland, S., Goodman, A. C. and Stano, M. (2017). The economics of health and health care. Routledge, 752 p., DOI: 10.4324/9781315103488.
13. Belyaevskij, I. K. (2020). Marketingovyje issledovanie: informaciya, analiz, prognoz. Infra, Moscow, 372 p.
14. Kuo, T. T., Kim, N. E. and Ohno-Machado, L. (2017). Blockchain distributed ledger technologies for biomedical and health care applications. American Medical Informatics Association, 24(6), 1211-1220, DOI: 10.1093/jamia/ocx068.
15. Cvetkova, L. A. and Cherchenko, O. V. (2016). Tekhnologiya bol'shih dannyh v medicine i zdavoohranenii v Rossii i mire. Mejnstrim, 7, 60-73 (In Russian).
16. Morrison, L. G., Hargood, C., Pejovic, V., Geraghty, A. W. A., Lloyd, S., Goodman, N., Michaelides, D. T., Weston, A., Musolesi, M., Weal, M. J. and Yardley, L. (2017). The effect of timing and frequency of push notifications on usage of a smartphone-based stress management intervention: An exploratory trial. PLoS ONE, 12(1), e0169162, DOI: 10.1371/journal.pone.0169162.
17. Ng, A. (2016). What Artificial Intelligence Can and Can't Do Right Now? Harvard Business Review. Retrieved August 8, 2022, from <https://hbr.org/2016/11/what-artificial-intelligence-can-and-cant-do-right-now>.
18. Tirrell, M. (2017). From coding to cancer: How AI is changing medicine? CNBC.com. Retrieved August 12, 2022, from <http://nbc.com/2017/05/11/from-coding-to-cancer-how-ai-is-changingmedicine/>.

CONCEPTUAL FOUNDATIONS AND POSSIBILITIES OF DIGITALIZATION OF MEDICAL SERVICES

E. B. Orazgaliyeva^{1*}, M. R. Smykova¹

¹Almaty Management University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The article examines the conceptual foundations of the development of digital medicine and studies the possibilities of using digital technologies for the implementation of medical services.

Purpose of the research is to reveal the concepts, identify the stages, directions of digitalization in medicine and research the directions of application of digital medical technologies.

Methodology of the research is the analysis of secondary information, theoretical sources, the method of grouping and ranking, marketing research using the method of morphological analysis in the form of expert evaluation.

Originality/value of the research: the tools of digital medicine are structured and systematized, the most effective ways of their application for solving significant problems in the field of medicine are determined, taking into account the research of the theoretical base and the opinions of experts.

Findings of the study: the stages of digitalization are systematized, the features of the use of digital technologies in medicine are researched. The main directions of digitalization of medical services are structured and defined. The author's contribution lies in the fact that on the basis of the conducted research in the form of morphological analysis, the purpose and possibilities of applying certain areas of digitalization in medicine are more accurately and correctly formulated.

Keywords: digitalization, medicine, digital technologies, telemedicine, artificial intelligence, morphological analysis.

Acknowledgments: This article was prepared with funding from the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan in the framework of the implementation of the project on the topic AP13268946 «In the context of a pandemic quality of digital services of medical institutions in Kazakhstan: assessment methodology and improvement mechanisms».

МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРДІ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ

Э. Б. Оразгалиева^{1*}, М. Р. Смыкова¹

¹Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Мақалада цифры медицинаны дамытудың тұжырымдамалық негіздері және медициналық қызметтерді жүзеге асыру үшін цифрлық технологияларды қолдану мүмкіндіктері зерттелген.

Зерттеу мақсаты – медицинада цифрландырудың түсініктерін ашу, кезеңдерін, бағыттарын анықтау және цифрлық медициналық технологияларды қолдану бағыттарын зерттеу.

Әдіснамасы – екінші ретті ақпаратты талдау, теориялық мәлімет көздері, топтау және саралау әдісі, сараптамалық бағалау түрінде морфологиялық талдау әдісін қолдана отырып маркетингтік зерттеулер.

Зерттеудің бірегейлігі/құндылығы – сандық медицина құралдары құрылымдалған және жүйеленген, теориялық базаны зерттеу мен сарапшылардың пікірін ескере отырып, медицина саласындағы маңызды мәселелерді шешу үшін оларды қолданудың тиімді әдістері анықталған.

Зерттеу нәтижелері – цифрландыру кезеңдері жүйеленді, медицинада цифрлық технологияларды пайдалану ерекшеліктері зерттелді. Медициналық қызметтерді цифрландырудың негізгі бағыттары құрылымдалған және айқындалған. Авторлық үлес – жүргізілген зерттеулер негізінде морфологиялық талдау түрінде медицинада цифрландырудың жекелеген бағыттарын қолданудың мақсаты мен мүмкіндіктері нақты және дұрыс тұжырымдалған.

Түйін сөздер: цифрландыру, медицина, цифрлық технологиялар, телемедицина, жасанды интеллект, морфологиялық талдау.

Алғыс: Мақала AP13268946 «Пандемия жағдайында Қазақстандағы медициналық мекемелердің цифрлық қызметтерінің сапасы: бағалау әдістемесі және жетілдіру тетіктері» тақырыбы бойынша

жобаны орындау шеңберінде Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетінің қаржыландыруы аясында дайындалды.

ОБ АВТОРАХ

Оразғалиева Элмайра Болатбековна – доктор PhD, Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: elmaira.oralgaliyeva@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7030-7102>*

Смыкова Мадина Раисовна – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: mraisovna@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2373-4165>

MPHTI 06.73.02

JEL Classification: G019

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-5-80-91>

КӨЛЕНКЕЛІ ЭКОНОМИКАМЕН КҮРЕСУ ЖОЛДАРЫ ЖӘНЕ ШЕШУ ТЕТІКТЕРІ

А. А. Адамбекова^{1*}, М. Т. Кульжабаева², Н. Т. Адамбеков³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

³Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Жұмыста көлеңкелі экономиканы мемлекетте жүзеге асырылатын экономикалық қызметтің құрамдас бөлігі ретінде анықтау тәсілдері, олардың таралуының негізгі себептері, сондай-ақ оның ауқымын кеңейтуге қарсы тұрудың мүмкін жолдары қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты: көлеңкелі экономиканың пайда болу және таралу себептерін негіздеу, экономикалық және криминогендік қылмыстардың аражігін ажырату, көлеңкелі экономика мен сыбайлас жемқорлық көріністеріне қарсы күрес тетігін айқындау.

Зерттеу әдістемесі: зерттеу барысында логикалық, статистикалық, сапалық және сандық талдау әдістері, сондай-ақ зерттеу нәтижелерін визуализациялаудың графикалық әдістері қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы таралу ауқымы елдің экономикалық даму деңгейіне байланысты болатын екі типтегі – кәсіпкерлік және қылмыстық экономикалық қызметтен пайда болатын экономиканың бір бөлігі ретінде көлеңкелі экономиканың мәнін негіздеу бойынша деректерді жүйелеуден тұрады. Мақалада капиталды шығару көлемін, ЖІӨ, көлеңкелі экономиканы және көлеңкелі экономиканың көлемін қысқартудағы қолма-қол есеп айырысу нарығының рөлін салыстыру бойынша тұжырымдар берілген.

Зерттеу нәтижелері көлеңкелі экономика ауқымдарын есептеу индикаторларын негіздеуге зерттеулер жүргізу және көлеңкелі экономиканың экономикалық және құқықтық контенттерінің түрлері мен бағыттары бойынша ауқымдарды айқындау жөніндегі ұсынымдармен, экономика субъектілерінің экономикалық қызметінің ресмилігіне қол жеткізу құралы ретінде жалпыға бірдей декларациялау рәсімі мен тетігін жетілдіру жөніндегі ұсыныстармен, көлеңкелі экономиканың ауқымын қысқартуға ықпал ету мәнмәтінінде қолма-қол есеп айырысу нарығын дамытудағы үрдістерді зерттеуді тереңдету жөніндегі ұсынымдармен көрсетілген.

Түйін сөздер: көлеңкелі экономика, капиталды шығару, жалпыға бірдей декларациялау, бейресми жұмыспен қамту.

КІРІСПЕ

Экономикалық қызметке қатысушылардың салық және әкімшілік механизмдер арқылы мемлекеттік реттеудің әсерін азайтуға деген ұмтылысы көлеңкелі экономика сияқты құбылыстың пайда болуына себеп болды. Экологиялық проблемалар аясында әлеуметтік және саяси катаклизмалар күшейтілген экономикалық дағдарыстардың әсері көлеңкелі экономиканың көлемін азайтып қана қоймай, оның жекелеген триггерлерін күшейтті. Осыған байланысты мемлекеттік реттеу және басқару құралдары арқылы көлеңкелі процестерге қарсы тұру жүйесі үнемі дамып, жетілдіріліп отырады. Қазіргі заманғы әлемдік практика құқықтық та, экономикалық та тетіктер арқылы экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тетіктерін жасау мен жетілдіру жөніндегі кешенді шараларды қамтиды. Комплаенстің дамуы әзірленетін және қолданылатын шаралардың жаңа деңгейін қуәландырады. Алайда, көлеңкелі экономиканың мәні, оның стимуляторлары өздерінің экономикалық шығу тегінде өзгеріссіз қалады, дегенмен жаһандық техно-, экологиялық және әлеуметтік процестердің әсерінен олар өзгеріп, қарсы тұрудың дұрыс және тиісті құралдарын жасау үшін нақтылауды қажет етеді.

Көлеңкелі экономиканың негізгі тәсілі – мемлекеттік есепке алу мен бақылаудан тыс дамитын экономикалық субъектілердің қызметі [1].

Бұл әлеуметтік-экономикалық қатынастардың бүкіл жүйесін қамтитын күрделі әлеуметтік-экономикалық құбылыс, және, ең алдымен, экономикалық тауарлар мен кәсіпкерлік қабілеттерді өндіру, бөлу, айырбастау және тұтыну мемлекеттік басқару органдарынан жасырылатын қоғамның бақылаусыз көбею секторы. Қазіргі жаһандық әлемдегі көлеңкелі экономика элементтері қоғам қызметінің барлық салаларында дерлік бар. Экономиканың пайдалы дамуына қарсы тұратын, қоғамға зиян келтіретін және көлеңкелі экономиканы – деформацияланатын және әлеуметтік қауіпті экономиканы құратын әртүрлі қызмет түрлері бар. Бұған мысал ретінде сұр жалақы, көлеңкелі жұмыспен қамту, қылмыстық және салықтық-сүзілген кірістерді заңдастыру, монополиялық алыпсатарлық және басқалар жатады.

«Көлеңкелі экономика» немесе заңсыз, бейресми, қылмыстық құбылыс әрқашан экономистердің, құқық қорғау органдарының өкілдері мен қоғам өкілдерінің назарын аударады [2]. Тауарлар мен қызметтерді заңсыз өндіру, кірістерді жасыру, есепке алынбаған қолма-қол ақша айналымы, «лас ақшаны» заңдастыру, сыбайлас жемқорлық және қызмет бабын теріс пайдалану – көлеңкелі қызметтің осы және басқа да көріністері ресми экономиканың тұрақты серіктері болып табылады.

Мұндай жағымсыз түзілімдерді анықтау, оларды оқшаулау және жеңу қоғамның толыққанды дамуының міндетті шарты болып табылады.

Көлеңкелі экономиканың мәнін әлеуметтік зиянды қызмет ретінде түсіну осы секторды толық анықтауға, тиісті құбылыстардың ішкі байланыстары мен өзара тәуелділігін көруге мүмкіндік береді, бұл кез-келген әлеуметтік формацияға тән әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде экономиканың көлеңкелі секторының пайда болуы мен таралуының жағдайларын, себептері мен тетіктерін ашуға мүмкіндік береді.

Соңғы жылдары «көлеңкелі экономика» проблематикасы экономикалық қылмыстың ауқымдылығының, капиталдың жылыстауының, ақшаны шетелге шығарудың, қоғамдық-экономикалық өмірдің түрлі салаларындағы сыбайлас жемқорлықтың, коммерциялық даулардың және қаржы-өнеркәсіптік кландар мен топтар соғыстарының артында жасырынып, жаңа контекстке ие болды. Сонымен қатар, «көлеңкелі экономика» проблемасы өз өзектілігін жоғалтқан жоқ. Бұл зерттеудегі негізгі міндет жаңартылған мазмұнды нақтылау және оның глоботриггерлерін көрсету болып табылады. Криминологиялық және экономикалық әдебиеттерде осы жағымсыз әлеуметтік құбылысты сипаттайтын «көлеңкелі экономиканың» көптеген белгілері көрсетілген. Көптеген ғалымдар көлеңкелі экономиканы кірістерді заңсыз қайта бөлуге, заңсыз кірісті барынша көбейтуге бағытталған қоғамның ресми экономикалық қызметіне «енгізілген» экономикалық қылмыс ретінде анықтайды [3].

Экономикалық ғылым тұрғысынан ғалымдар ұсынған тәсілді қабылдау орынды, оған сәйкес көлеңкелі экономика деп «қоғамның тауар-материалдық құндылықтар мен қызметтерді бақылаусыз өндіруді, бөлуді, айырбастауды және тұтынуды, яғни мемлекеттік басқару органдары мен қоғамнан жасырынған жекелеген азаматтар, мемлекеттік меншікті пайдакүнемдік жеке немесе топтық мүдделерге

пайдалану жөніндегі әлеуметтік топтар арасындағы әлеуметтік-экономикалық қатынастарды» түсіну керек деп санайды [4].

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІГІ

Көлеңкелі экономика экономиканың заңды және нақты секторымен тығыз байланысты және оның құрамдас бөлігі болып табылады. Өзінің өмір сүруі үшін көлеңкелі экономика қандай да бір жолмен мемлекеттік қызметтерді, материалдық және әлеуметтік элементтерді, мемлекет құрған инфрақұрылымды, жұмыс күшін мемлекетпен экономикалық қатынастарға кірмей пайдаланады.

Әлемдік практикада бұл құбылысты анықтаудың әртүрлі тәсілдері бар, ол бүгінде «көлеңкелі экономика» терминімен белгіленеді.

Шетелдік теория мен практика көлеңкелі экономика ұғымына екі аспект кіргізеді:

- 1) мемлекетте рұқсат етілген қызметтен түсетін кірістерді есепке алуды төмендету немесе жасыру;
- 2) мемлекетте тыйым салынған, қылмыстық сипаты бар, құрылған кірістерді қайта бөлетін экономикалық және басқа да қызмет түрлеріне қолданылмайды [5].

Әр түрлі зерттеулерде баяндалған көлеңкелі экономиканың тенденциялары мен ерекшеліктерін зерттеу [6] көлеңкелі экономиканы заңсыз да, заңмен тыйым салынбаған да белгілердің тіркесімі бар экономикалық қызмет ретінде түсіндіру керек екенін көрсетеді:

- бұл ретте ресми есептілікте тіркелмейтін ақылы түрде халыққа тауарлар өндіру және қызметтер көрсету;

- экономикалық субъектілер арасындағы экономикалық қатынастар жүйесі және оның классикалық схемасының бұзылғандығын көрсетеді. Сонымен, сәтсіздік материалдық тауарларды жеке мақсаттар үшін тұтыну/иемдену сатысында байқалады, дегенмен бұзушылықтар өндіріс кезеңінде де, бөлу сатысында да орын алуы мүмкін.

Көлеңкелі экономика саласындағы кез-келген қызмет қылмыстық болып табылады, бірақ оның барлығы қолданыстағы заңнаманың нормаларына жатпайды. «Экономикалық қылмыс» ұғымының шекаралары оның конвенциясына байланысты қатаң қылмыстық құқық саласында анықтау өте қиын деп саналады. Зерттеу көрсеткендей, құқық қолдану кезінде экономикалық қылмыстардың екі тобын ажырату керек.

Бірінші топ – мемлекет жүктейтін салық ауыртпалығы жағдайында салық төлеуден жалтаруға мәжбүр болған кәсіпкерлердің қызметі. Осылайша, көлеңкелі экономиканың кең көлемде таралуының себебі – мемлекеттік биліктің дәрменсіздігі, оның зияткерлік жарамсыздығы, заңды кәсіпкерлік қызметті жүргізу ережелері кәсіпкерлерді өз бизнесін сақтап қалу және жұмыссыздар қатарын толтырмау үшін айналып өту жолдарын іздеуге мәжбүр етеді. Демек, еңбек мотивациясын, моральдық және материалдық қызығушылықты сақтай отырып, кәсіпкерлердің көпшілігін заңды экономика саласына тартуға мүмкіндік беретін нормативтік құқықтық актілерді (немесе заңдарды) әзірлеу үшін мемлекет өзінің зияткерлік әлеуетін тартуы керек. Нарықтық экономикасы дамыған елдерде заңды қызмет атқаратын кәсіпорындардың үлес салмағы өтпелі экономикасы бар елдерге қарағанда едәуір көп [7].

Екінші топ – бұл салықтық жасырудан тыс экономикалық қылмыстар, олардан тек бюджет қана емес, жалпы қоғам да зардап шегеді. Қару-жарак, есірткі саудасы, мемлекеттік қаражатты иемдену – мұның бәрі бір уақытта қылмыстық болып табылатын экономикалық қылмыстар. Олар бірінші топқа қарағанда мүлдем басқа алдын-алу шараларын қажет етеді. Заңсыз алынған капитал қоғамның маңызды қаржылық ресурстарын алаңдатып, қаржылық дағдарыстың шиеленісуіне әкеліп соғады, заңды капиталдың жұмыс істеуінің экономикалық ортасына нұқсан келтіреді және заңдастыра отырып, мемлекеттің инвестициялық саясатының басымдықтарын анықтайды [8].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, келесі анықтама беруге болады: көлеңкелі экономика – бұл екі типтегі қылмыстық (заңсыз) экономикалық қызмет нәтижесінде пайда болатын экономиканың бөлігі – кәсіпкерлік және қылмыстық, оның таралу ауқымы елдің экономикалық даму деңгейіне байланысты. Осы зерттеу шеңберінде елдің экономикалық дамуы капиталды шығару және кіргізу

көлемдерін, елдің ЖІӨ деңгейін салыстыру, капиталды шығару құрылымын және қолма-қол есеп айырысу нарығының көлемін талдау арқылы бағаланды [9].

Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің деректеріне сәйкес, 2021 жылы шетелге 1 443,54 млрд. АҚШ доллары шығарылған (төмендегі 1-кестеде көрсетілген).

Кесте 1 – Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің мәліметі, млрд. АҚШ

	Шығарылған сома			Кіргізілген сома	
	2020 жыл	2021 жыл		2020 жыл	2021 жыл
БАРЛЫҒЫ	1177,07	1443,54	БАРЛЫҒЫ	370,51	306,28
Байланысты тараптармен операциялар	353,12	485,24	Қайта инвестициялау	111,15	107,19
Шетелдік шоттарға аударымдар	153	173,22	Мемлекеттік қарыз алу	32,1	30,6
Халықтың шетел валюта-сына сұранысы	200,1	216,53	Ұлттық қордан бағалы қағаздарды сату	122,1	64,32
Шетелдік бағалы қағаздарды сатып алу	235,4	317,58	Нақты ағын	22,16	27,56
Дебиторлық берешек	70,6	69,92	Кредиторлық берешек	21,2	18,37
Шетелдік компаниялар-дың капиталына қатысу	164,85	182,1	Резервтерді қысқарту	43,6	42,88
			Мәмілелер бойынша төлемдерді кейін-ге қалдыру және басқалар	18,2	15,36
Ескерту – [10] дереккөз					

Ұсынылған деректерді талдау көрсеткендей, капиталды шығару 22,6 %-ға өсті, ал капиталды кіргізу 17,3 %-ға қысқарды. Бұл жағдайда шығарылатын капиталдың таза сальдосының серпіні 41 %-ға (2020 жылы 806,56 млрд. АҚШ доллары және 2021 жылы 1 137,26 млрд. АҚШ доллары) өскеніне назар аударған жөн, бұл капиталды кіргізудің қысқаруы аясында ресми деректер бойынша капиталды елден шығару үрдістерінің күшеюін айғақтайды. Бұл ретте, егер АҚШ долларымен қайта есептеу кезінде Қазақстанның ЖІӨ көлемі 2020 жылы 171,1 млрд. долларды, ал 2021 жылы 197,4 млрд. долларды құрағанын ескеретін болсақ, онда кестеде ұсынылған көрсеткіштер осы мәндермен қаншалықты салыстырмалы? Сонымен қатар, капиталды шығару құрылымын талдау 2021 жылы 35 % капиталды елден шығаруға байланысты тараптармен операциялар жүргізу арқылы қарыз сипатында жүзеге асырылғанын көрсетеді – бұрын алынған қарыздарды өтеу және шетелдік компанияларға қарыздар беру арқылы. Егер дебиторлық берешек бойынша көлемдермен, сондай-ақ қазақстандық инвесторлар сатып алған шетелдік компаниялардың бағалы қағаздары және олардың капиталына қатысу үшін төленген қаражат түріндегі қорландыру көлемдерімен толықтырылса, онда 2021 жылдың қорытындысы бойынша кредиттік қор ресурстары кіргізілетін капитал құрылымында 73 %-ды құрады. Бұл талдау ресми деректерді зерттеу негізінде алынды.

Қазақстандық сарапшылардың пікірінше, көлеңкелі экономика айналымы 2020 жылы елдің ЖІӨ-нің шамамен 22,5 %-ын немесе 36,8 млрд. АҚШ долларын, ал 2021 жылы ЖІӨ-нің 20,23 %-ын немесе 39,93 млрд. АҚШ долларын құрады [11]. Бұл жағдайда Мемлекеттік басқарудың менеджерлері көлеңкелі экономиканың негізгі үлесі Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің индикаторлары бойынша анықталған алшақтықтар есебінен қалыптасады деп санайды. Атап айтқанда, негізгі үлес (көлеңкелі экономиканың көлемінің 48 %-ы) транзиттің көлеміне түзетулерді және әдіснамалық ерекшеліктерді ескере отырып, контрагент елінің кедендік статистикасының деректерімен сыртқы сауда көлемдері бойынша МКК-нің деректерінің ауытқуы және орташа салалық көрсеткішпен (аумақтар бөлінісінде) айырмада салықтарды төлеу кезінде түзілетін кірістер деңгейін есептеу кезінде ауытқулар есебінен қалыптастырылады [11]. Егер мемлекеттің бейінді сарапшылары

осы индикаторлар негізінде көлеңкелі экономика көлемін есептесе және оларға оның есептік көлемінің жартысына жуығын салса, онда бұл мән Қазақстандағы көлеңкелі экономиканың нақты ауқымын шамалап көрсетеді дегенге келіспеуге болмайды.

Дүниежүзілік банктің нұсқасы бойынша көлеңкелі экономика ұлттық экономиканың бейресми секторы ретінде қандай да бір елдің даму ерекшелігіне байланысты ЖІӨ-нің 36 %-дан 22 %-ға дейін өзгеріп отырады. Зерттеуде негізгі назар бейресми жұмыспен қамту сияқты көлеңкелі экономиканың элементіне аударылғанын атап өткен жөн. Осылайша, Дүниежүзілік банктің талдаушылары «The Long Shadow of Informality» зерттеуінде көлеңкелі экономиканың болу және кеңею себептерін анықтайтын әртүрлі факторларды атап өтті [12]. Олардың пікірінше, Оңтүстік Азия мен Оңтүстік Африка елдерінде бейресми жұмыспен қамту индикаторы арқылы көлеңкелі экономиканың өсуінің негізгі себептері адами капиталдың төмен деңгейі және ауыл шаруашылығы саласының жоғары ауқымы болып табылады. Еуропа мен Орталық Азияда, Латын Америкасы мен Кариб бассейнінде, Таяу Шығыс пен Солтүстік Африкада бейресми экономикалық қызметті ынталандыратын маңызды факторлар нормативтік және салық ауыртпалығының ауырлығы, сондай-ақ билік институттарының әлсіздігі болып табылады.

Зерттеу қалыптасып және дамып келе жатқан елдердегі бейресми экономикалық қызмет мәселесін шешу қажеттілігінің мүмкін екенін көрсетеді. Дүниежүзілік банк сарапшылары үш онжылдық ішінде – COVID-19 пандемиясына дейін – төмендеу үрдісін көрсеткенін, сондықтан белгілі бір негіз бар екенін атап өтті. Олардың нұсқасы бойынша, 1990-2018 жылдар аралығында бейресми сектордың үлесі орта есеппен ЖІӨ-нің 7 пайыздық пунктінен 32 пайызына дейін төмендеді. Бұл қысқарту ішінара саясат реформаларының көрінісі болды: соңғы отыз жыл ішінде көптеген елдердің үкіметтері ресми экономикалық қызметке қатысуды неғұрлым тиімді немесе арзан етуге бағытталған саясат реформаларын жүзеге асырды. Олардың қатарына салық реформалары, қаржыға қолжетімділікті кеңейту және басқаруды жетілдіру жөніндегі шаралар жатады [13].

Дүниежүзілік банктің ұсынымы бойынша ұлттық экономиканың дамуына жауап беретін реттеуші органдар үшін бес негізгі тәсілді ескере отырып, елдің экономикалық саясатын құру қажет. *Біріншіден*, кешенді тәсіл қолдану керек, өйткені бейресми экономика – бұл дамудың артта қалуының сөздің кең мағынасындағы көрінісі, демек бұл мәселені оқшау шешу мүмкін емес. Біздің зерттеуімізде бұл дәлел елден капиталды шығару ауқымын экономиканың өзімен салыстыру арқылы расталады. Егер капиталды экспорттау көлемі экономиканың өзінен 7 есе асып кетсе, көлеңкелі экономикаға қарсы тұру қиын. *Екіншіден*, шараларды елдегі жағдайдың ерекшеліктеріне бейімдеу, өйткені бейресми экономиканың пайда болу себептері өте алуан түрлі. Осылайша, Дүниежүзілік банк сарапшыларының пікірінше, экономиканың неғұрлым ірі бейресми секторы бар елдер жан басына шаққандағы кірістің неғұрлым төмен деңгейімен, кедейліктің жоғары деңгейімен, кірістердің айтарлықтай теңсіздігімен, қаржы нарықтарының аз дамуымен және инвестициялардың төмен деңгейімен ерекшеленеді және олар тұрақты даму мақсаттарына жету үшін ұзақ жол жүруі керек. Егер келтірілген түсіндірмелердің басым бөлігі Қазақстан экономикасының даму үрдістеріне жауап берсе, онда банк секторының қаржылық қызметтері бөлігінде осы тәсілде көрсетілген елдердің даму ерекшелігін есепке алудың маңыздылығын көрсететін кейбір сәйкессіздіктер болуы мүмкін. *Үшіншіден*, бейресми сектордың жұмыскерлері мен компаниялары ресми секторға көшу үшін жеткілікті түрде өнімді болуы үшін білім алуға, нарықтар мен қаржыға қолжетімділікті кеңейту қажет. Бұл тәсіл зерттеушілердің назарын Қазақстандағы көлеңкелі/бейресми жұмыспен қамтудың ауқымы мен құрылымын терең зерделеу, оның ерекшеліктері мен елдегі көлеңкелі экономиканың дамуындағы жалпы үрдістерге әсерін анықтау қажеттілігіне аударады. *Төртіншіден*, экономиканың ресми секторының өркендеуін қамтамасыз ету үшін басқару сапасын жақсарту және іскерлік ахуалды жақсарту қажет. Бұл аспект қолдануға қатысты маңызды дәлелдерге ие, өйткені егер экономиканың ресми секторы сапалы дамыған болса, көлеңкелі экономиканың белгілері болмас еді және проблема тек бизнестің өзінде емес. *Бесіншіден*, салық режимін ресми экономикалық қызмет арзан, ал бейресми қызмет қымбатырақ болатындай етіп ұтымды ету қажет [14].

Бұл тұрғыда қоғамның барлық мүшелерінің ресми экономикалық қызметін көрсететін халықтың кірістері мен мүлкін жалпыға бірдей декларациялау көлеңкелі экономиканың мөлшерін азайту міндетін

шешудің маңызды шарты болып табылады.

Жалпыға бірдей декларациялаудың мақсаты көлеңкелі экономикамен және сыбайлас жемқорлық көріністерімен күресу үшін жеке тұлғалардың кірістері мен мүлкін тиімді бақылау жүйесін құру, сондай-ақ салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді жинауды қамтамасыз етуде мемлекеттің рөлін күшейту болып табылады.

Қазақстанда жалпыға бірдей декларациялауды енгізу 2020 жылғы 1 қаңтардан басталды. Экономикалық қызметтің ресмилігіне жеке тұлғалардың салықтарды толық төлеуін ғана емес, ең алдымен жүзеге асырылатын экономикалық қызметтің заңдылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін жеке тұлғаларды салықтық әкімшілендірумен 100 пайыздық қамту арқылы қол жеткізілетін болады. Жалпыға бірдей декларациялау процесін әзірлеу және ұйымдастыру кеше басталған жоқ және оның екінші кезеңі іске асырылуда, бірақ қазірдің өзінде шешімін талап ететін кейбір проблемалық аспектілер бар, әйтпесе, олар қайтадан көлеңкеге кетудің негізі немесе серпіні болуы мүмкін.

Ұсынылған мәліметтердің толықтығы мен дұрыстығын тексеру – жалпыға бірдей декларациялау рәсімінің маңызды элементі. Егер мұндай тексерудің тиімді құралдары болмаса немесе тексеру декларацияның тым аз бөлігін қамтыса, мүліктің құнын жаппай жасыру немесе төмендету ықтималдығы едәуір артады. Бұл, өз кезегінде, жеке тұлғалардың шығыстары мен кірістерін салыстырудың пайдалылығына, тиісінше жалпы декларациялаудың тетігіне күмән келтіреді. Сондықтан, ұсынылған ақпараттың толықтығы мен дұрыстығын тексеру үздіксіз болуы керек, яғни, барлық декларацияларға қатысты жүргізіледі.

Алайда, мұндай тексеру өте күрделі және уақытты қажет ететін процесс. Тиісті іс-шараларды іске асыру қаржылық тергеу жүргізу дағдылары бар білікті мамандардың көп санын талап етеді. Тексерілетін декларациялар шеңберін қысқартудың бірнеше жолы бар:

1) белгілі бір деңгейдегі лауазымды қызмет атқаратын адамдарға ғана қатысты жаппай тексеру жүргізу;

2) ішінара тексеру жүргізу – жыл сайын декларациялардың белгілі бір бөлігін кездейсоқ таңдау;

3) уәкілетті лауазымды адамдардың сұрау салулары бойынша тексеру жүргізуге міндетті.

Келесі проблемалық мәселе – «сыбайлас жемқорлық индикаторларының» болуын тексеру. Декларацияда ұсынылған мәліметтердің толықтығы мен дұрыстығын тексеру өте маңызды, бірақ ол жалпыға бірдей декларациялаудың негізгі міндеттерін шешуге тікелей бағытталмаған. Ол тек декларацияларды мазмұнды талдау үшін қажетті негіз жасайды, оның барысында сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық белгілері анықталады. Сондықтан ұсынылған мәліметтерді верификациялау арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы декларациялау рәсімін аяқтау орынды емес. Қорытынды кезең жеке тұлға шығыстарының оның кірістеріне сәйкестігін тексеруді қоса алғанда, «сыбайлас жемқорлық индикаторларының» бар-жоғына мәліметтерді тексеру болуға тиіс.

Қазір заңнама жеке тұлғалар мен оның отбасы мүшелерінің шығыстарының олардың табыстарына сәйкестігіне тексеру жүргізуді, сондай-ақ ұсынылған мәліметтердің «сыбайлас жемқорлық индикаторларының» болуына кез-келген басқа да тексеруді көздемейді. Бұл жалпыға бірдей декларациялау жүйесінің ең маңызды кемшіліктерінің бірі.

Сондықтан біз қажетті және өзекті шара болып табылатын жеке тұлғалардың шығындарын талдауды енгізуді ұсынамыз.

Сонымен бірге шығындарды бақылауға ұсынылған тәсілдің тиімділігі айтарлықтай күмән тудырады. Атап айтқанда, салық органдарының материалдық-техникалық базасы жеке тұлғалар шығыстарының олардың кірістеріне сәйкестігіне тексерулерді тұрақты жүргізуге мүмкіндік бермейді. Осылайша, шығындарды бақылауды жүзеге асыру, сондай-ақ ұсынылған ақпараттың толықтығы мен дұрыстығын тексеру бақылаушы органдардың мүмкіндігіне байланысты.

Зерттеушілер мен декларациялау процесіне қатысушылардың назарын талап ететін келесі аспект – декларациялау процесінде жүргізу жағдайында анықталған заңсыз баю үшін қолданылатын санкция мәселесі. Заңсыз баю үшін жазалардың болуы жалпыға бірдей декларациялау үшін іргелі маңызға ие.

Егер заңсыз баю үшін санкциялар көзделмесе, «сыбайлас жемқорлық индикаторларын» анықтауға бағытталған декларациялау мағынасын жоғалтады.

Шығыстардың кірістерге сәйкес келмеу фактілерін анықтау бұл жағдайда декларант үшін ешқандай құқықтық салдарға әкеліп соқпайды. Алынған ақпарат ең жақсы жағдайда бақылаушы органдардың назарын жеке тұлғаның күдікті жоғары өмір сүру деңгейіне аударуға көмектеседі. Оған жауапкершілік шараларын қолдану үшін толыққанды тергеу жүргізу және оның сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасағанын дәлелдеу қажет болады. Жалпыға бірдей декларациялау сияқты қымбат механизмді ықтимал жемқорлар туралы нақты емес сигнал алу үшін қолдану мүмкін емес деп санауға болады.

Осыған байланысты «сыбайлас жемқорлық индикаторларын» анықтауға бағытталған жалпыға бірдей декларациялау жүйесі енгізілген көптеген елдердің заңнамасында заңсыз баю үшін санкциялар да бекітілген. Олардың таралуына бірқатар халықаралық конвенцияларға қол қою ықпал етті. Заңсыз баю үшін жаза 1996 жылғы сыбайлас жемқорлыққа қарсы америкааралық Конвенцияда (9-бап), 2003 жылғы Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және оған қарсы күрес туралы Африка одағының Конвенциясында (8-бап) және 2003 жылғы БҰҰ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конвенциясында (20-бап) көзделген. Олар қатысушы елдерге заңсыз баю үшін санкциялар енгізуді ұсынып қана қоймай, заңсыз баюды қылмыс деп тануды және оны жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті қарастыруды ұсынады [15].

Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген қылмыстық істер бойынша кінәсіздік презумпциясы Қазақстан Республикасында заңсыз баю үшін қылмыстық жауаптылық енгізу жолындағы неғұрлым елеулі кедергі болып табылады.

Ойластырылған процедураның болмауы жеке тұлғаларды заңсыз байыту үшін заңнамаға санкциялар енгізудің оң әсерін іс жүзінде нөлге дейін төмендетуі мүмкін. Өкінішке орай, жауапкершілік шараларын қолдану тәртібі тек жалпы сипатта жазылған және көптеген негізгі практикалық сұрақтарға жауап бермейді.

Сонымен бірге, жаһандық пандемияның көлеңкелі экономиканың ауқымы мен түрлерінің өзгеруіне әсері де ерекше зерттеуді қажет етеді. Қазақстан экономикасы үшін бұл мәселеде қолма-қол ақшаның көлеңкелі айналымын заңдастыруда банк секторының рөлі ерекше орын алады. Әлемдік экономика үшін осындай қиын кезеңде қолма-қол ақша айналымы нарығын қысқартудағы банк институттарының рөлі оның көлеңкелі сегментін қысқарту тұрғысынан да ерекше маңызды. Қазақстан экономикасы, отандық кәсіпкерлік қолма-қол ақшасыз есеп айырысуға бірқалыпты және ауыртпалықсыз көшуді сәтті көрсетті: қолма-қол ақшаға айналдырылатын қаражаттың үлесі төлем карталары бойынша айналымның үштен бір бөлігін ғана құрайды. Қазақстандық және шетелдік төлем карточкаларын пайдалана отырып, Қазақстан Республикасының аумағында қолма-қол ақша беру көлемі 2020 жылы 12 трлн. теңгені құрады – 2019 жылмен салыстырғанда небәрі 2,3 %-ға артық. Бұл соңғы он жылдағы жылдық өсудің ең төменгі көрсеткіші. Төлем карталары бойынша жиынтық айналымнан қаражатты қолма-қол ақшаға айналдыру үлесі бір жыл ішінде 58,4 %-дан 34,9 %-ға дейін қысқарды, бұл ретте 2017 жылға дейін ол 87,3 %-90,3 % шегінде құбылды. Төлем карталарынан алынған 11 трлн. теңгеден астам қаражат банкоматтарға (+11,5 %) тиесілі, ал POS-терминалдарға – 1 трлн. теңгеден аз (-47,9 %). Қазақстан Республикасының 17 өңірінің арасында төлем карталарынан қолма-қол ақша қаражаты көлемінің азаюы тек екеуінде ғана байқалды: Алматы қаласында (23,9 %-ға, 2,4 трлн. теңгеге дейін, бұл Қазақстан Республикасының бестен бір бөлігін құрайды) және Атырау облысында (5,1 %-ға, 523,2 млрд. теңгеге дейін). Елдің оңтүстік өңірлері мен оның астанасындағы шағын және орта бизнестің шоғырлануы қолма-қол ақша қаражатының көлемі бойынша қалалар рейтингінде де көрініс табады: Алматы көш бастап тұр, одан кейін Түркістан облысы Шымкент қаласымен (1,4 трлн. теңге, жылына 26 % қосу) және Астанамен (1,3 трлн. теңге, плюс 1,2 %) [12].

Қолма-қол ақшаны пайдалануға халықтың қызығушылығының төмендеуі, сонымен қатар, үшінші жыл қатарынан жалғасып келе жатқан ақша беру функциясы бар банкоматтар санының азаюымен де көрінеді. Бұл ретте қолма-қол ақшаны қабылдау функциясы бар банкоматтарға сұраныс өсуде.

2021 жылы cash-in функциясы жоқ құрылғылардың саны 5,4 %-ға, 6,8 мыңға дейін қысқарды, бұл ретте қолма-қол ақшаны қабылдау функциясы бар және тұтастай алғанда функциялардың неғұрлым кең спектрі бар банкоматтар саны, керісінше, 29,2 %-ға ұлғайды және 5,8 мың данаға жетті [12].

Қазақстанда қаражатты қолма-қол ақшаға айналдырудан жеке тұлғалар ғана емес, заңды компаниялар да бірте-бірте бас тартады. Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Қаржы мониторингі комитетінің ақпараты бойынша, барлық мемлекеттік, құқық қорғау және арнайы мемлекеттік органдардың, сондай-ақ кірістерді жылыстатуға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл саласында (АЖ/ТҚ) іске қосылған қаржы мониторингі субъектілерінің тиімді және үйлесімді жұмысының нәтижесінде қолма-қол ақша қаражатының деңгейін бірден 39 %-ға төмендетуге қол жеткізілді [13].

Зерттеушілердің ұлттық экономиканы дамытудағы осы үрдіске назар аудару қажеттілігі қолма-қол есеп айырысудан қолма-қол ақшасыз есеп айырысуларға кетуі қолма-қол ақшаның көлеңкелі нарығының қысқаруын ғана емес, сонымен бірге бұрын тартылған тауар-ақша қатынастарының сегменттерінде өндіріс, тауарларды сату және қызметтерді көрсетудің көлеңкелі нарығының жанама қысқаруын көрсетеді.

АЛЫНҒАН НӘТИЖЕЛЕР (ҚОРЫТЫНДЫЛАР)

Аталған проблемаларды шешу жалпыға бірдей декларациялаудың қазіргі жүйесін елеулі пысықтауды талап етеді. Осы баптың шеңберінде біздің ойымызша, кірістер мен мүлік туралы мәліметтерді декларациялау рәсімін сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың шын мәнінде тиімді құралына айналдыру үшін іске асырылуы қажет кейбір шараларды ғана келтіреміз.

1. Қазақстанда капиталды кіргізу және шығару жөніндегі деректерді көлеңкелі экономика жөніндегі есептік деректермен салыстыру мынадай тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді. Көлеңкелі экономиканың ауқымын есептеу бойынша индикаторларды негіздеу және соның салдарынан экономиканың осы секторының экономикалық және құқықтық контенттерінің түрлері мен бағыттары бойынша мүмкін болатын масштабтарды жобалаудың өзі жеке терең зерттеулерді талап етеді. Экономиканың жеке секторы ретінде көлеңкелі экономиканың болуы ұлттық экономиканың әлеуметтік-экономикалық дамуын жоспарлау мен болжауды жүзеге асыру кезінде ескеруді талап етеді.

2. Тиісті нормативтік құқықтық актінің кіріспесінде жалпыға бірдей декларациялауды енгізу мақсаттарын нақты белгілеу қажет. Бұл ретте екі негізгі мақсатты көрсеткен орынды – сыбайлас жемқорлық индикаторларын анықтау және мүдделер қақтығысын анықтау. Декларациялардың мазмұнын, оларды ұсыну және тексеру тәртібін әзірлеу кезінде таңдалған мақсаттарды басшылыққа алып, оларды жүзеге асырудағы «міндетті қадамдарға» көп көңіл бөлу керек.

3. Әдістемелік материалдарда, мүмкін нормативтік құқықтық актілерде жалпыға бірдей декларациялауға бағытталған сыбайлас жемқорлық индикаторларының тізімін бекіту ұсынылады.

4. Декларациялауды «сыбайлас жемқорлық индикаторларын» анықтау үшін ғана емес, сондай-ақ мүдделер қақтығысын анықтау үшін де пайдаланған жөн. Осы мақсатта декларацияға мөлшері туралы ғана емес, сондай-ақ табыс көздері туралы да мәліметтер (кірістер алынған ұйымдардың атауы, заңды мекенжайы және қызмет саласы) енгізілуі тиіс. Декларацияларда жеке тұлғалар мен олардың отбасы мүшелерінің әртүрлі экономикалық субъектілердің жұмысына ақы төленбейтін қатысуы туралы мәліметтерді, лауазымды тұлғалар мен олардың туыстарының белгілі бір кезеңдегі бұрынғы жұмыс орындары туралы ақпаратты да көрсеткен орынды. Ұсынылған мәліметтер жүйелі негізде «сыбайлас жемқорлық индикаторларының» толықтығына, анықтығына және болуына ғана емес, сондай-ақ нақты және ықтимал мүдделер қақтығысының болуы да тексерілуге тиіс.

5. Декларацияларда жарияланатын мәліметтер жалпыға бірдей қолжетімді болуға тиіс. Ол үшін мерзімдерге (кемінде 10 жыл) және бақылаушы органдардың сайттарында мәліметтерді орналастыру және сақтау форматына бірыңғай талаптар әзірлеу қажет. Мәліметтер машинамен оқылатын форматта орналастырылуы тиіс. Орта мерзімді перспективада декларацияларды жариялау үшін бірыңғай мамандандырылған интернет-портал құру мағынасы бар.

1. Декларациялардың толықтығы мен дұрыстығын тексеруді тұрақты негізде жүргізген жөн, деректерді жүйелеп, олардың негізінде адрессті әкімшілендіруді жүргізген жөн.

2. Зерттеулер жүргізу кезінде көлеңкелі экономиканың ауқымын қысқартуға ықпал ету контекстінде қолма-қол есеп айырысу нарығын қысқарту жөніндегі үрдіске ерекше назар аудару қажет. Бұл қолма-қол есеп айырысудан қолма-қол ақшасыз есеп айырысуға кету қолма-қол ақшаның көлеңкелі нарығының қысқаруын ғана емес, сонымен бірге бұрын қолма-қол есеп айырысулар тартылған тауар-ақша қатынастарының сегменттерінде өндіріс, тауарларды сату және қызметтерді көрсету көлеңкелі нарығының көлемінің жанама қысқаруын да көрсететіндігімен негізделген.

Қазіргі уақытта экономиканы көлеңкелеу мемлекет қызметінің барлық салаларына әсер етеді және оның бәсекеге қабілеттілігін төмендетеді. Жыл сайын қауіптердің саны артып келеді, бұл мемлекеттік органдар саясатының тиімсіздігімен байланысты болуы мүмкін.

Көлеңкелі экономикаға байланысты экономикалық қауіпсіздікке төнетін қатерлерді азайтуға бағытталған шаралар жүйесін құру қажеттілігі айқын. Экономиканың сәтті дамуы үшін және бизнестің «көлеңкеге кетуге» ниеті болмауы үшін бірқатар шарттарды сақтау қажет, ең алдымен, бұл шағын және орта кәсіпкерліктің экономикалық еркіндігін қамтамасыз ету.

Экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ететін табысты бизнестің болуы, кеңістіктік даму перспективаларының міндетті шарты. Өңірлерде шағын және инновациялық бизнестің пайда болуы, өмір сүруі, қолдауы, дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасау.

Бизнесті несиелендірудің, венчурлік қаржыландырудың, стартаптарды, пайда болған бизнесті қаржылық қолдаудың тиімді тетіктері көлеңкелі экономика мөлшерін қысқарту шарттарының бірі болып табылады. Тәжірибе көрсеткендей, аталған шарттарды сақтау экономикалық еркіндік қағидаттарын сақтай отырып, кластерлік типтегі экономика болған кезде, яғни стейкхолдерлер бір-бірін естіп, ал билік – бизнес – ғылым мен білім өзара іс-қимыл жасаған кезде оң нәтиже береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Кенжегузин А. Актуальные проблемы реформирования и развития экономики // Наука Казахстана. – 2010. – № 12. – С. 5-7.
2. Ерохина Е. В. Проблемы теневизации экономики и экономической свободы в новых экономических условиях // Теневая экономика. – 2022. – № 6(2). – Статья 4. – DOI: 10.18334/tek.6.2.115197.
3. Алексеев А. И. Презумпции против коррупции // Законность. – 2008. – № 4. – С. 2-8.
4. Кондратьева Е. А. Процессы противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путём, и финансированию терроризма (ПОД/ФТ): категориальные подходы // Теневая экономика. – 2017. – № 1. – С. 31-46. – DOI: 10.18334/tek.1.1.37716.
5. Клейменов И. М. Международно-правовые стандарты противодействия коррупции, их реализация в антикоррупционном законодательстве России // Актуальные проблемы экономики и права. – 2010. – № 4. – С. 74-82.
6. Yamada G. Urban Informal Employment and Self-Employment in Developing Countries. Theory and Evidence // Economic Development and Cultural Change. – 1996. – № 2. – P. 289-313.
7. Лукьянова Н. И. Декларирование доходов государственными гражданскими служащими и членами их семей. Проблемы правоприменения // Лоббист. – 2010. – № 5. – С. 80-84.
8. Савинский А. В. О роли института неосновательного обогащения в борьбе с коррупцией // Юридический мир. – 2006. – № 3. – С. 28-35.
9. Гончаров В. Н., Денисенко И. А., Шевченко М. Н. Теневая экономика: государственные меры борьбы // Право и управление. XXI век. – 2020. – № 2(55). – С. 106-115.
10. Структура внешнего долга Казахстана ухудшилась – АФК [Электронды ресурсы] // Kapital.kz [web-сайт]. – 2022. – URL: <https://kapital.kz/finance/104976/struktura-vneshnego-dolga-kazakhstanaukhudshilas-afk.html> (Қарау уақыты: 21.07.2022).

11. Казахстан занял 73-е место из 141 в рейтинге стран-антилидеров по отмыванию денег и финансированию терроризма [Электронды ресурс] // Бизнес – Мир [web-сайт]. – 2020. – URL: <https://businessmir.kz/2020/11/18/kazakhstan-zanyal-73-e-mesto-iz-141-v-rejtinge-stran-antiliderov-po-otmyvaniyu-deneg-i-finansirovaniyu-terrorizma/> (Қарау уақыты: 21.07.2022).

12. World Bank, United Nations Office on Drugs and Crime. Public Office, Private Interests: Accountability through Income and Asset Disclosure. – Washington, DC: World Bank. – 2012. – 172 p.

13. Широкая распространенность неформальной экономической деятельности в развивающихся странах, весьма вероятно, замедлит восстановление их экономики после пандемии COVID-19 [Электронды ресурс] // Всемирный Банк [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2021/05/11/widespread-informality-likely-to-slow-recovery-from-covid-19-in-developing-economies> (Қарау уақыты: 21.07.2022).

14. Курихин С. И. Вывоз капитала как актуальная проблема Экономики России // Вектор экономики. – 2020. – № 1(43). – Статья 44.

15. Грачев А. В., Литвиненко А. Н. Теневая экономика как элемент системы экономической безопасности // Образование. Наука. Научные кадры. – 2019. – № 2. – С. 132-137.

REFERENCES

1. Kenzheguzin, A. (2010). Aktual'nye problemy reformirovaniya i razvitiya ekonomiki. Nauka Kazahstana, 12, 5-7 (In Russian).

2. Erohina, E. V. (2022). Problemy tenevizacii ekonomiki i ekonomicheskoy svobody v novykh ekonomicheskikh usloviyah. Tenevaya ekonomika, 6(2), 4, DOI: 10.18334/tek.6.2.115197 (In Russian).

3. Alekseev, A. I. (2008). Prezumpcii protiv korruptcii. Zakonnost', 4, 2-8 (In Russian).

4. Kondrateva, E. A. (2017). Processy protivodejstviya legalizacii (otmyvaniyu) dohodov, poluchennykh prestupnym putyom, i finansirovaniyu terrorizma (POD/FT): kategorial'nye podhody. Tenevaya ekonomika, 1, 31-46, DOI: 10.18334/tek.1.1.37716 (In Russian).

5. Klejmenov, I. M. (2010). Mezhdunarodno-pravovye standarty protivodejstviya korruptcii, ih realizaciya v antikorrupcionnom zakonodatel'stve Rossii. Aktual'nye problemy ekonomiki i prava, 4, 74-82 (In Russian).

6. Yamada, G. (1996). Urban Informal Employment and Self-Employment in Developing Countries. Theory and Evidence. Economic Development and Cultural Change, 2, 289-313.

7. Lukyanova, N. I. (2010). Deklarirovanie dohodov gosudarstvennymi grazhdanskimi sluzhashchimi i chlenami ih semej. Problemy pravoprimeneniya. Lobbist, 5, 80-84 (In Russian).

8. Savinskij, A. V. (2006). O roli instituta neosnovatel'nogo obogashcheniya v bor'be s korruptciej. Yuridicheskij mir, 3, 28-35 (In Russian).

9. Goncharov, V. N., Denisenko I. A. and Shevchenko M. N. (2020). Tenevaya ekonomika: gosudarstvennye mery bor'by. Pravo i upravlenie. XXI vek, 2(55), 106-115 (In Russian).

10. Struktura vneshnego dolga Kazahstana uhudshilas' – AFK. (2022). Kapital.kz. Retrieved July 21, 2022, from <https://kapital.kz/finance/104976/struktura-vneshnego-dolga-kazahstana-ukhudshilas-afk.html> (In Russian).

11. Kazakhstan zanyal 73-e mesto iz 141 v rejtinge stran-antiliderov po otmyvaniyu deneg i finansirovaniyu terrorizma. (2020). Biznes – Mir. Retrieved July 21, 2022, from <https://businessmir.kz/2020/11/18/kazakhstan-zanyal-73-e-mesto-iz-141-v-rejtinge-stran-antiliderov-po-otmyvaniyu-deneg-i-finansirovaniyu-terrorizma/> (In Russian).

12. World Bank, United Nations Office on Drugs and Crime. (2012). Public Office, Private Interests: Accountability through Income and Asset Disclosure. Washington, DC: World Bank. 172 p.

13. Shirokaya rasprostranennost' neformal'noj ekonomicheskoy deyatel'nosti v razvivayushchihsya stranah, ves'ma veroyatno, zamedlit vosstanovlenie ih ekonomiki posle pandemii COVID-19. (2021). The World Bank. Retrieved July 21, 2022, from <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2021/05/11/widespread-informality-likely-to-slow-recovery-from-covid-19-in-developing-economies> (In Russian).

14. Kurihin, S. I. (2020). Vyvoz kapitala kak aktual'naya problema Ekonomiki Rossii. Vektor ekonomiki, 1(43), 44 (In Russian).
15. Grachev, A. V. and Litvinenko, A. N. (2019). Tenevaya ekonomika kak element sistemy ekonomicheskoy bezopasnosti. Obrazovanie. Nauka. Nauchnye kadry, 2, 132-137 (In Russian).

THE FIGHT AGAINST THE SHADOW ECONOMY AND WAYS TO SOLVE PROBLEMS

A. A. Adambekova^{1*}, M. T. Kulzhabayeva², N. T. Adambekov³

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

³International University of Information Technology, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The paper considers approaches to the definition of the shadow economy as components of economic activity carried out in the state, the main reasons for their spread, as well as possible ways to counter the expansion of its scale.

The purpose of the research: to substantiate the causes of the emergence and spread of the shadow economy, to identify factors contributing to the reduction of its scale, to develop proposals to counteract the expansion of the shadow economy.

Research methodology: in the course of the research, methods of logical, statistical, qualitative and quantitative analysis, as well as graphical methods of visualization of the results of the research were used.

The originality / value of the research lies in the systematization of data on the substantiation of the essence of the shadow economy as part of the economy formed by criminal (illegal) economic activity of two types – entrepreneurial and criminal, the scale of which depends on the level of economic development of the country. The article presents conclusions on the comparison of the volume of capital exports, GDP, the shadow economy and the role of the cash market in reducing the scale of the shadow economy.

The results of the research are expressed by recommendations for conducting research on the justification of indicators for calculating the scale of the shadow economy and determining the scale by types and directions of economic and legal contents of the shadow economy, proposals for improving the procedure and mechanism of universal declaration as a tool for achieving the formality of economic activity of economic entities, recommendations for deepening research on trends in the development of the cash settlement market in the context of the impact on scaling down shadow economy.

Keywords: shadow economy, capital export, universal declaration, informal employment.

БОРЬБА С ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКОЙ И ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ

А. А. Адамбекова^{1*}, М. Т. Кульжабаева², Н. Т. Адамбеков³

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан

²Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

³Международный университет информационных технологий, Алматы,
Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

В работе рассматриваются подходы к определению теневой экономики как составляющие экономической деятельности, осуществляемой в государстве, основные причины их распространения, а также возможные пути противодействия расширению ее масштабов.

Цель исследования: обосновать причины возникновения и распространения теневой экономики, выявление факторов способствующих сокращению ее масштабов, выработка предложения по противодействию расширению теневой экономики.

Методология исследования: в процессе исследования использованы методы логического, статистического, качественного и количественного анализа, а также графические методы визуализации результатов проведенного исследования.

Оригинальность / ценность исследования заключается в систематизации данных по обоснованию сущности теневой экономики как части экономики, образуемая преступной (незаконной) экономической деятельности двух типов – предпринимательской и уголовной, масштаб распространения которой зависит от уровня экономического развития страны. В статье представлены выводы по сопоставлению объемов вывоза капитала, ВВП, теневой экономики и роли рынка наличных расчетов в сокращении масштабов теневой экономики.

Результаты исследования выражены рекомендациями по проведению исследований обоснования индикаторов расчета масштабов теневой экономики и определение масштабов по видам и направлениям экономических и правовых контентов теневой экономики, предложениями по совершенствованию процедуры и механизма всеобщего декларирования как инструмента достижения официальности экономической деятельности субъектов экономики, рекомендациями по углублению исследований тенденций в развитии рынка наличного расчета в контексте влияния на сокращение масштабов теневой экономики.

Ключевые слова: теневая экономика, вывоз капитала, всеобщее декларирование, неформальная занятость.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Адамбекова Айнагуль Амангельдиевна – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: ainatas0408@gmail.com, ORCID 0000-0003-2026-4321*

Кульжабаева Меруерт Толеухановна – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: meruert.kulzhabaeva@narхоз.kz, ORCID 0000-0003-4585-1290

Адамбеков Нурбек Тастанбекович – экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: nuradamsdu@gmail.com, ORCID 0000-0003-4413-7204

MPHTI 06.73.21

JEL Classification: G11

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-5-92-104>

INVESTMENT ACTIVITY OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF MODERN ECONOMIC DEVELOPMENT TRENDS

A. Mambetkaziev¹, G. Konopyanova¹, Zh. Baikenov^{1*}

¹Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the study is to analyze current trends in the dynamics and structure of the investment activity of the population of Kazakhstan and develop recommendations for increasing the level of individual investment in order to improve the welfare of the population while increasing investment in the national economic system.

The research methodology includes the use of such methods as statistical and quantitative analysis of the indicators; qualitative analysis of previous research; surveys to reveal investment opportunities and preferences of the population and graphical methods for visualizing the results of the study.

Originality / value of the research. The relevance of the study lies in the systematization of data on motivation, investment tools, level and structure of the investment behavior of the population in the context of post-pandemic and global economic crisis factors. The conclusions obtained determine promising areas for increasing involvement of the population in the investment process and will contribute to further research in the field of financial literacy of the population, stimulating retail investment in the financial and stock markets.

Findings. The study revealed a tendency to shift investment preferences of the population from deposits in second-tier banks to stock market instruments and low level of investment involvement of the population compared with the indicators of developed countries. The research studies investment products that appear promising for a massive attraction of household savings to the stock and financial markets and suggests directions of state stimulation of the growth of investment activity of the population.

Keywords: investment activity, investments, savings, deposit, stock market, securities.

INTRODUCTION

The large-scale and deep transformations taking place in recent years, both globally and within Kazakhstan, cannot but have corresponding social and economic consequences. The global COVID-19 pandemic and the significant quarantine restrictions associated with it have led to a reduction in business activity, business closures, a decrease in raw material costs, and instability in financial markets. Under these conditions, the incomes of a significant part of the population decreased significantly both in nominal terms (as a result of forced leave without pay, the transition to partial wages, layoffs and reductions in the number of employees), and in real terms as a result of inflationary processes. The Sustainable Development Goals Report of the United Nations noted that this economic downturn will be as severe as the 2008-2009 crisis in terms of the depth of its consequences [1].

Geopolitical processes of early 2022 exacerbated the crisis that the global economy faced during 2020 and 2021. As a result of serious structural changes caused by unprecedented sanctions, inflation has accelerated in almost the entire world economic system. Kazakhstan, being its active element, also could not help but face an increase in prices for a number of goods, an increase in logistics costs for imports, instability of the monetary system and other factors that accelerated the growth of inflationary indicators. It is logical that in such a situation of a reduction in income and, accordingly, a decrease in the standards of living, the population is looking for additional sources of income, including those involving investment.

Accordingly, supporting the investment activity of the country's population through the expansion of tools and mechanisms for access to investment, improving financial literacy, creating consulting and support

institutions is an important task that contributes to the resolving of social and economic challenges to ensure the growth of the well-being of the population of Kazakhstan in the context of the current crisis in the global and national economic systems. In addition, the process of increasing the investment activity of the population has a parallel effect: by undergoing transformations, savings of the population turn into a source of additional investment in the country's economy.

THE MAIN PART OF THE RESEARCH

From a theoretical point of view, in both domestic and foreign economic science, there are various interpretations of the notion of «investment». Nevertheless, the economic essence of investments in almost all of them is defined as a process of investing capital in order to obtain additional profit. The classifications of investments are also diverse, depending on the list of selected classification features. A fairly complete classification of investment types was compiled by L. I. Yuzovich and is given in table 1 [2].

Table 1 – Classification of investments

Investment classification principle	Type of investments
Object	Real
	Financial
Nature	Direct
	Indirect
Period	Short-term
	Medium term
	Long-term
Ownership form	Public
	Private
	Joint
	Foreign
Chronological principle	Initial
	Current
Goal	Recovery of fixed capital
	Increasing production capacity
	Purchase of securities of other organizations
	Innovative development
Risk level	Low risk
	Medium risk
	High risk
Nature of capital use	Primary
	Reinvestments
	Disinvestments
Level of investment attractiveness	Of low attraction
	Of medium attraction
	Of high attraction
Method of attraction	Special economic zone
	Concession
	International Business
	Joint business
Note – compiled by the authors based on Source [2].	

The Law of the Republic of Kazakhstan «On State Regulation, Control and Supervision of the Financial Market and Financial Organizations», in turn, defines individuals, that is, the population, as subjects of the financial market – consumers of financial services investing their funds in financial instruments [3].

The Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan defines investments as all types of investor's property [4]. In case of investments made by individuals, such property refers in the first place to their savings.

Savings of the population are usually divided into unorganized, organized and savings in kind [5]. Unorganized savings include cash in national and foreign currencies. Organized savings are funds in national and foreign currencies placed on deposits in financial institutions or in securities and other financial instruments. In-kind savings refers to real estate, gold, antiques, works of art and more. At the same time, real estate and gold can also act as an object for investing savings in the form of cash.

Let us now consider the investment activity of the population of the Republic of Kazakhstan, including the level, dynamics and structure of investments in the period of 2019-2022. It should be noted that during this period of the study, there were significant differences in the social and economic conditions in which the savings of individuals were formed and the financial market operated before and after 2020, due to the impact of the consequences of the pandemic and geopolitical processes.

The range of investment preferences of individuals in Kazakhstan at the present stage is shown in figure 1.

Figure 1 – Types of investment objects for individuals in the Republic of Kazakhstan

Note – Compiled by the authors based on Source [5].

Since it is difficult to analyze unorganized and in-kind savings of the population in the form of cash, real estate, currency and gold, due to the lack of information on the volume of these investments in open sources, we will analyze the organized savings of individuals in the form of deposits and investments in securities.

Traditionally, the most common means of investing free funds among the population of Kazakhstan is a bank deposit. Its popularity is explained by such characteristics as ease of investment, and, consequently, its understandability and accessibility. In addition, the safety of deposited funds is ensured by the system of guaranteeing deposits placed in second-tier banks of the Republic of Kazakhstan, which significantly reduces investment risks [6].

The main deposit products offered today by second-tier banks, for which interest is accrued, are demand deposits (non-term deposits), escrow deposits (keeping funds until the occurrence / non-occurrence of a certain circumstance or event), fixed-term deposits and savings deposits. Of all the listed types of deposits, the most appropriate for investment purposes, that is, obtaining additional income, are savings deposits, which are irrevocable deposits with the highest interest rate. Also, in the case of keeping funds on deposit until the expiration of its term without early withdrawal, the purposes of investment correspond to a fixed-term deposit – a compromise option between savings and non-term deposits [7].

Table 2 shows the volume and structure of household deposits in second-tier banks in 2019-2022 according to the data provided on the website of the National Bank of the Republic of Kazakhstan [8].

The total amount of deposits opened by individuals in the period from January 1, 2019 to January 1, 2022, according to table 2, has a positive trend. If on 01.01.2019 this amount was 8,627,756 million tenge, then on 01.01.2022 it was already 13,060,749 million tenge. The growth rate of the amount of deposits also shows a positive trend (Figure 2). The growth rate at the beginning of 2020 to the beginning of 2019 is 6.56 %; at the beginning of 2021 to the beginning of 2020 – 18.17 %; at the beginning of 2022 to the beginning of 2021 – 20.22 %. The overall growth rate of deposits of the population in second-tier banks for the period 2019-2022 equals 51.38 %.

Table 2 – Investments of the population in 2019-2022

	Total	Investments of the population as of end of period, mln. tenge							
		в том числе							
		demand deposits and operating accounts		escrow deposits		fixed-term deposits		savings deposits	
		in local currency	in foreign currency	in local currency	in foreign currency	in local currency	in foreign currency	in local currency	in foreign currency
01.19	8627756	697238	300253	4456	8260	3937885	3679664		
01.20	9193649	861993	284774	3932	2912	4484400	3555638		
01.21	10864254	1147823	362524	3090	28	4800801	3812764	636319	100905
01.22	13060749	1562730	542226	4189	25	5763372	4098294	1029750	60163

Note – Compiled by the authors based on Source [8]

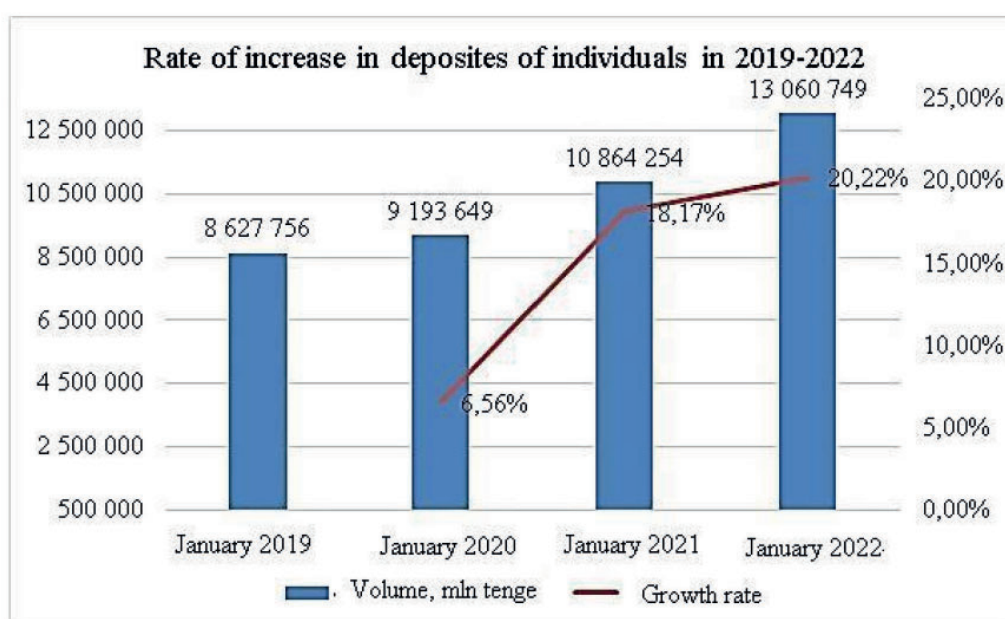

Figure 2 – The growth rate of the amount of deposits of individuals in 2019-2022

Note – compiled by the authors based on Source [8].

Let us now analyze the dynamics of fixed-term and savings deposits of the population for the period of 2019-2022 as of January 1 of each year. Since deposits are established both in local and foreign freely convertible currencies (hereinafter referred to as hard currency), it is advisable to carry out the analysis separately for each type, especially since the conditions for establishing deposits in foreign currency differ from the conditions for establishing deposits in local currency by a lower interest rate and the maximum guarantee amount (for deposits in local currency – 10 million tenge; for deposits in foreign currency – 5 million tenge in equivalent).

According to the indicators given in table 3, fixed-term deposits of the population, both in local and in foreign currency in the period of 2019-2022 had an upward trend. However, the growth rate for the analyzed period of deposits in the local currency was 4 times higher than the growth rate of deposits in foreign currency. Thus, the growth rate of fixed-term deposits in the local currency for three years was 46.36 %, and the growth rate of fixed-term deposits in foreign currency over the same period was 11.38 %. The current indicators allow us to conclude that deposits in the local currency are more popular and in demand among the population. It can be assumed that this is due to the lower interest rate and the maximum guarantee amount for deposits in freely convertible currency.

Table 3 – Dynamics of fixed-term deposits of the population for 2019-2022

	fixed-term deposits, mln. tenge			
	in local currency	growth rate	in foreign currency	growth rate
01.19	3 937 885	-	3 679 664	-
01.20	4 484 400	13,88 %	3 555 638	-3,37 %
01.21	4 800 801	7,06 %	3 812 764	7,23 %
01.22	5 763 372	20,05 %	4 098 294	7,49 %

Note – Compiled by the author based on Source [8]

The dynamics of savings deposits of the population for the period of 2019-2022, presented in table 4, is available for analysis only for 2021-2022, since data for 2019 and 2020 are not presented on the website of the National Bank of the Republic of Kazakhstan [8]. The volume of savings deposits of the population in the local currency has a growth vector from 636,319 million tenge as of 01.01.2021 to 1,029,750 million tenge as of 01.01.2022. The growth was 61.83 %. The dynamics of savings deposits in foreign currency is negative. The decline amounted to 40.38 % from 100,905 million tenge as of 01.01.2021 to 60,163 million tenge as of 01.01.2022. A possible reason for this fall could be the high volatility of the foreign exchange rate at the end of 2021 and the beginning of 2022 and a slight decrease in rates on deposits in hard currency.

Table 4 – Dynamics of Savings Deposits of the Population for 2021-2022

	Saving deposits, mln. tenge			
	in local currency	growth rate	in foreign currency	growth rate
01.21	636 319	-	100 905	-
01.22	1 029 750	61,83 %	60 163	-40,38 %

Note – Compiled by the authors based on Source [8]

In order to draw relevant conclusions, it is necessary to take into full account the factors influencing the dynamics of the investment preferences of the population in favor of deposits. To do this, let us consider the change in interest rates on involved deposits as a percentage per month (in the context of terms and types of currency) according to the statistics of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, presented in table 5.

Table 5 – Interest rates on involved deposits for 2019-2022, interest per month

	01.19		01.20		01.21		01.22		04.22	
	KZT	FCC	KZT	FCC	KZT	FCC	KZT	FCC	KZT	FCC
Deposits of individuals	9,5	1,5	9,2	1,3	9,4	0,9	8,4	0,8	10,6	0,8
including:										
fixed-term, total	10,2	1,5	9,3	1,3	9,4	1	8,5	0,8	10,6	0,8
of them for the term of:										
3 months – 1 year	10,2	0,6	9,3	1	9,5	0,9	8,6	0,8	10,3	0,9
1 – 3 years	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1 – 5 years	10,3	1,7	9,4	1,3	9,8	0,9	8,9	0,7	11,4	0,8
over 3 years	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
over 5 years	9,4	2,1	9,3	1,9	6,8	1,8	2,2	1,7	2,2	0,8

Note – Compiled by the authors based on Source [8]

As we can see from table 5, the interest rate on fixed-term deposits in the local currency for the period under review decreased from 10.2 % as of 01.01.2019 to 8.5 % as of January 1, 2022. At the same time, as of April 1, 2022, the rate increased to 10.6 %, i.e. almost to the level of 2019. At the same time, some second-tier banks offer 13 % – 13.5 % for certain types of deposits. Most likely, this is due to the monetary policy of the National

Bank of the Republic of Kazakhstan in the context of the escalation of crisis economic processes under the influence of the complex geopolitical situation. The interest rate on fixed-term deposits in foreign currency also tended to decrease: from 1.5 % as of 01.01.2019 to 0.8 % as of 01.01.2022. However, as of 01.04.2022, it remains at the same level of 0.8 %, which may confirm the increase in the rate in the local currency due to the actions of the National Bank of the Republic of Kazakhstan to strengthen tenge. The dynamics of changes in interest rates on 5-year deposits is similar to the dynamics of interest rates on short-term deposits.

At the same time, despite the continued positive dynamics in recent years of establishing fixed-term and savings deposits by the population of Kazakhstan, the global COVID-19 pandemic has made a noticeable change in the structure of investment preferences of the population. This was manifested in a decrease in the monopoly of bank deposits as the only way to save the population's funds and positive tracking of retail investment in securities.

Until 2020, the stock market in Kazakhstan was not as popular as an area of mass investment due to its greater complexity and higher risks of losses compared to deposits, as well as the lack of a clear infrastructure. But, since 2020, the situation has begun to change dramatically.

Firstly, there was a surge of social networks and online courses on financial literacy and investing in securities, which turned out to be quite in demand, due to the fact that under the conditions of quarantine and remote work, the demand for additional income increased among the population and people appeared to have time to study this market.

Secondly, the development of digital technologies in the financial sector increased the importance of FinTech, and, accordingly, the process of digitalization simplified access to financial services, including through domestic and foreign mobile applications for investing in the stock market (for quick establishment of a brokerage account and remote purchase of financial tools).

Thirdly, the work of brokers to increase their client base became more active. The activities of the «Astana» International Financial Center (AIFC) – Astana International Exchange (AIX), which conducted a large-scale IPO of quasi-state companies, also contributed to the activation of the securities sector. In 2021-2023 The AIFC will carry out work on the IPO of the largest companies of «Samruk-Kazyna» National Welfare Fund (NWF), which should also increase the interest of not only institutional, but also individual investors.

According to the reports of the Central Securities Depository JSC (KCSD) posted on its official website, the number of sub-accounts established by individuals on the personal accounts of depositors for the period of 2019-2021 steadily increased (Figure 3).

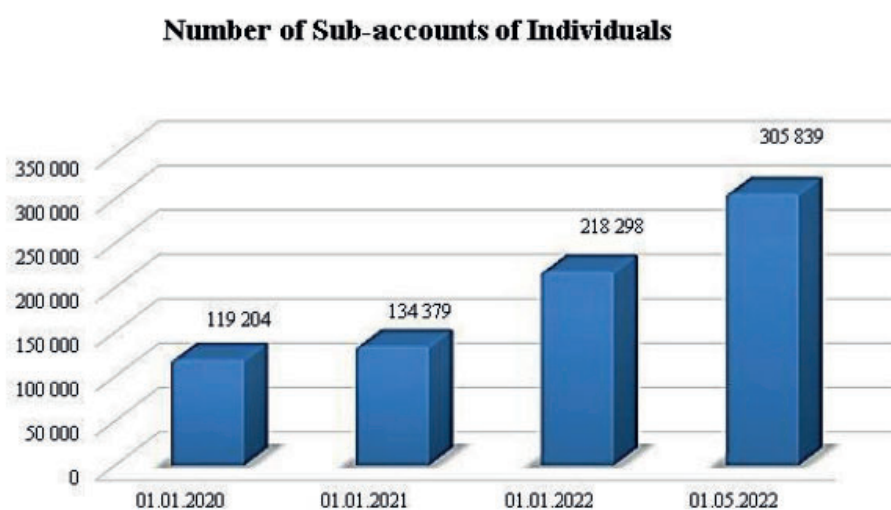

Figure 3 – The number of subaccounts of individuals in «Central Securities Depository», JSC in 2020-2022

Note – Compiled by the author based on Sources [9; 10; 11]

At the beginning of 2021, compared to the beginning of 2020, the number of sub-accounts established by individuals in the Central Securities Depository increased from 119,204 to 134,379 (by 12.7 %). At the beginning of 2022, the number of sub-accounts of individuals was already 218,298, which is 62.5 % more than at the same date in 2021 and 83.13 % more than at the beginning of 2020. As of May 1, 2022, in the Central Securities Depository, there were 329,029 personal accounts established for 305,839 individuals.

As of the beginning of March 2022, the biggest group of individual investors is the group of people aged 35-54 (35.8 %). The next largest group is investors aged 25-34 (28.8 %). The share of young investors aged 18-24 has recently been increasing and amounts to 17.8 % (more than 50 thousand people). At the same time, the share of investors older than 55, on the contrary, is declining and amounts to 17.5 %. By gender, women make up 42 %, and this figure tends to increase. The geography of investors is dominated by the cities of Almaty (22.9 %) and Nur-Sultan (9.2 %). The smallest number of accounts were established by investors from Kostanay (2.8 %), Akmola (2.2 %) and North Kazakhstan (1.4 %) regions.

On the trading floor of the Kazakhstan Stock Exchange (KASE), transactions are carried out for the purchase and sale of such securities as shares, units of investment funds (UIF), corporate bonds, government securities and bonds of international financial organizations [12].

Among the presented financial products, mutual funds are the most familiar and quite attractive for a retail investor. This is also facilitated by the liberalization of legislation on investment funds in 2020. The changes included the admission of shares of open-ended and interval investment funds for placement and circulation in the trading system of the stock exchange, the removal of restrictions on financial instruments and the prospect of introducing amendments to the Tax Code effective since 2025 to exclude the increase in the value of shares from the taxable income of individuals [13]. In 2021 alone, the net assets of the mutual funds, due to the increase in the number of depositors, doubled and amounted to 130.6 billion tenge. As of April 1, 2022, there were 41 mutual investment funds in Kazakhstan, of which 23 were interval and open-end funds. The number of individual shareholders at the end of 2021 amounted to 5,041 people, while for the same period in 2020 it was 3,836 people. (an increase by 31.41 %). Mutual investment fund portfolios are based on shares of domestic and foreign issuers and investments in diversified global exchange-traded funds. The overwhelming share in the structure of mutual funds is securities in foreign currency (98 %).

However, despite the upward trend according to the indicators shown in figure 3, the number of individual investors in Kazakhstan is no more than 1.5 % of the employed population, which in 2021 according to the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan is 8,807,100 people [14]. While, for comparison, in the US this figure is 55 %.

As part of the study, we conducted a survey in order to identify investment opportunities and preferences of the population. In general, the results of the survey confirm the general state of the investment activity of the population in the country for the current period.

78 people took part in the survey. Age structure of respondents: 18-25 years old – 35.9 %; 26-36 years old – 23.1 %; 36-50 years old – 20.5 %; over 50 years old – 20.5 %. The demographic profile of respondents includes active population in various sectors of the economy, including university students. The questionnaire included the following questions:

1. Do you have passive income?
2. If you have passive income, what kind of?
3. If you do not have passive income, what part of your income are you willing to invest?
4. If you do not have passive income, have you explored this possibility?
5. If you studied the possibility of investing, which investment option would you prefer?

The survey results showed that 43.6 % of respondents (34 people) have passive income. In 94.1 % of cases this is a bank deposit, in 5.9 % of cases – an income from real estate transactions. Of the 44 respondents who do not have passive income, 59 % have explored this possibility, 41 % have not. Among the respondents who studied the possibility of investing, 30.7 % would prefer a bank deposit; 15.4 % – investments in foreign currency; 7.7 % – investments in gold; 23.1 % – investments in shares; 23.1 % – real estate transactions (rent, resale, etc.). When asked about the share of income that respondents are willing to invest, the answers were as follows: 10 % – 77.3 % of respondents; 20 % – 9.1 % of respondents; 30 % or more – 4.5 % of respondents; 9.1 % (2 people) do not have free income for investment.

One of the most important conditions for the development of investment activity and culture of the population is financial literacy. The work on the popularization of financial knowledge has been systematically carried out in Kazakhstan since 2007. The National Bank of the Republic of Kazakhstan conducted information and educational programs (2007-2011), implemented television projects (2022-2013), published supplements to newspapers and books, held competitions and quizzes, including for children and schoolchildren (2012-2013). The country realized the «Program to improve the financial literacy of the population for 2016-2017». At the end of 2018, the level of financial literacy of the population in Kazakhstan was 36 %, which is close to the global average, which, according to Standard & Poor's, is 33 % out of 100 %.

Currently, Kazakhstan has a regulatory document «The concept for improving financial literacy for 2020-2024», approved by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan as of May 30, 2020 No. 338 [15]. One of the main objectives of the Concept is to increase the coverage and awareness of consumers about financial products and services. As a result of the implementation of the Concept, it is expected to increase the financial literacy of the population by 2024 to 41 %. An integrated portal www.fingramota.kz containing educational materials and providing financial market news has been created. One of the eight sections of the online platform is dedicated to the securities market.

However, for the majority of the population, the level of financial knowledge is still not enough to independently and confidently invest in the stock market. This is one of the reasons for the interest in all kinds of financial pyramids and fraudulent Forex companies that periodically arise both in Kazakhstan and neighboring countries.

There are currently 39 brokers and dealers, 9 custodian banks and 19 investment portfolio managers working professionally in the securities market of the Republic of Kazakhstan. In particular, the largest UIFs in Kazakhstan are managed by investment companies «Halyk Finance» and «BCC Invest», whose share in the UIF market is 85 %.

At the same time, there has been a recent trend towards the emergence of private financial advisors who are experts in investing in securities. For the most part these are people who have practical experience in the stock market, have previously worked in brokerage companies, and are actively investing themselves. Their activities are carried out mainly through social networks and online platforms. There is no doubt about the usefulness of such activities, since even a sufficiently theoretically prepared private investor sometimes needs professional advice on the development of an effective portfolio, taking into account all risks, based on fundamental and technical analysis. However, the activities of individuals engaged in financial consulting are currently not regulated in Kazakhstan; there are no norms and status of such consulting in the regulatory legal acts. Accordingly, legislative standardization of financial consulting appears necessary. The experience of countries that have a large share of retail investment shows that private financial consulting requires appropriate licensing, registration and certification and is regulated by the legislation in the field in which it is carried out (stock market, insurance market, etc.). First of all, it is aimed at protecting the interests of individual investors by eliminating the risk of fraud and unprofessionalism in the stock market. Currently, the Senate of the Parliament is considering amendments to a number of legislative acts regulating the activities of securities market participants.

As already noted, at the present stage, mutual funds are the most demanded financial product by retail investors in the stock market of Kazakhstan. At the same time, the promotion of new financial products available to individual investors is a significant factor in the growth of the investment activity of the population in the securities market.

In particular, in 2015, the first ETF (Exchange Traded Fund) appeared on the market of Kazakhstan, a passive investment financial instrument, which had been an innovation in the global financial market in the recent years. ETF allows buying shares of several large companies within one security. The index structure is maintained within the portfolio, which does not require any action on the part of the investor, which is why individuals with no experience and special training can invest in ETFs, and therefore it seems promising as an area for investing by individuals. As of November 1, 2021, there were 6 ETFs available for retail investors on the KASE official list: FinEx FFIN Kazakhstan Equity ETF, SPDR Bloomberg Barclays 1-3 Month T-Bill ETF, SPDR Gold Shares ETF, iShares Global Clean Energy ETF, Invesco Water Resources ETF, SPDR S&P

500 ETF TRUST.

Another noteworthy financial product is investment accounts like the American IRA (Individual Retirement Account), the English ISA (Individual Saving Account) or the Russian Individual Investment Account (IIA). Nearly 40 % of households currently use IRA accounts in the US. This is due to the fact that this tool first appeared as part of the development of the American pension system in 1974 and has since become widespread. In the UK, ISA accounts are popular due to the fact that the income received is subject to preferential taxation, the guarantee system for the amount of 85 thousand pounds sterling and the system of their active promotion through banks, supermarkets, etc. [16].

The further development and use of new financial technologies also has a positive impact on the activation of the investment behavior of the population. These are both convenient mobile applications for opening brokerage accounts, and other elements of the digital environment, domestic or foreign. For example, mechanisms such as social trading and crowdfund investing can become an alternative to involving the savings of the population in financial circulation. Despite the fact that the relationship of such forms of investment with the stock market is ambiguous, they also solve the problem of attracting funds from the population to the real sector of the economy and increasing the level of financial well-being of the population.

The concept of social trading is implemented by the world-famous social network *eToro*, which is a system of relationships between participants in a social network to copy the strategy of successful traders [17]. Widespread in foreign countries, crowdfund investing is a financial mechanism for attracting investors' funds to start-ups through crowdfund investing companies. Crowdfund investing is carried out on a virtual platform, where applications of companies attracting investments are posted. Based on monitoring of these business projects, investors make decisions about investing their funds.

RESEARCH RESULTS

Increasing the investment activity of individual investors is one of the important directions in the development of the financial market of Kazakhstan at the present stage, which solves the problem of transforming individuals' savings into an additional source of investment in the national economy while improving the welfare of the population.

The analysis of the investment activity of the population in the period of 2019-2022 showed that, despite the reduction of the monopoly of bank deposits as a savings instrument, only 1.5 % of the country's population are involved as investors in the securities market. The study allows us to conclude that the reason for the low level of involvement of the population in the process of investing in stock market instruments is the lack of financial literacy and investment culture of the population, as well as distrust in financial institutions.

Certain measures on the part of the state, focused on the activation of retail investment in the stock market, are being taken. However, they mainly lie in the plane of improving legislation and are more prohibitive than stimulating.

It is necessary to implement more promising and affordable measures to change the investment behavior of the population, such as:

- Development of an integrated strategy for attracting funds from the population, based on the interaction of the regulator with professional participants, the market with a wide promotion of the investment opportunities for the population.
- Development of an information environment conducive to making investment decisions based on information signals in order to ensure greater clarity and accessibility of investing in securities for the public.
- Development and promotion of new investment products that are more accessible and profitable, i. e. meeting the needs of the mass investor, such as ETFs and investment accounts.
- Regulation of the status of private financial consultants with the development of requirements and conditions for licensing, registration and certification and, accordingly, responsibility for the results of their activities.

REFERENCES

1. Организация объединенных наций. Доклад о целях в области устойчивого развития. – 2020. – 65 с.

2. Юзович Л. И. Инвестиции. – Екатеринбург: Изд-во Уральского федерального университета, 2018. – 610 с.
3. Закон Республики Казахстан от 4 июля 2003 года № 474 «О государственном регулировании, контроле и надзоре финансового рынка и финансовых организаций» [Electronic resource] // Эділет [website]. – 2003. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000474> (Accessed: 24.06.2022).
4. Предпринимательский Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК [Electronic resource] // Эділет [website]. – 2015. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> (Accessed: 24.06.2022).
5. Тютюкина Е. Б. Взаимосвязь сбережений и инвестиций населения в условиях кризиса // Управленческие науки. – 2015. – № 2. – С. 43-49.
6. Закон Республики Казахстан от 7 июля 2006 года № 169-III «Об обязательном гарантировании депозитов, размещенных в банках второго уровня Республики Казахстан» [Electronic resource] // Эділет [website]. – 2006. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z060000169> (Accessed: 24.06.2022).
7. Депозиты и гарантия [Electronic resource] // Казахстанский фонд гарантирования депозитов [website]. – 2022. – URL: <https://www.kdif.kz/depozity-i-garantiya/sberegatelnye-vklady> (Accessed: 27.06.2022).
8. Депозитный рынок [Electronic resource] // Национальный банк Республики Казахстан [website]. – 2022. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/tekushchie-scheta-v-bankah-v-regionalnom-razreze-/rubrics/20> (Accessed: 27.06.2022).
9. Центральный депозитарий ценных бумаг. Годовой отчет КАСД за 2019 год. – 2019. – 70 с.
10. Центральный депозитарий ценных бумаг. Годовой отчет КАСД за 2020 год. – 2020. – 69 с.
11. Центральный депозитарий ценных бумаг. Годовой отчет КАСД за 2021 год. – 2021. – 71 с.
12. Торговая площадка KASE [Electronic resource] // Казахстанская фондовая биржа [website]. – 2022. – URL: <https://kase.kz/ru/private-kase> (Accessed: 27.06.2022).
13. Закон Республики Казахстан от 7 июля 2004 г. № 576 «Об инвестиционных и венчурных фондах» [Electronic resource] // Эділет [website]. – 2004. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000576> (Accessed: 24.06.2022).
14. Основные социально-экономические показатели Республики Казахстан [Electronic resource] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [website]. – 2022. – URL: https://stat.gov.kz/for_users/dynamic (Accessed: 24.06.2022).
15. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 мая 2020 г. № 338 «Концепция повышения финансовой грамотности на 2020-2024 годы» [Electronic resource] // Эділет [website]. – 2020. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000338> (Accessed: 24.06.2022).
16. Кривошеева И. ИИС: чем России полезен зарубежный опыт? // Рынок ценных бумаг. – 2014. – № 9. – С. 38-40.
17. Седлов Д. Йони Ассия: «Волатильность – это хорошо для социального трейдинга» // Financial One. – 2014. – № 4(73). – С. 52-55.

REFERENCES

1. UN. (2020). Doklad o celyah v oblasti ustojchivogo razvitiya. 65 p. (In Russian).
2. Yuzovich, L. I. (2018). Investicii. Publishing House of the Ural Federal University, Ekaterinburg, 610 p. (In Russian).
3. Zakon Respubliki Kazahstan ot 4 iyulya 2003 goda № 474 «O gosudarstvennom regulirovanii, kontrole i nadzore finansovogo rynka i finansovyh organizacij». (2003). Adilet. Retrieved June 24, 2022, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000474> (In Russian).
4. Predprinimatel'skij Kodeks Respubliki Kazahstan ot 29 oktyabrya 2015 goda № 375-V ZRK. (2015). Adilet. Retrieved June 24, 2022, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> (In Russian).
5. Tyutyukina, E. B. (2015). Vzaimosvyaz' sbrezhenij i investicij naseleniya v usloviyah krizisa.

Upravlencheskie nauki, 2, 43-49 (In Russian).

6. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 7 iyulya 2006 goda № 169-III «Ob obyazatel'nom garantirovani depozitov, razmeshchennyh v bankah vtorogo urovnya Respubliki Kazakhstan». (2006). Adilet. Retrieved June 24, 2022, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z060000169> (In Russian).

7. Depozity i garantiya. (2022). The Kazakhstan Deposit Insurance Fund (KDIF). Retrieved June 27, 2022, from <https://www.kdif.kz/depozity-i-garantiya/sberegatelnye-vklady> (In Russian).

8. Depozitnyj rynek. (2022). National bank of Republic of Kazakhstan. Retrieved June 27, 2022, from <https://nationalbank.kz/ru/news/tekushchie-scheta-v-bankah-v-regionalnom-razreze/rubrics/20>.

9. The Central Securities Depository. (2019). Godovoj otchet KACD za 2019 god. 70 p. (In Russian).

10. The Central Securities Depository. (2020). Godovoj otchet KACD za 2020 god. 69 p. (In Russian).

11. The Central Securities Depository. (2021). Godovoj otchet KACD za 2021 god. 71 p. (In Russian).

12. Torgovaya ploshchadka KASE. (2022). Kazakhstan Stock Exchange (KASE). Retrieved June 27, 2022, from <https://kase.kz/ru/private-kase> (In Russian).

13. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 7 iyulya 2004 g. № 576 «Ob investicionnyh i venchurnyh fondah». (2004). Adilet. Retrieved June 24, 2022, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000576> (In Russian).

14. Osnovnye social'no-ekonomicheskie pokazатели Respubliki Kazakhstan. (2022). Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved June 24, 2022, from https://stat.gov.kz/for_users/dynamic (In Russian).

15. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 30 maya 2020 g. № 338 «Konceptsiya povysheniya finansovoj gramotnosti na 2020-2024 gody». (2020). Adilet. Retrieved June 24, 2022, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000338> (In Russian).

16. Krivosheeva, I. (2014). IIS: chem Rossii polezen zarubezhnyj opyt? Rynok cennyh bumag, 9, 38-40 (In Russian).

17. Sedlov, D. (2014). Joni Assiya: «Volatil'nost' – eto horosho dlya social'nogo trejdinga». Financial One, 4(73), 52-55 (In Russian).

ҚАЗІРГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МӘНМӘТІНІНДЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ХАЛҚЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІ

А. Е. Мәмбетқазиев¹, Г. А. Конопьянова¹, Ж. Е. Байкенов^{1*}

¹Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Қазақстан Республикасы халқының инвестициялық белсенділігі серпіні мен құрылымының өзекті үрдістерін талдау және ұлттық экономикалық жүйеге инвестициялардың өсуімен бір мезгілде азаматтардың әл-ауқатын арттыру мақсатында жеке инвестициялау деңгейін ұлғайту жөнінде ұсынымдар әзірлеу.

Әдіснамасы. Зерттеуде келесі зерттеу әдістері пайдаланылды: халықтың жинақтарын қор нарығының депозиттік салымдарына және қаржы құралдарына инвестициялау көрсеткіштерін статистикалық және сандық талдау; зерттеу тақырыбы бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне шолу жүргізу кезіндегі сапалық талдау; халықтың инвестициялық мүмкіндіктері мен қалауларын сұрау әдісі және зерттеу нәтижелерін визуализацияның графикалық әдістері.

Зерттеудің құндылығы – пандемиядан кейінгі және жаһандық экономикалық дағдарыс факторларының жағдайындағы халықтың уәждемесі, инвестициялау құралдары, инвестициялық мінез-құлқының деңгейі мен құрылымы туралы мәліметтерді жүйелеу. Зерттеу нәтижелері бойынша алынған қорытындылар халықтың инвестициялық үдеріске тартылуын арттырудың болашақ бағыттарын айқындайды және халықтың қаржылық сауаттылығы саласындағы одан әрі зерттеулерге, қаржы және қор нарықтарында бөлшек инвестициялауды ынталандыруға ықпал ететін болады.

Зерттеу нәтижелері – зерттеу барысында халықтың инвестициялық преференцияларының екінші деңгейдегі банктердегі депозиттік салымдардан қор нарығының құралдарына ауысу үрдісі анықталды. Бұл ретте дамыған елдердің көрсеткіштерімен салыстырғанда халықты инвестициялық тартудың төмен деңгейі айқындалды. Халықтың жинақтарын қор және қаржы нарықтарына неғұрлым жаппай тарту үшін болашақтық инвестициялық өнімдер зерттелді. Халықтың инвестициялық белсенділігінің өсуін мемлекеттік ынталандыру бағыттары ұсынылды.

Түйін сөздер: инвестициялық белсенділік, Инвестициялар, жинақ, депозит, қор нарығы, бағалы қағаздар.

ИНВЕСТИЦИОННАЯ АКТИВНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

А. Е. Мамбетказиев¹, Г. А. Конопьянова¹, Ж. Е. Байкенов^{1*}

¹Казахстанско-Американский свободный университет, Усть-Каменогорск, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – анализ актуальных тенденций динамики и структуры инвестиционной активности населения Республики Казахстан и разработка рекомендаций по увеличению уровня индивидуального инвестирования с целью повышения благосостояния граждан при одновременном росте инвестиций в национальную экономическую систему.

Методология исследования включает использование методов: статистического и количественного анализа показателей инвестирования сбережений населения в депозитные вклады и финансовые инструменты фондового рынка; качественного анализа при проведении обзора трудов отечественных и зарубежных ученых по теме исследования; метода опроса инвестиционных возможностей и предпочтений населения и графических методов визуализации результатов исследования.

Ценность исследования заключается в систематизации данных о мотивации, инструментах инвестирования, уровне и структуре инвестиционного поведения населения в условиях действия постпандемийных и глобальных экономических кризисных факторов. Выводы, полученные по результатам исследования, определяют перспективные направления повышения вовлеченности населения в инвестиционный процесс и будут способствовать дальнейшим исследованиям в области финансовой грамотности населения, стимулирования розничного инвестирования на финансовом и фондовом рынках.

Результаты исследования. В ходе исследования выявлена тенденция смещения инвестиционных предпочтений населения с депозитных вкладов в банках второго уровня на инструменты фондового рынка. При этом констатируется низкий уровень инвестиционной вовлеченности населения в сравнении с показателями развитых стран. Исследованы инвестиционные продукты, перспективные для более массового привлечения сбережений населения на фондовый и финансовый рынки. Предложены направления государственного стимулирования роста инвестиционной активности населения.

Ключевые слова: инвестиционная активность, инвестиции, сбережения, депозит, фондовый рынок, ценные бумаги.

ABOUT THE AUTHORS

Mambetkazyev Aidar Yerezhpovich – PhD, Rector, Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan, e-mail: kafu_ukg@mail.ru, ORCID 0000-0002-8915-4561

Konopyanova Galina Akhbayevna – Candidate of Economic Sciences, Adviser of Rector, Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan, e-mail: galina_kafu2004@mail.ru, ORCID 0000-0002-2215-9624

Baikenov Zhasulan Yerbolovich – PhD, First vice president, Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhas86kz@gmail.com, ORCID 0000-0001-9951-0454*

MPHTI 06.77.59

JEL Classification: O15

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-5-104-114>

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN CONDITIONS OF ECONOMIC CRISIS

M. Zh. Sabytkhanova

Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the paper examines the problem of work-life balance, well-being, and intrinsic motivation of employees during economic turbulence.

Methodology. Adopting a quantitative approach, this investigation analyses the data obtained from employees of governmental and private local companies. This study reviewed Hasan et al. research on managing human resources, well-being, job satisfaction, and work-life balance.

Originality / value of the research. The vast majority of studies in HRM are around employee effectiveness. However, especially in economic instability alternative strategies such as well-being, work-life balance, and intrinsic motivation have to be investigated. Also, the Self-determination theory was chosen because it helps to understand the phenomenon by clarifying the research problem related to intrinsic motivation, social satisfaction, and psychological well-being in depth.

Findings. One of the findings indicates that there was no association between demographic variables and work-life balance satisfaction. The outcome of the analysis implies that obtained data is normally distributed. Nevertheless, there is lower response rate (33) could be deemed insufficient to ensure the data's neutral skewness. Since the overwhelming number of respondents are female, the findings of the study may be unrepresentative of the entire population. As a result, research will be carried out by gathering data.

Keywords: HRM, economic turbulence, employee wellbeing, Work-Life Balance, intrinsic motivation.

INTRODUCTION

Human resource management (HRM) in the conditions of economic turbulence is a very essential issue today. The COVID-19 pandemic and related regulations aimed at preventing the spread of the virus have affected all organizations, regardless of size and type, as well as employees and managers. As a result, lack of demand, termination of contracts, orders, postponement, or cancellation of business trips led to a decrease in the company's revenues. However, in some cases, the demand for equipment, food delivery service, and online stores increased after the lockdown. The crisis has led to a change in working hours, workplaces, and the well-being of employees in general. In connection with the global pandemic and economic turbulence, this topic on employee well-being became relevant among researchers. In order to be competitive, differ from rivals, and survive, organizational workforces have to adapt to abruptly changing conditions and alter their workplace practices [1]. Thus, the support of HR managers has played an important role in helping staff adapt to new norms and contribute to the transition process. Wellbeing is a state that enables employees to prosper

and succeed [2-3]. Thus, the main reason behind the conduct of the study is to investigate the relation between intrinsic motivation, satisfaction with work-family balance, and well-being; to understand the issue during the pandemic from another perspective.

Statement of the research problem: The majority of the models in HRM are mostly considered ways to enhance the employees' effectiveness in the workplace. However, issues of employees such as their wellbeing is continuing to be in second place [4]. Hence, dissimilar approaches are necessary to find an alternative way to reach high revenue by covering employees' well-being.

The following research questions should be answered in the scope of the future investigation:

1. How work-life balance should be constructed in organizations to reach a positive impact on employee well-being?

2. How is the economic crisis influencing employee well-being?

3. How does intrinsic motivation influence well-being?

Theoretical and methodological foundations of scientific work:

Review of the study by Hasan et al. on personnel management, well-being, job satisfaction, and work-life balance [5].

This paper examines studies of the following authors: Gudmundsdottir [6], Ibrahim [7], Frone, Russell and Cooper [8] and others.

According to Gudmundsdottir's study financial difficulties impact on happiness, rather than unemployment and decreased income [6]. Ibrahim et al. have found that work-family conflict negatively impacts on employee wellbeing [7]. Previous investigation also identified negative consequences of work and family stress on employee wellbeing [8]. The reason for this negative outcome was supposed that it could be depended on the family earners. For example, increased number of dual-earners, dependent family members and single-parent families [9]. In this investigation five of the survey participants answered, that they are divorced. They answered that they were not felt relaxed, not satisfied with work-life balance and most of the answers were negative or neutral, which proves previous research. Trougakos in his work identified that the absence of psychological need fulfillment causes low quality of work performance, decreases the role of employees at home, and has a negative influence on health [10]. Author emphasizes that it is like a chain, when employee is not satisfied with family conditions, it will directly effect on work performance.

Blasco-Belled have found that the main reasons for diminishing employee's life satisfaction are hopelessness, fear, and isolation from social interaction, which was considered as an outcome of the pandemic [11]. Ralph carried out investigations among developers during the pandemic and an outcome were: there is a strong relation between employee productivity and wellbeing; home and work ergonomics, as well as COVID-19 related fear have a negative impact on employee wellbeing [12]. Author also have concluded, that employees need individual support, as they are all different in nature. Evanoff have found that decrease in family-support behaviors were related with clinical exposure to pandemic and stated that COVID-19 negatively influenced on clinical and nonclinical employees wellbeing [13]. Bayliss examined employee wellbeing during recession in the UK and realized following: employee subjective wellbeing did not significantly change, however psychological wellbeing showed outstanding decline [14].

One of the investigations by Kowalski and Loretto considers well-being from a macro context and the impact of changes in the economy [15]. Authors examined employee well-being in the modifying workplace by reviewing five research papers in the special issue and considered well-being as a key, which leads to the company outcomes. Following future conspicuous recommendations were given by authors: problems around work modification, obscure work-life conditions should be researched. Thus, from recommendations an assumption comes that the relation between WLB and well-being should be researched. Various theories were used by authors to explain their phenomenon in depth. This paper utilized one of the most relevant Self-Determination Theory (SDT). Nowadays the SDT is arousing interest from employers and practitioners' side, combining the research subject on cross-cultural, vitality, power, mindfulness, relationship, well-being, and so

on. Moreover, the theory can be applied in education, workplaces, organizations, the environment, health care, even COVID-19, and in other practices.

The Self-determination theory will help to understand and explain the research problem because it seeks to explain issues related to intrinsic motivation, wellness, purposes, social satisfaction, psychological well-being, autonomy, competence, relatedness, and so on [16]. For example, by the self-determination theory Trougakos [10] explained the influence of pandemic health anxiety on work, family, and health outcomes.

The SDT also has limits to its estimation like other theories. In comparison with other theories, there are insufficient contradicting investigations on three basic psychological needs. According to Van den Broeck et al., the SDT is deficiently confronted and aligned with other management theories [17]. They argued the need for gratification and the need for derangement should be considered in the SDT. It is explained as above mentioned three needs are not sufficient to be basic psychological needs and they also might be negative. According to Deci and Ryan, the three basic needs are advantageous for all practical implementations [18]. Arenas et al. by the self-determination theory illuminated that the absence of autonomy, competence, and relationship, which are considered as a basic psychological necessity can lead to the poor psychological health and well-being [19]. The present paper utilizes the SDT theory, because it appropriately determines and describes the issue around this topic, taking into account the characteristics of organizations and individuals. This theory covers and explains the chosen topic in order to explain the role of intrinsic motivation for employee wellbeing, whether it has positive or negative association.

MAIN PART

In this research three directional hypothesis were built.

Hypothesis 1 (H1). Work-life balance is positively related to Wellbeing.

Hypothesis 2 (H2). Intrinsic motivation is positively associates to WB.

Hypothesis 3 (H3). WLB is positively related to intrinsic motivation.

The data were collected from employees of governmental and private local companies, who worked and still are working remotely and on daily duty. Governmental employees were chosen as respondents, because when there was a lockdown all governmental companies provided 80 % teleworking format of work. For example, teachers, who had never used online format of work firstly had to learn how to use cutting edge technologies before teaching distantly. That is why, there appears an assumption, that they could face a problem with wellbeing. As before they were socially interacting with various students by teaching them face to face, still they have to teach distantly. Another assumption about physical wellbeing is that governmental companies did not pay their attention on teachers' physical activities. Participants were 9,1 % females and 90,9 % males, and they had a mean age of 41,9.

Data collection resulted in the total of 33 respondents. The primary data were obtained by the questionnaire, which was adopted from the article of Hasan et al. [5]. The survey consisted of 4 sections: demographic information, measuring satisfaction with work-life balance, measuring wellbeing and measuring intrinsic motivation. The survey was collected in Russian using Google Forms and analyzed using IBM SPSS software program version 23. SPSS was considered as a most appropriate Statistical Program, which helps to perform statistical analysis and data management. Confidentiality of data gathered have been warranted to obtain true information. The respondents were asked to clearly read and fill in the online survey. Answers of respondents were automatically sent to Google Forms. Additionally, all respondents were guaranteed voluntary participation and anonymity of the respondents' data. The second data collection is planning to be performed in February. In total, answers of 200 respondents is planning to be analyzed.

Table 1 below summarize the survey population in terms of gender, marital status, age group, working hours and experience, and occupation. The survey respondent is most likely to be a married female, aged from 50 to 60 years old, working around 40 hours a week with more than 10 years of experience in education.

Table 1 – Participant's characteristics

Variables	Category	Frequency	Percent
Gender	Female	30	90.9
	Male	3	9.1
	Total	33	100
Marital status	Married	19	57.6
	Single	9	27.3
	Divorced	5	15.2
Age	20-30	7	21.2
	30-40	10	30.3
	40-50	2	6.1
	50-60	14	42.4
Working hours per week	No response	1	3
	>24	11	33.3
	>36	2	6.1
	>40	12	36.4
	More than 40	7	21.2
Work experience	1-2 years	4	12.1
	3-5 years	4	12.1
	6-10 years	7	21.2
	More than 10 years	18	54.5
Occupation	Education	22	66.7
	Accounting	2	6.1
	Medicine	2	6.1
	HR	1	3.0
	Logistics	1	3.0
	Manager	1	3.0
	Coordinator	1	3.0
	Unanswered	3	9.1
Total		33	100

Note – complied by the author

Work-life balance satisfaction. The independent variable is measured using a 5-point Likert scale from 'not at all satisfied' to 'extremely satisfied'. WLB categories used in the survey ask for satisfaction with time and attention allocation, work like and personal life overall fit and balance and opportunities to complete goals at work and in personal life. We treat 5-point Likert scale as a categorical variable, therefore indicating the equal numerical distance between data points. The mean comparison of each category is shown in Table 2.

Table 2 – WLB measurement

	The way you divide your time between work and personal or family life	The way you divide your attention between work and home	How well do your work life and your personal or family life fit together?	Your ability to balance the need of your job with those of your personal or family life	The opportunity you have to perform your job well and yet be able to perform home-related duties adequately
Mean	3.06	3.09	3.36	3.45	3.3
Std. Deviation	1.059	1.071	0.962	0.971	1.015

Note – complied by the author

Respondents are mostly satisfied with their ability to balance the needs of work life with the needs of personal life (3.45), the least satisfying category is time allocation (3.06).

In this study, Cronbach's alpha to test scale reliability is performed. A higher alpha (more than 0.7) value indicates the internal consistency of the chosen scale (Table 3).

Table 3 – Cronbach's Alpha on WLB

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
0.885	5
Note-complied by the author	

Wellbeing. The dependent variable of wellbeing is measured in a 5-point Likert scale showing the frequency of respondents' experienced emotions during the pandemic from 1 (None of the time) to 5 (All of the time). The mean comparison for each of the categories is represented in Table 4.

Table 4 – Wellbeing measurement

	I've been feeling optimistic about the future	I've been feeling useful	I've been feeling relaxed	I've been dealing with problems well	I've been thinking clearly	I've been feeling close to other people	I've been able to make up my mind about things
Mean	4.15	3.97	2.55	3.88	4.19	3.52	4
Std. Deviation	0.755	0.74	0.905	0.857	0.78	0.87	0.866
Note – complied by the author							

The wellbeing categories produce lower standard deviation compared to WLB measurements, this indicated lower variation in responses. The highest rated category is straight thinking (4.19), while the lowest category is feeling relaxed (2.55).

Cronbach's alpha test similarly shows higher reliability range (Table 5).

Table 5 – Cronbach's Alpha on Wellbeing

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
0.716	7
Note – complied by the author	

Intrinsic motivation. Another dependent variable used in this paper measures intrinsic motivation a consists of 3 categories Intrinsic Motivation was measured with the 3 items scale developed by Ryan and Connell [20]. Similar approach of 5-point Likert scale from «strongly disagree» to «strongly agree» was used in the measurements. The mean comparison by category is introduced in Table 6.

Table 6 – Intrinsic measurement

	I enjoy the work itself	I find the work interesting	I find the work engaging
Mean	3.76	3.64	3.55
Std. Deviation	1.062	0.994	1.034
Note – complied by the author			

Cronbach's alpha for this variable shown in Table 7 indicates the highest range among the variables used in this study.

Table 7 – Cronbach's Alpha on intrinsic motivation

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
0.958	3
Note – complied by the author	

Similarly to Hasan et al. the study run Exploratory Factor Analysis with principal component analysis in which communalities there were obtained, the range of 0.40 to 0.70 are considered to be most acceptable given in Table 8 [5]. The obtained range is from 0.6 to 0.9, «which further validates that each item shared some common variance with other items in the data set».

Table 8 – PCA communalities

	Extraction
WLB 1	0.7
WLB 2	0.862
WLB 3	0.744
WLB 4	0.665
WLB 5	0.74
Wellbeing 1	0.741
Wellbeing 2	0.708
Wellbeing 3	0.918
Wellbeing 4	0.753
Wellbeing 5	0.681
Wellbeing 6	0.603
Wellbeing 7	0.702
IM	0.855
IM	0.902
IM	0.928
Note – complied by the author	

Hypothesis testing. In the result were obtained three new variables by taking the average among every category within WLB, Wellbeing and Intrinsic Motivation. Also it was controlled for categorical demographic information by defining k-1 dummy variables, where k determines number of values. During the regression analyses, however, none of the dummy variables proved to be significant, indicating no relationship between demographic characteristics and work-life balance satisfaction.

First, the study intended to test whether work-life balance is positively related to wellbeing. Table 9 present a p-value for the Wellbeing being significant at 10 % level of significance with a positive coefficient confirming the hypothesis.

Table 9 – Regression Results

	Unstandardized Coefficients		t	Sig.
	B	Std. Error		
(Constant)	1.126	1.087	1.036	0.308
Wellbeing	0.568	0.287	1.975	0.057
Note – complied by the author				

For the second hypothesis, in order to prove mediation, an independent variable Well-being has to be associated with the mediator variable IM. Table 10 depicts significance in the Wellbeing variable at 5 % level of significance. Mediation takes place only when our independent variable is related to the mediator variable.

Table 10 – Regression Results

	Unstandardized Coefficients		T	Sig.
	B	Std. Error		
(Constant)	0.606	1.239	0.489	0.628
Wellbeing	0.811	0.328	2.475	0.019
Note – complied by the author				

Therefore, if there is a mediation effect, our main independent variable will no longer be significant when included in the regression with the mediator variable which can be seen in Table 11.

Table 11 – Regression Results

	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	0.847	0.945		0.897	0.377
Wellbeing	0.195	0.272	0.115	0.716	0.479
IM	0.46	0.136	0.54	3.368	0.002
Note – complied by the author					

Lastly, in order to test our final hypothesis, we perform a regression estimation to see the relationship between IM on WLB. Table 12 indicates a significant positive relationship between the two variables ($p < 0.000$).

Table 12 – Regression Results

	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	1.401	0.574		2.44	0.021
WLB	0.69	0.171	0.587	4.036	0
Note – complied by the author					

CONCLUSION

In conclusion, by reviewing, analyzing, and revealing gaps from previous literature and answers from the survey, the present study was constructed. The paper considered the SDT as one of the suitable theories, which underline the relation between work-life balance and intrinsic motivation on employees' well-being. One of the outcomes indicated no relationship between demographic characteristics and work-life balance satisfaction. The study assumes normal distribution in collected data, however, the lower response rate (33) could potentially be considered not enough to guarantee the neutral skewness of the data and introduce bias. The vast majority of the respondents are female, this could produce a non-representative conclusion about the whole population this study aims to represent. So, research is planning to be continued by collecting data.

REFERENCES

1. Wijewantha P. et. al. Relationship Between Perceptions of Organizational Politics (POPs) and Employee Well-being (EWB) // *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*. – 2020. – № 22(5). – P. 30-38.
2. Diener E. The science of well-being: The collected works of Ed Diener. Social Indicators Research Series, 37. – New York: Springer, 2009. – 284 p.
3. Seligman M. Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being. – NY Simon Schuster: New York, NY, USA, 2011. – 368 p.
4. Guest D. E. Human resource management and employee well-being: Towards a new analytic framework // *Human resource management journal*. – 2017. – № 27(1). – P. 22-38.
5. Hasan Z., Khan M., Butt T., Abid G., Rehman S. The balance between work and life for subjective well-being: A moderated mediation model // *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. – 2020. – № 6(4). – Article 127. – DOI: <https://doi.org/10.3390/joitmc6040127>.
6. Gudmundsdottir D. G. The impact of economic crisis on happiness // *Social indicators research*. – 2013. – № 110(3). – P. 1083-1101.
7. Ibrahim H., Asyikin N., Mohd Zin M. L. Workplace spirituality, work-family conflict, perceived organizational support and employee well-being among hotel employees // *Annals of Contemporary Developments in Management & HR (ACDMHR)*. – 2020. – № 2(2). – P. 1-9. – DOI: 10.33166/ACDMHR.2020.02.001.
8. Frone M. R., Russell M., Cooper M. L. Prevalence of work-family conflict: Are work and family boundaries asymmetrically permeable? // *Journal of organizational behavior*. – 1992. – № 13(7). – P. 723-729.
9. Medina-Garrido J. A., Biedma-Ferrer J. M., Ramos-Rodríguez A. R. Relationship between work-family balance, employee well-being and job performance // *Academia Revista Latinoamericana de Administración*. – 2017. – № 30(1). – P. 40-58. – DOI: <https://doi.org/10.1108/ARLA-08-2015-0202>.
10. Trougakos J. P., Chawla N., McCarthy J. M. Working in a pandemic: Exploring the impact of COVID-19 health anxiety on work, family, and health outcomes // *Journal of Applied Psychology*. – 2020. – № 105(11). – P. 1234.
11. Blasco-Belled A. et al. The costs of the COVID-19 on subjective well-being: An analysis of the outbreak in Spain // *Sustainability*. – 2020. – № 12(15). – Article 6243.
12. Ralph P. et al. Pandemic programming // *Empirical Software Engineering*. – 2020. – № 25(6). – P. 4927-4961.
13. Evanoff B. A. et al. Work-related and personal factors associated with mental well-being during the COVID-19 response: survey of health care and other workers // *Journal of medical Internet research*. – 2020. – № 22(8). – Article e21366.
14. Bayliss D., Olsen W., Walthery P. Well-being during recession in the UK // *Applied research in quality of life*. – 2017. – № 12(2). – P. 369-387.
15. Kowalski T. H. P., Loretto W. Well-being and HRM in the changing workplace // *The International Journal of Human Resource Management*. – 2017. – № 28(16). – P. 2229-2255.
16. Ryan R. M., Deci E. L. Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness. – Guilford Publications, 2017. – 756 p.
17. Van den Broeck A. et al. A review of self-determination theory's basic psychological needs at work // *Journal of Management*. – 2016. – № 42(5). – P. 1195-1229.
18. Ryan R. M., Deci E. L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being // *American psychologist*. – 2000. – № 55(1). – P. 68.
19. Arenas A. et al. Workplace bullying in a sample of Italian and Spanish employees and its relationship with job satisfaction, and psychological well-being // *Frontiers in psychology*. – 2015. – № 6. – Article 1912.
20. Deci E. L., Connell J. P., Ryan R. M. Self-determination in a work organization // *Journal of applied psychology*. – 1989. – № 74(4). – P. 580-590.

REFERENCES

1. Wijewantha, P. et. al. (2020). Relationship Between Perceptions of Organizational Politics (POPs) and Employee Well-being (EWB). *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, 22(5), 30-38.
2. Diener, E. (2009). *The science of well-being: The collected works of Ed Diener*. Social Indicators Research Series, 37. New York: Springer, 284 p.
3. Seligman, M. (2011). *Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being*. NY Simon Schuster: New York, USA, 368 p.
4. Guest, D. E. (2017). Human resource management and employee well-being: Towards a new analytic framework. *Human resource management journal*, 27(1), 22-38.
5. Hasan, Z., Khan, M., Butt, T., Abid, G. and Rehman, S. (2020). The balance between work and life for subjective well-being: A moderated mediation model. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(4), 127, DOI: <https://doi.org/10.3390/joitmc6040127>.
6. Gudmundsdottir, D. G. (2013). The impact of economic crisis on happiness. *Social indicators research*, 110(3), 1083-1101.
7. Ibrahim, H., Asyikin, N. and Mohd Zin, M. L. (2020). Workplace spirituality, work-family conflict, perceived organizational support and employee well-being among hotel employees. *Annals of Contemporary Developments in Management & HR (ACDMHR)*, 2(2), 1-9, DOI: 10.33166/ACDMHR.2020.02.001.
8. Frone, M. R., Russell, M. and Cooper, M. L. (1992). Prevalence of work-family conflict: Are work and family boundaries asymmetrically permeable? *Journal of organizational behavior*, 13(7), 723-729.
9. Medina-Garrido, J. A., Biedma-Ferrer, J. M. and Ramos-Rodríguez, A. R. (2017). Relationship between work-family balance, employee well-being and job performance. *Academia Revista Latinoamericana de Administración*, 30(1), 40-58, DOI: <https://doi.org/10.1108/ARLA-08-2015-0202>.
10. Trougakos, J. P., Chawla, N. and McCarthy, J. M. (2020). Working in a pandemic: Exploring the impact of COVID-19 health anxiety on work, family, and health outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 105(11), 1234.
11. Blasco-Belled, A. and et al. (2020). The costs of the COVID-19 on subjective well-being: An analysis of the outbreak in Spain. *Sustainability*, 12(15), 6243.
12. Ralph, P. and et al. (2020). Pandemic programming. *Empirical Software Engineering*, 25(6), 4927-4961.
13. Evanoff, B. A. and et al. (2020). Work-related and personal factors associated with mental well-being during the COVID-19 response: survey of health care and other workers. *Journal of medical Internet research*, 22(8), e21366.
14. Bayliss, D., Olsen, W. and Walthery, P. (2017). Well-being during recession in the UK. *Applied research in quality of life*, 12(2), 369-387.
15. Kowalski, T. H. P. and Loretto, W. (2017). Well-being and HRM in the changing workplace. *The International Journal of Human Resource Management*, 28(16), 2229-2255.
16. Ryan, R. M. and Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. Guilford Publications, 756 p.
17. Van den Broeck, A. and et al. (2016). A review of self-determination theory's basic psychological needs at work. *Journal of Management*, 42(5), 1195-1229.
18. Ryan, R. M. and Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American psychologist*, 55(1), 68.
19. Arenas, A. and et al. (2015). Workplace bullying in a sample of Italian and Spanish employees and its relationship with job satisfaction, and psychological well-being. *Frontiers in psychology*, 6, 1912.
20. Deci, E. L., Connell, J. P. and Ryan, R. M. (1989). Self-determination in a work organization. *Journal of applied psychology*, 74(4), 580-590.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ КРИЗИС ЖАҒДАЙЫНДА АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ

М. Ж. Сабытханова

Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – экономикалық тұрақсыздық кезінде жұмыс пен жеке өмір арасындағы тепе-теңдік, қызметкерлердің әл-ауқаты мен ішкі мотивациясы мәселелерін қарастыру.

Әдіснамасы. Сандық тәсілді қолдана отырып, бұл зерттеуде мемлекеттік және жеке жергілікті компаниялардың қызметкерлерінен алынған мәліметтер талданған. Бұл жұмыста З. Хасан және т. б. адам ресурстарын басқару, әл-ауқат, жұмысқа қанағаттану және жұмыс пен жеке өмір арасындағы тепе-теңдік аясындағы зерттеуіне шолу жасалды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Персоналды басқару саласындағы зерттеулердің басым көпшілігі қызметкерлердің тиімділігіне арналған. Алайда, әсіресе экономикалық тұрақсыздық жағдайында әл-ауқат, жұмыс пен өмір арасындағы тепе-теңдік және ішкі мотивация сияқты балама стратегияларды зерттеу қажет. Сонымен қатар, өзін-өзі анықтау теориясы тандалды, өйткені ол ішкі мотивациямен, әлеуметтік қанағаттанумен және психологиялық әл-ауқатпен байланысты зерттеу мәселесін терең түсіндіру арқылы құбылысты түсінуге көмектеседі.

Зерттеу нәтижелері: бір тұжырым демографиялық айнымалылар мен жұмыс пен жеке өмір арасындағы тепе-теңдікке қанағаттану арасында ешқандай байланыс жоқ екенін көрсетеді. Талдау нәтижесі алынған мәліметтер қалыпты түрде таратылатындығын білдіреді. Алайда, жауаптардың төменгі жиілігі (33) бейтарап деректер асимметриясын қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз деп есептелуі мүмкін. Респонденттердің басым көпшілігі әйелдер болғандықтан, зерттеу нәтижелері бүкіл халық үшін көрінбеуі мүмкін. Нәтижесінде, аталған зерттеу деректерді одан әрі жинау жолымен жүргізілетін болады.

Түйін сөздер: АРБ, экономикалық турбуленттілік, қызметкерлердің әл-ауқаты, жеке өмір мен жұмыс арасындағы тепе-теңдік, ішкі мотивация.

УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

М. Ж. Сабытханова

Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель статьи рассмотреть проблему баланса между работой и личной жизнью, благополучия и внутренней мотивации сотрудников во время экономической турбулентности.

Методология. Используя количественный подход, в этом исследовании анализируются данные, полученные от сотрудников государственных и частных местных компаний. В этой работе был сделан обзор исследования З. Хасан и др. по управлению человеческими ресурсами, благополучию, удовлетворенности работой и балансу между работой и личной жизнью.

Оригинальность / ценность исследования. Подавляющее большинство исследований в области управления персоналом посвящено эффективности сотрудников. Однако, особенно в условиях экономической нестабильности, необходимо исследовать альтернативные стратегии, такие как благополучие, баланс между работой и личной жизнью и внутренняя мотивация. Кроме того,

теория самоопределения была выбрана потому, что она помогает понять феномен, глубоко проясняя исследовательскую проблему, связанную с внутренней мотивацией, социальной удовлетворенностью и психологическим благополучием.

Результаты исследования. Один из выводов указывает на то, что не было никакой связи между демографическими переменными и удовлетворенностью балансом между работой и личной жизнью. Результат анализа подразумевает, что полученные данные распределены нормально. Тем не менее, более низкая частота ответов (33) может быть сочтена недостаточной для обеспечения нейтральной асимметрии данных. Поскольку подавляющее число респондентов составляют женщины, результаты исследования могут быть нерепрезентативными для всего населения. В результате, данное исследование будет проводиться путем дальнейшего сбора данных.

Ключевые слова: УЧР, экономическая турбулентность, благополучие сотрудников, баланс между личной жизнью и работой, внутренняя мотивация.

ABOUT THE AUTHOR

Sabytkhanova Moldir Zhamshidkizi – PhD Student, Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan, email: moldir.sabytkhanova@narxoz.kz, <https://orcid.org/0000-0003-4309-2972>

MPHTI 06.81.12

JEL Classification: M100

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-5-114-126>

DEVELOPMENT OF INTERNAL GOVERNANCE IN HIGHER EDUCATION: THE EVALUATION OF ADMINISTRATION AND ACADEMIC STAFF ATTITUDE

G. Manarbek^{1,2}

¹al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Republic of Kazakhstan

²The George Washington university, Washington DC, USA

ABSTRACT

The purpose of the present study is to outline and justify the role of internal governance in higher education institutions to provide an effective quality management.

The methodology: The study is carried out using the questionnaire designed solely to higher education sector based on key peculiarities and features of an academic field.

The originality of the paper is that it discusses the findings of the research about the role of effective internal governance for the effective quality management in higher education. Secondly, the current study is the first attempt to study the role of internal governance as one of the most important pillars of quality management in higher education at the regional level.

The findings of the study reveal that both administrative and academic staff of higher education institution (Kazakh national university) consider the importance of developing key procedures and processes in aligning to internal stakeholders' needs. The obtained results demonstrate the feasibility of the proposed dimensions of internal governance and open new insights into the concept of quality management from the perspectives of an institution's internal environment.

Keywords: university administration, academic staff, internal governance, quality management.

INTRODUCTION

In the literature, there seems to be no general definition of «internal governance», and it is defined differently depending on national and institutional traditions and history, as well as reform trends [1-6].

As has been previously reported in the literature, internal governance mainly deals with objectives, organization management, and distribution of responsibilities and authority within an organization, as well as concerns with issues of how reporting lines are set up and how internal quality assurance is organized. To illustrate, Lazzeretti and Tavoletti defined university governance as «all processes and institutions that rule the division and managing of power inside universities and national university systems [where] ... power means making decisions that are binding for others» [7].

New reforms in university governance of national universities mean an autonomous leadership in academic, organizational and financial issues. However, managerial autonomy is not supposed to be more personal autonomy for academic staff, rather it is the quality of the relationship between internal actors as well as favourable working conditions provided for internal members.

Another scholar describes internal governance as «internal management structures, decision-making arrangements and leadership roles and the relationship between these internal functions and the role of governing bodies» [8].

Admittedly, the internal governance of higher education institutions to some extent depends on internal organizational behaviour of the institution, where it is important to consider histories, traditions and values and their approach toward governance. In the light of new managerial approaches, the impact of managerial, financial and academic autonomy of HEIs are significant for universities to develop their structures and processes to provide quality education. Since depending on the internal peculiarities of universities in terms of history, traditions and values, the approaches for internal governance development can differ from one organization to another. There is no unique and the best practice of the internal governance applicable to all higher education institutions. Certainly, this leads HEIs to face challenges in developing effective internal governance approaches. However, the project launched in 2016 by the European Social fund together with the World Bank professional experts proposed possibilities for highlighting the keystones and general framework for effective internal governance applicable for all HEIs after studying the similar development trends and good practices of European universities for designing internal governance structures and processes.

It is explicitly observed that the development of effective internal governance in the university requires adaption of its internal government structures which fits internal environment and behaviour of the organization, which can face and respond to challenges and changes of the external environment. Since national universities in Kazakhstan have been granted managerial autonomy, they can design their own sufficiently adaptive, flexible internal governance structures, which can generate innovative solutions to respond to the demands of external stakeholders. In this regard, after signing the Bologna Declaration in 2010, the issue of quality management and quality education has been on every agenda of discussions, meetings and forums of government and higher education institutions in Kazakhstan as well.

There is an assumption that quality management does not exist completely without formal rules, regulations, responsibilities, assessments, monitoring and accreditation. There have been numerous studies to investigate «academic bureaucratization» triggered by increasing formal monitoring and evaluation procedures [9; 10]. Gornitzka, et al. called the phenomenon, in which «growth of the part of the organization that does not directly carry out the work, but which regulates, supervises and supports those who do» as a «silent managerial revolution» of academics, because of obligations to do administrative duties instead of focusing on their core missions' tasks, such as research and teaching [11]. Seminal contributions have been made by Egeberg et al., who have categorized the structures of organization, which shape the governance as following:

- Distribution of the tasks and responsibilities vertically among organizational levels
- Division of tasks among organizational departments horizontally according to the principle of specialization
- Clarity of role expectations adjusted to organizational positions [12].

MAIN PART

Methodology. The sample of the study consists of administrators and academic staff of al-Farabi Kazakh National University, which is the leading higher education institution in Kazakhstan, ranked at 150 positions according to the QS World University Rankings. Respondents were selected according to non-probability convenience sampling method [13]. The two types of the questionnaire were developed with slight divergences using «google forms» and emailed to more than 1200 university administration and academic staff in total, among them 40 university managers, more than 40 faculty administrators, 200 department heads and the rest is academic staff respectively. More than 100 questionnaires were not delivered due to some technical errors. The survey was conducted for three months. The questionnaire aimed to identify the effective internal governance model to align to viewpoints of internal stakeholders.

Initially, the «Internal Governance» survey has been tested by our colleagues who are responsible for their departments at the institutional level in al-Farabi Kazakh National University. The answers of respondents have been divided into two parts: in the former, respondents were to identify the importance of described factors of internal governance for effective management of the organization in aligning with the following scale: «Important – Partially important – Not important». In the latter section, the information about the practice of the university has been asked through the following scale: «Implemented – Partially implemented – Not implemented».

After the first testing of the survey, some minor changes have been introduced in the content of the questionnaire and have been resent again to check the reliability of the survey. After getting positive approval from the colleagues, the final version of the questionnaire was ready.

The survey has been designed to know viewpoints of the university's internal stakeholders about an effective model of good internal governance and to identify their perceptions about the existing internal governance in their organization. The results of the survey have been proceeded separately: response of academic staff and administrative bodies of university, faculty and chair accordingly.

The questionnaire «Internal governance – Administration» was addressed to administrators of the university through emails individually and to the administration of fourteen faculties including chairs. The number of delivered questionnaires to administration staff was 282, among them 30 surveys were withdrawn due to some technical errors. In all, we obtained completed questionnaires from 200 respondents.

As for the second survey dedicated to academic staff, our sample consisted of 992 respondents, and 80 % of the population provided useful samples to proceed, where 199 responses were not valid to proceed.

Concerning the obtained samples of two questionnaires, the proceedings will be carried out separately in respect to administrative and academic staff to figure out their attitude and assessment about the proposed dimensions of «internal governance» as well as about the existing internal governance structure in the organization.

The sample design and data collection. Professional breakdown of the samples in Table 1 demonstrates that most respondents come to administrators of chairs (63,3 %) since there are in average three or four chairs at each faculty. As for the working experience distribution, most of the managers have worked at the national university more than 15 years (38,8 %), which adds significant value to our study, since they can evaluate and assess the existing internal governance procedures at the university based on their personal experience.

Table 1 – Analysis of Samples: Administrative Staff

Samples	Frequency	Percentage (%)
Position		
Administration staff at the university level	37	18,4 %
Administration staff at the faculty level	36	18,3 %
Administration staff at the chair level	127	63,3 %
Total	200	100 %
Work experience		
1-3 years	12	6,1 %
4-9 years	70	34,7 %
10-14 years	41	20,4 %
More than 15 years	77	38,8 %
Total	200	100 %
Note – The author's own reproduction		

The academic background of samples presented in Table 2 reveals that most of the respondents have a higher academic degree (candidate of sciences – 41,7 %, PhD – 20,6 %) and more work experience (41,3 % – 15 years) in the target university, which can significantly contribute to the outcomes of the empirical study and shape the desired type of internal governance for effective quality management of the institution.

Table 2 – Analysis of Samples: Academic Staff survey

Samples	Frequency	Percentage (%)
Academic Degree		
Doctor of sciences	126	15,8 %
Candidate of sciences*	331	41,7 %
PhD	163	20,6 %
Master's degree	121	15,3 %
PhD candidate	52	6,6 %
Total	793	100 %
Academic Rank		
Professor	105	13,2 %
Associate professor	243	30,6 %
Senior lecturers	90	11,4 %
Without academic degree	355	44,8 %
Total	793	100 %
The field of sciences		
Humanities	399	50,3 %
Nature sciences	236	29,7 %
Economics, business and law	48	6,1 %
Social sciences	96	12,1 %
Medical and health sciences	5	0,6 %
Art	9	1,2 %
Total	793	100 %
Work experience		
1-3 years	250	31,5 %
4-9 years	115	14,5 %
10-14 years	101	12,7 %
More than 15 years	327	41,3 %
Total	793	100 %
*candidate of sciences – is an academic degree equivalent to PhD, the doctoral degree awarded in the former Soviet countries before signing the Bologna Declaration		
Note – The author's own reproduction		

Discussions and Results. The reason for the development of the questionnaire to academic and administrative staff with slight differences is to identify how academics view effective internal governance and evaluate the existing practice at the university in comparison to administration's overview. The obtained findings demonstrate that there are still shortcomings of university management in pursuit of quality management in an institution. The objective of the research is to create reliable and valid measures for internal governance in higher education. Therefore, the research study focused on the development of the following measurement scale based on the results of the World project carried out in European countries. (ESF Project no. 8.3.6.1/16/I/001 «Participation in International Educational Studies»). Following the international trends and good practices of internal governance in higher education, the four dimensions of good internal governance have been identified:

- Strategic development and governance
- Autonomy and accountability
- Cooperation and participation
- Differentiation of functions and distribution of powers

However, in the light of new managerial approaches adapted into the higher education sector from the industry, the role of internal members of an organization is increasing. Several scholars believe that a prerequisite for quality products and services is the development of quality culture and organizational culture change in an organization [14-18]. Thus, the role of quality culture in the development of effective quality management and organization improvement is crucial, since the backbone and the brick of organization is not a sole system, neither processes nor standards, rather human capital. Implementation of successful quality management practices stems from the engagement of both internal (administrators and staff) and external stakeholders (employers, partners, accreditation agencies and society) into the process of quality management. We can assume that if the basic component of external quality assurance is accreditation, then the principal part of internal quality assurance is the development of quality culture within an organization. In this regard, the current paper has developed new variables of «Quality culture» and introduced it as the fifth dimension of effective internal governance in higher education.

Interpretation of «Internal Governance» dimensions. This section outlines the key dimensions of the proposed internal governance subject to the research study.

The strategic development and governance – refers to the development of the clear mission, strategic objectives and planning which can effectively guide activities of organization units and members, as well as in alignment with institution's characteristics to fit the interest of the internal environment. In light of the constant changing environment, the flexibility and adaptability of governance structures and openness to innovations are crucial.

Autonomy and accountability – covers the level of university accountability to the society and government, as well as academic freedom of staff. Admittedly, with the rise of competitiveness and introduction of market-oriented approach in the higher education sector, the level of accountability increases, which in its turn can affect academic freedom of teaching and research, thus effective management of data collection about university performance and quality of activities for external quality assurance mechanisms without undermining the academic freedom is crucial.

Cooperation and participation – relates to the development of effective approaches to balance the involvement of academics as key experts in internal governance and leaders to promote shared vision, appropriate strategies at the institutional level. Appropriate involvement of the diversity of stakeholders (external - representatives of society and the economy and employers, internal - academics, administrators, and students) in internal governance increases an institution's ability to account for all stakeholders' interests and its responsiveness to external demands. All stakeholders should act in the interest of HEI.

Quality Culture – implies the common responsibility, shared interest and values among all members of the organization for quality educational services. Enhancement of joint commitment of internal and external stakeholders to quality assurance (e.g. accreditation). University administration support and reward for quality achievement, rather than quantity. Development of trust between administration and academic staff. The introduction of quality assurance offices at the institutional and faculty levels.

Differentiation of functions and distribution of powers – The separate tasks for strategic development and its implementation should be assigned between organization units and actors effectively. Appropriate monitoring and evaluations are important to provide transparency of processes. The rights and responsibilities of different bodies and actors should be well defined and clear. A culture of transparency also implies that decision-making processes at all stages follow an adequate level of openness. The distribution of decision-making power should start from the lower institutional level without intervening the overall strategic development of an institution. Constant support and development of administrative and academic staff for professional development [19].

The presented dimensions highlight that it is important to identify strong points and shortcomings of the existing internal organization governance to provide a better functioning quality management model, which meets the needs of both external and internal stakeholders. In this regard, the present paper developed the key variables, which encompass the basic and essential elements of organization management. The proposed variables are described in Table 3.

Table 3 – Internal Governance development

Dimensions	Variables	
Strategic development and governance	SDG1	Development of mission and strategic objectives in alignment with the needs of the labour market
	SDG2	Development of planning procedures with academic staff involvement
	SDG3	Engagement of external stakeholders in the strategy development process
	SDG4	Monitoring of goal achievement according to the strategic objectives and planning
	SDG5	Competence and ability of university administration to make decisions for effective implementation of a strategy
Autonomy and accountability	AA1	Availability of more academic freedom for teaching and research
	AA2	University administration openness to initiatives and innovations from academic staff
	AA3	Academic staff engagement in decision-making processes
	AA4	Effective management of workload between administrative, research and teaching activities
	AA5	Accountability to the government and society through external quality assurance mechanisms without undermining the academic staff freedom
Cooperation and participation	CP1	Development of effective approaches to involve internal members in internal governance at the institutional level
	CP2	Engagement of external stakeholders in quality assurance procedures
	CP3	Engagement of internal members in quality assurance procedures
	CP4	Feeling of safety and care within an organization
	CP5	The feeling of support and motivation for achievement
	CP6	University management proactively attracts and retains high-quality staff
Quality culture	QC1	The feeling of responsibility within an organization for quality education
	QC2	The common shared interest and values among university members (including faculty staff) to provide quality educational services
	QC3	Enhancement of joint commitment of internal and external stakeholders to quality assurance (e.g. accreditation)
	QC4	University administration support and reward for quality achievement, rather than quantity
	QC5	There are clear procedures and processes to define, measure, evaluate and enhance quality
	QC6	University administration trusts on academic staff / Academic Staff trusts on university administration
	QC7	There is a closed feedback loop in external and internal quality assurance mechanisms
	QC8	There is a quality assurance office at the central level
	QC9	There is a quality assurance committee at the faculty level
Differentiation of functions and distribution of powers	DFP1	The balance between educational and administrative activities
	DFP2	Distribution of tasks effectively according to the professionalism and competence of unit members
	DFP3	The bottom-up approach in solving problems and identifying the weaknesses and strengths of an organization
	DFP4	The clear design and the structure of the quality management
	DFP5	The rights and responsibilities of different actors are well-defined and clear.
	DFP6	Decision-making processes are carried out open and transparently for all members of the organization
	DFP7	Less bureaucracy and pressure during external quality assurance procedures (e.g. accreditation, ranking report fulfilment)
	DFP8	Promotion and support for academic staff at all levels through tangible and intangible incentives
	DFP9	Ensuring staff development and professional training
Note – developed by the author based on [19].		

The analysis of the findings demonstrates that the proposed dimensions of «effective internal governance» are utmost important in organization management. Since the current paper is preliminary findings of the dissertation thesis, we have summarized key points of the conducted research to figure out the validity and applicability of the developed so-called «model» in higher education institutions. The purpose of the research paper is to identify to what extent the proposed dimensions meet requirements and needs of university

administration and academic staff to develop effective quality management tool through identifying the best practices of internal governance. The findings of the study illustrated in Table 4 demonstrate that there are moderate fluctuations about the attitude of administrative and academic staff regarding «importance» and «implementation» of the proposed dimensions.

Table 4 – The mean score of expectations and perceptions of internal governance: Administration staff versus Academic Staff

Code	Important		Fairly important		Not important		Implemented		Partially implemented		Not implemented	
	In average (%)											
	Adm.	Acad.	Adm.	Acad.	Adm.	Acad.	Adm.	Acad.	Adm.	Acad.	Adm.	Acad.
SDG	65 %	62 %	18 %	20%	2 %	3 %	34 %	32 %	33,2 %	27 %	3 %	8 %
AA	74 %	69 %	18 %	16%	3 %	4 %	23 %	19 %	39 %	30 %	17 %	18 %
CP	72 %	67 %	25 %	18%	1 %	6 %	23 %	21 %	44 %	32 %	15 %	17 %
QC	81 %	71 %	12 %	16%	3 %	2 %	38 %	25 %	37 %	30 %	10 %	14 %
DFP	82 %	75 %	12 %	12%	1 %	2 %	26 %	22 %	41 %	30 %	15 %	20 %
Note – developed by the author based on the research findings												

Figures 1 and 2 illustrate the perceptions of administrative and academic staff about the importance of having and developing the proposed dimensions of «internal governance» at the university. The positive and common trend of the obtained results is that both university administration and faculty staff have common interest and understanding of having effective internal organizational procedures and mechanisms to improve quality education rather than their perceptions about the existing practices in the framework of the proposed dimensions. It is interesting to note that there is a dramatic difference between «importance» and «implementation» responses, which highlights the necessity of organizational change within an institution.

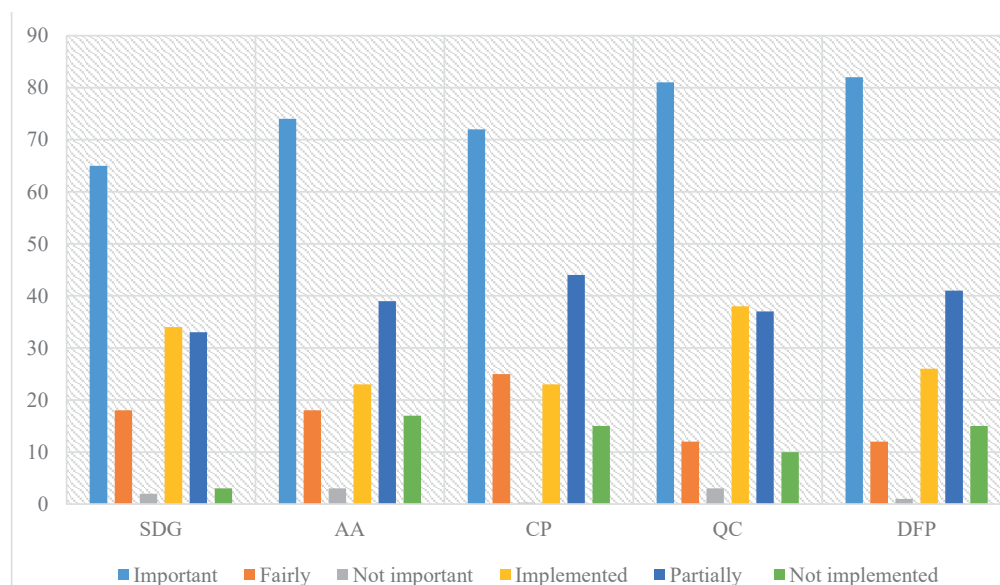

Figure 1 – Mean score of dimensions by Administrative Staff (in percentage)

Note – developed by the author

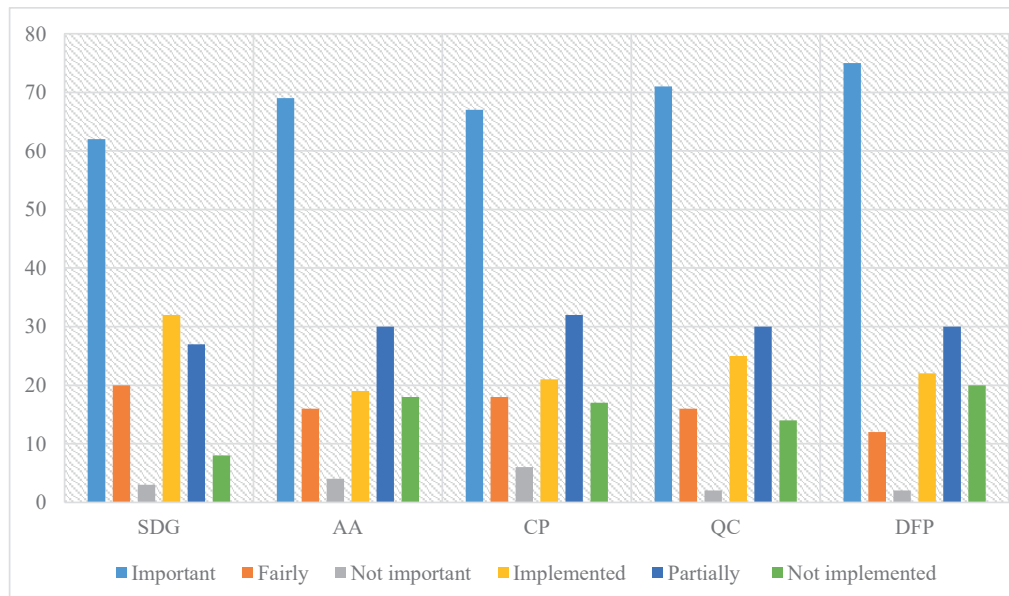

Figure 2 – Mean score of dimensions by Academic Staff (in percentage)

Note – developed by the author

As can be seen from Figure 3, there is a moderate discrepancy between administrative and academic staff about perceived practices of internal governance at the university. It can be assumed that there is no balance and mutual relationship between common understanding and perception of organizational procedures and activities within an organization.

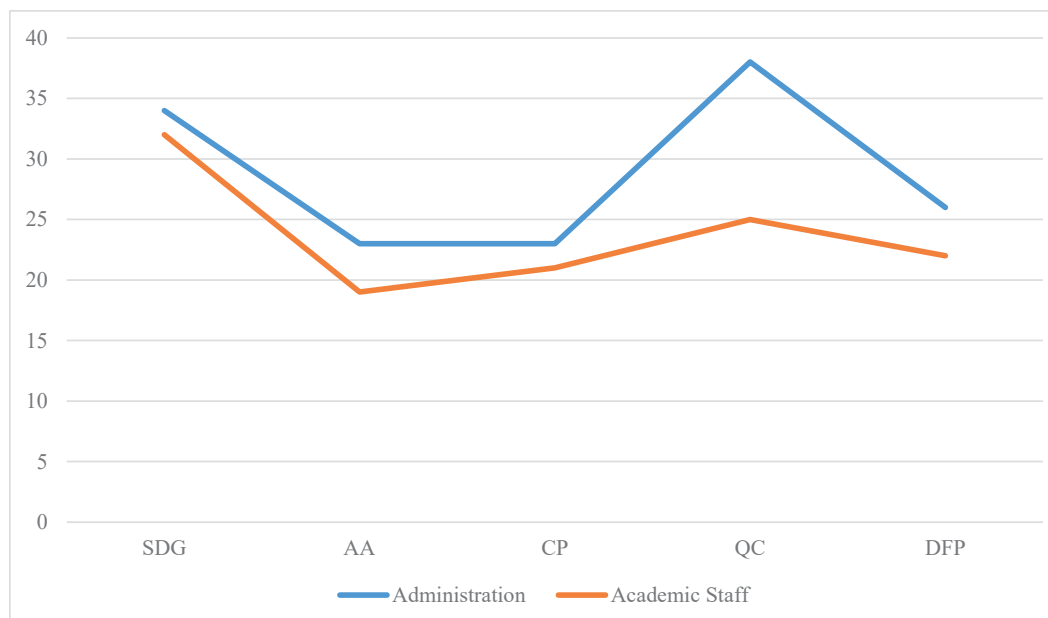

Figure 3 – The percentage of the perception of the academic and administrative staff about the existing internal governance at the university via scale «Implemented»

Note – developed by the author

It can be observed, that in all five dimensions, there is a substantial difference between perceived ideas of administrative and academic staff about internal governance. The presented data demonstrate that there are two existing challenges within an organization: the first one can be interpreted as an ineffective approach or inappropriate mechanisms of university management to develop effective internal governance and to create a favourable environment within an organization, or the second assumption is that there is almost no mutual communication between university administration and faculty staff. Please refer to Figure 4.

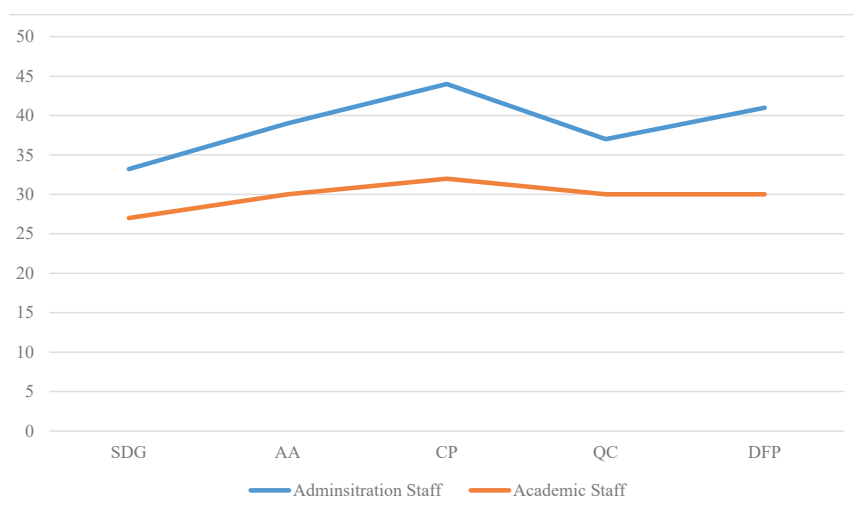

Figure 4 – The percentage about the perception of the academic and administrative staff about the existing internal governance at the university via scale «Partially implemented»

Note – developed by the author

In figure 5, we can see the opposite diagram to the previous ones. Generally speaking, academic staff demonstrates the less level of implementation of the proposed dimensions. Again, we can assume from the graph, that there is an absence of common and unique understanding of the needs and requirements of organization's member by university management or again there is no channels and communications between administration and staff, which is the most significant barrier for effective quality management at the institutional level.

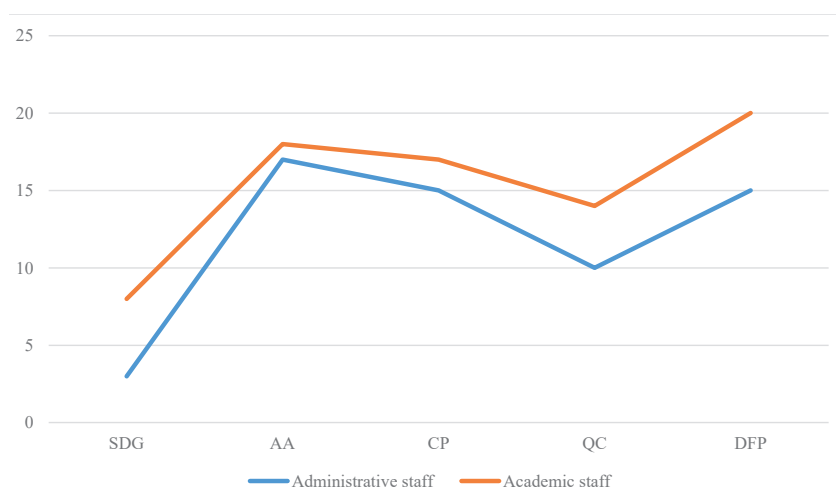

Figure 5 – The percentage of the perception of the academic and administrative staff about the existing internal governance at the university via scale «Not implemented»

Note – developed by the author

A general shift toward autonomy, output-oriented steering approaches by governments will confront Kazakhstani higher education institutions with the challenge of adapting internal governance arrangements accordingly for internal coordination and strategic development. In this context, it is important to design internal governance arrangements efficiently without putting much pressure and burden on internal members of the institution.

In the light of new managerial approaches in higher education, the clash with organizational management and strong resistance of academic staff emerge. The opponents of QA believe that it is a managerial approach that strengthens the top-down management at the expense of the academics' autonomy. Thus, the development of appropriate internal governance technique, which fulfils the requirement of external quality assurance through favourable internal QA processes, where bureaucratic approach changes to managerial logic and less pressure on academics, is crucial. Today indeed, there are some units at universities responsible for quality assurance processes. However, in practice, the effectiveness of their activities and impact on overall university's quality improvement and performance is still the issue of discussion.

In the light of new changes in the higher education system, universities' responsibility for their activities, mainly for quality education and finance is emphasized, consequently, the internal pressure for accountability and competition rises. In this regard, the university administration needs to implement new managerial approaches not only at the institutional level but at the organizational level as well. Consequently, the role of internal governance developed in compliance to organization's internal environment plays a crucial role in quality management.

CONCLUSION

We are aware that our research may have in some extent limitations since the survey encompasses only findings based on a single university in Kazakhstan. The further data collection is required to develop a design of a perfect «Internal governance» model applicable in Kazakhstani higher education institutions in the light of new managerial and governmental reforms. We believe that the proposed dimensions of internal governance can serve as a theoretical guideline for prospective university managers to define if there is a need to make changes in existing organizational culture to manage university effectively and to reshape their organizational structures. The current paper opens new research questions in terms of theoretical and empirical studies. The results of the research paper provide valuable information about the concept of internal governance for academics, scholars, as well as for candidates of a PhD degree programme. Since today, HEIs are facing economic, political, and social challenges of globalization in positioning itself at the labour and education arena, the development of effective internal governance in accordance with the needs of both external and internal stakeholders is essential for quality management.

Despite having some limitations, the practical value of the paper is that it rises a considerable number of issues subject for further discussions and studies. The university administration and academic staff have realized greater importance of effective internal governance dimensions to further develop effective quality management model to ensure quality education and to be competitive on educational and labour markets. Thus, this study gives a new insight for university managers and practitioners to consider the existing environmental conditions of an organization before setting new strategies and goals to develop an effective quality management system.

REFERENCES

1. Martin B., Etzkowitz H. The Origin and Evolution of the University Species // *Journal for Science and Technology Studies*. – 2001. – № 13(1). – P. 9-34.
2. Amaral A., Fulton O., Larsen I. M. A Managerial Revolution? / in Amaral, A., V.L. Meek and Larsen I. M. (eds) // *The Higher Education Managerial Revolution?* – Dordrecht, Kluwer, 2003. – P. 275-296.
3. Clark B. R. The Organizational Saga in Higher Education // *Administrative Science Quarterly*. – 1972. – № 17. – P. 178-184.
4. Huisman J. International Perspectives on the Governance of Higher Education. Alternative Frameworks for Coordination. – New York: Routledge, 2009. – 308 p.

5. De Boer H., Jongbloed B., Enders J., File J. Progress in Higher Education Reform across Europe. Governance Reform. – Brussels: CHEPS/INCHER/NIFU STEP, 2010. – 156 p.
6. Bonaccorsi A., Daraio C., Geuna A. Universities in the New Knowledge Landscape: Tensions, Challenges, Change – an Introduction // *Minerva*. – 2010. – № 48(1). – P. 1-4. – DOI: 10.1007/s11024-010-9144-0.
7. Lazzeretti L., Tavoletti E. Governance shifts in higher education: A cross-national comparison // *European Educational Research Journal*. – 2006. – № 5(1). – P. 18-37.
8. Middlehurst R. Changing Internal Governance: Are Leadership Roles and Management Structures in United Kingdom Universities Fit for the Future? // *Higher Education Quarterly*. – 2013. – № 67(3). – P. 275-294.
9. Gornitzka Å., Kyvik S., Larsen I. M. The bureaucratisation of universities // *Minerva*. – 1998. – № 36(1). – P. 21-47.
10. Elken M., Stensaker B. Conceptualising «quality work» in higher education // *Quality in Higher Education*. – 2018. – № 24(3). – P. 189-202.
11. Dill D. D. Through Deming's eyes: a cross-national analysis of quality assurance policies in higher education // *Quality in Higher Education*. – 1995. – № 1(2). – P. 95-110.
12. Egeberg J., Gornitzka Å., Trondal J. Organization theory / in C. Ansell and J. Torfing (eds.) // *Handbook on Theories of Governance*. – Cheltenham: Edward Elgar, 2016. – P. 32-45.
13. Aaker D. A. *Marketing Research*. (5th ed.). – USA: Wiley, 2018. – 768 p.
14. Helms M. M., Williams A. B., Nixon J. C. TQM principles and their relevance to higher education: the question of tenure and post-tenure review // *The International Journal of Educational Management*. – 2001. – № 15(7). – P. 322-331.
15. Kekale T., Fecikova I., Kitaigorodskaya N. To make it «total»: Quality management over subcultures // *Total Quality Management & Business Excellence*. – 2004. – № 15(8). – P. 1093-1108.
16. Viljoen J., van Waveren C. C. An improved model for quantifying an organizational quality culture // *PICMET 2008 Proceedings*, 27-31 July, Cape Town, South Africa. – P. 1781-1789.
17. Harvey L., Stensaker B. Quality Culture: understandings, boundaries and linkages // *European Journal of Education*. – 2008. – № 43(4). – P. 427-442.
18. Scharpf F. W. Games real actors could play positive and negative coordination in embedded negotiations // *Journal of Theoretical Politics*. – 1994. – № 6(1). – P. 27-53.
19. International Trends and Good Practices in Higher Education Internal Funding and Governance. ESF Project no. 8.3.6.1/16/I/001 «Participation in International Educational Studies». – 2016. – 98 p.

REFERENCES

1. Martin, B. and Etzkowitz, H. (2001). The Origin and Evolution of the University Species. *Journal for Science and Technology Studies*, 13(1), 9-34.
2. Amaral, A., Fulton, O. and Larsen, I. M. (2003). A Managerial Revolution? in Amaral, A., V.L. Meek and Larsen I. M. (eds). *The Higher Education Managerial Revolution?* Dordrecht, Kluwer, 275-296.
3. Clark, B. R. (1972). The Organizational Saga in Higher Education. *Administrative Science Quarterly*, 17, 178-184.
4. Huisman, J. (2009). *International Perspectives on the Governance of Higher Education. Alternative Frameworks for Coordination*. New York: Routledge, 308 p.
5. De Boer, H., Jongbloed, B., Enders, J. and File, J. (2010). *Progress in Higher Education Reform across Europe. Governance Reform*. Brussels: CHEPS/INCHER/NIFU STEP, 156 p.
6. Bonaccorsi, A., Daraio, C. and Geuna, A. (2010). Universities in the New Knowledge Landscape: Tensions, Challenges, Change – an Introduction. *Minerva*, 48(1), 1-4, DOI: 10.1007/s11024-010-9144-0.
7. Lazzeretti, L. and Tavoletti, E. (2006). Governance shifts in higher education: A cross-national comparison. *European Educational Research Journal*, 5(1), 18-37.
8. Middlehurst, R. (2013). Changing Internal Governance: Are Leadership Roles and Management Structures in United Kingdom Universities Fit for the Future? *Higher Education Quarterly*, 67(3), 275-294.

9. Gornitzka, Å., Kyvik, S. and Larsen, I. M. (1998). The bureaucratisation of universities. *Minerva*, 36(1), 21-47.
10. Elken, M. and Stensaker, B. (2018). Conceptualising «quality work» in higher education. *Quality in Higher Education*, 24(3), 189-202.
11. Dill, D. D. (1995). Through Deming's eyes: a cross-national analysis of quality assurance policies in higher education. *Quality in Higher Education*, 1(2), 95-110.
12. Egeberg, J., Gornitzka, Å. and Trondal, J. (2016). Organization theory. in C. Ansell and J. Torfing (eds.). *Handbook on Theories of Governance*. Cheltenham: Edward Elgar, 32-45.
13. Aaker, D. A. (2018). *Marketing Research*. (5th ed.). USA: Wiley, 768 p.
14. Helms, M. M., Williams, A. B. and Nixon, J. C. (2001). TQM principles and their relevance to higher education: the question of tenure and post-tenure review. *The International Journal of Educational Management*, 15(7), 322-331.
15. Kekale, T., Fecikova I. and Kitaigorodskaya, N. (2004). To make it «total»: Quality management over subcultures. *Total Quality Management & Business Excellence*, 15(8), 1093-1108.
16. Viljoen, J. and Van Waveren, C. C. (2008). An improved model for quantifying an organizational quality culture. *PICMET 2008 Proceedings*, 27-31 July, Cape Town, South Africa, 1781-1789.
17. Harvey, L. and Stensaker, B. (2008). Quality Culture: understandings, boundaries and linkages. *European Journal of Education*, 43(4), 427-442.
18. Scharpf, F. W. (1994). Games real actors could play positive and negative coordination in embedded negotiations. *Journal of Theoretical Politics*, 6(1), 27-53.
19. International Trends and Good Practices in Higher Education Internal Funding and Governance. ESF Project no. 8.3.6.1/16/I/001 «Participation in International Educational Studies». (2016). 98 p.

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДАҒЫ ІШКІ БАСҚАРУДЫ ДАМУ: УНИВЕРСИТЕТ ӘКІМШІЛІГІ МЕН ФАКУЛЬТЕТТІҢ КӨЗҚАРАСЫН БАҒАЛАУ

Г. Манарбек^{1,2}

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Джордж Вашингтон университеті, Вашингтон, АҚШ

АНДАТПА

Осы зерттеудің мақсаты сапаны тиімді басқаруды қамтамасыз ету үшін жоғары оқу орындарындағы ішкі басқарудың рөлін сипаттау және негіздеу болып табылады.

Әдістеме: Зерттеу академиялық саланың негізгі ерекшеліктеріне негізделген жоғары білім беру секторына арналған сауалнаманы қолдану арқылы жүзеге асырылған.

Жұмыстың өзіндік ерекшелігі – жоғары білім беру саласында сапаны тиімді басқару үшін тиімді ішкі басқарудың рөлі туралы зерттеудің қорытындылары талқыланады. Екіншіден, қазіргі зерттеу аймақтық деңгейде жоғары білім берудегі сапа менеджменті маңызды тіректерінің бірі ретінде ішкі басқарудың рөлін зерттеудің алғашқы әрекеті болып табылады.

Зерттеу нәтижелері жоғары оқу орнының (Қазақ ұлттық университеті) әкімшілік және факультет мүшелері ішкі мүдделі тараптардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін негізгі процедуралар мен процестерді әзірлеудің маңыздылығын қарастыратынын көрсетеді. Алынған нәтижелер ішкі басқарудың ұсынылған өлшемдерінің орындылығын көрсетеді және университеттің ішкі ортасы тұрғысынан сапа менеджменті тұжырымдамасына жаңа түсініктер ашады.

Түйін сөздер: университет әкімшілігі, ғылыми қызметкерлер, ішкі басқару, сапа менеджменті

**РАЗВИТИЕ ВНУТРЕННЕГО УПРАВЛЕНИЯ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ:
ОЦЕНКА ПОЗИЦИИ АДМИНИСТРАЦИИ И ФАКУЛЬТЕТОВ УНИВЕРСИТЕТА**

Г. Манарбек^{1,2}

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан

²Университет имени Джорджа Вашингтона, Вашингтон, США

АННОТАЦИЯ

Целью настоящего исследования является определение и обоснование роли внутреннего управления в университетах для обеспечения эффективного управления качеством.

Методология: Исследование проведено с использованием анкеты, разработанной исключительно для области высшего образования на основе ключевых особенностей высшего образования.

Оригинальность статьи заключается в том, что в ней обсуждаются результаты исследования об определении роли внутреннего управления для эффективного управления качеством в высшем образовании. Во-вторых, настоящее исследование является первой попыткой изучения роли внутреннего управления как одного из важнейших столпов управления качеством в высшем образовании на региональном уровне.

Результаты исследования показывают, что как административный, так и преподавательский состав высшего учебного заведения (Казахстанского национального университета) считают важным разработку ключевых процедур и процессов в соответствии с потребностями внутренних заинтересованных сторон. Полученные результаты демонстрируют осуществимость предлагаемых аспектов внутреннего управления и открывают новый взгляд на концепцию управления качеством с точки зрения развития внутренней среды университета.

Ключевые слова: администрация вуза, профессорско-преподавательский состав, внутреннее управление, управление качеством.

ABOUT THE AUTHOR

Gulden Manarbek – PhD, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan, The George Washington University, Washington DC, USA, e-mail: Gulden.Manarbek@kaznu.edu.kz, gulden.manarbek@gwu.edu, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1913-1858>

МРНТИ 14.35.01

JEL Classification: I23; I28

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-5-127-141>

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ МЕРЫ РЕАГИРОВАНИЯ УНИВЕРСИТЕТОВ НА ВЫЗОВЫ ПАНДЕМИИ: СИСТЕМАТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ И КЕЙС КАЗАХСТАНА

К. Б. Молдашев^{1,2*}, Г. Ж. Кучумова³, Н. С. Малгельдинов²

¹Университет имени Сулеймана Демиреля, Каскелен, Республика Казахстан

²Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

³Университет КАЗГЮУ имени М. Нарикбаева, Астана, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Целью статьи является ответить на три основных вопроса исследования: (1) Какую оценку дают ученые мерам реагирования вузов на вызовы пандемии? (2) Какие меры, повлиявшие на сферу высшего образования, были приняты уполномоченными органами в Казахстане в период пандемии? (3) Какие меры были приняты университетами Казахстана в период пандемии для минимизации рисков распространения заболевания и обеспечения качества предоставляемых услуг?

Методология исследования. В статье используется метод систематического обзора литературы и контент-анализ нормативных актов государственных органов и академических политик университетов.

Оригинальность / ценность исследования. Исследование вносит вклад в понимание мер, принятых университетами в кризисных ситуациях, таких как пандемия на основе систематического обзора литературы. Также в статье приводится детальный и хронологический анализ мер государственных органов и вузов Казахстана для обеспечения качества обучения во время пандемии.

Результаты исследования. Согласно обзору научной литературы, лидерские качества и выстраивание эффективной коммуникации со стороны руководства вузов сыграли ключевую роль в успешном преодолении кризиса в начале пандемии. Также особую важность приобрели продвижение культуры доверия и сострадания. В Казахстане основную роль кризис менеджера сыграло Министерство образования и науки, которое своевременно инициировало изменения в документах, регулирующих процесс высшего образования. Некоторые университеты также приняли дополнительные меры для минимизации рисков от пандемии и обеспечения качества образования.

Ключевые слова: пандемия, высшее образование, образовательные технологии, управление в сфере высшего образования.

Благодарность: Данное исследование было финансировано Комитетом науки при Министерстве науки и высшего образования (номер гранта ИРН: AP13068362).

ВВЕДЕНИЕ

Множество университетов в мире применяли технологии смешанного, онлайн и дистанционного обучения до начала пандемии. Образовательные технологии являются отдельной сферой исследования специализированных журналов, где рассматриваются различные тренды [1]. До пандемии многие исследования выявляли достаточно высокий уровень сопротивления внедрению новых образовательных технологий в высшем образовании [2; 3], но с начала 2020 года с приходом пандемии, вызванной распространением вируса COVID-19, и полным переходом на дистанционное обучение, состоялся бум образовательных технологий и всем участникам процесса в независимости от дисциплины, возраста, позиции, пришлось познакомиться с онлайн технологиями обучения. Пандемия послужила своего рода стресс-тестом системы высшего образования. Данная работа является частью большого проекта по

оценке мер реагирования на вызовы пандемии и исследовании постпандемических стратегий вузов. В этой статье мы приводим систематический обзор литературы и анализ мер, принятых государственными органами и университетами в Казахстане в период пандемии.

В статье дается ответ на три основных вопроса исследования: (1) Какую оценку дают ученые мерам реагирования вузов на вызовы пандемии? (2) Какие меры, повлиявшие на сферу высшего образования, были приняты уполномоченными органами в Казахстане в период пандемии? (3) Какие меры были приняты университетами Казахстана в период пандемии для минимизации рисков распространения заболевания и обеспечения качества предоставляемых услуг?

Период пандемии можно разделить на три основных этапа. Классификация периодов основана на статье Агасисти и Сончина [4]:

Первый период – Реакция. В данный период с февраля по март 2020 года, в начале пандемии, университеты оказались в неопределённой ситуации. Не было ясности насколько сильным будет эффект пандемии и сколько продлятся запреты на офлайн обучение. В этот период ученые вирусологи еще не до конца понимали механизмы распространения вируса и приходилось принимать решения опираясь на скудную информацию и на основе предписаний от уполномоченных органов. Первым приоритетом в этот период было сохранение жизни и здоровья всех стейкхолдеров.

Второй период – Управление кризисом. В этот период с марта по июнь 2020 года уже стало ясно, что пандемия продлится достаточно долгое время и необходимо принимать меры среднесрочного характера, которые требуют широкого применения образовательных технологий. Приоритетом этого периода было сохранение жизни и здоровья, с обеспечением непрерывности оказания образовательных услуг.

Третий период – Планирование для «нового нормального состояния». В этот период с июня по сентябрь 2020 года, началось планирование на новый учебный год (в северном полушарии) в условиях так называемого «нового нормального состояния». Приоритетом было предоставление качественных услуг в условиях пандемии с учетом новых правил защиты здоровья и жизни всех стейкхолдеров процесса.

Методология. Для ответа на первый вопрос использовался метод систематического обзора литературы, который делится на несколько этапов. На первом этапе был произведен поиск статей с применением таких ключевых слов как “responses of higher education institutions to pandemic” и “university responses to pandemic”. Для поиска были использованы поисковики Google Scholar, cyberleninka и SCOPUS. Если статья была найдена через Google Scholar, то производилась проверка на предмет индексации журнала в базе SCOPUS. Далее, на втором этапе, статьи фильтровались на основе критериев включения и исключения. Одним из основных факторов включения была публикация в рецензируемом журнале. Были включены статьи, которые непосредственно рассматривали меры реагирования на вызовы пандемии и основывались на эмпирических исследованиях. Также были включены статьи, которые приводили обзор других эмпирических исследований или же содержали рекомендации на основе анализа. Исключались статьи, которые содержали только рекомендации без какого-либо эмпирического исследования или же обзора предыдущих исследований. На третьем этапе был проведен обзор выбранных статей с применением таблицы 1.

Для ответа на второй и третий вопросы был проведен контент анализ официальных страниц уполномоченных органов и университетов. Для понимания нормативного контекста, в котором работали вузы в 2020 и 2021 годах, был проведен хронологический контент анализ нормативных актов Министерства здравоохранения (Минздрав), Министерства образования и науки (МОН РК) и Межведомственной комиссии по недопущению распространения коронавирусной инфекции Республики Казахстан (МВК РК). Меры реагирования вузов и изменения в образовательных процессах были проанализированы на основе контент анализа институциональных документов (например, академических политик, стратегических планов развития и др.) опубликованных в открытом доступе на сайтах вузов. Требуется дописать про выборку вузов. Для обеспечения выборки с максимальной вариацией выбор вузов основывался на двух критериях – вид собственности (государственные

и частные вузы) и географическое расположение университета. Это позволило изучить как разные по виду собственности и расположению университеты страны реагировали на вызовы пандемии. В результате, в выборку вошли 6 государственных и 4 частных вуза из разных регионов Казахстана. Анализ ответных мер университетов на вызовы пандемии был основан на четырех критериях, а именно принятых мерах в отношении (1) организации образовательного процесса, (2) методологической поддержки студентов и профессорско-преподавательского состава, (3) информационной поддержки студентов и сотрудников и (4) стратегического плана развития университета.

Систематический обзор литературы. Многие статьи по теме влияния пандемии COVID-19 на сферу высшего образования являются очень подробным описанием нескольких кейсов [4-7]. Имеются также работы по оценке мер реагирования на страновом уровне или же анализ мер в нескольких странах [8–10]. Еще одно направление научной литературы предлагает рекомендации по управлению и применению образовательных технологий в период пандемии и постпандемический период, основанные на исследовании отдельных кейсов и данных с «поля» [11-13].

Таблица 1 – Систематический обзор литературы

№	Источник	Обзор	Ответы на вызовы	Выводы
1	Agasisti, T., & Soncin, M. (2021). Higher education in troubled times: on the impact of COVID-19 in Italy. <i>Studies in Higher Education</i> , 46(1), 86-95.	Влияние COVID-19 на высшее образование Италии было значительным. В университетах Милана наблюдается сокращение числа учащихся и увеличение числа преподавателей, уходящих в добровольный отпуск.	Группа мониторинга каждый день рассылает сообщения о онлайн-обучении и обучении профессорско-преподавательского состава. Поддержка в смешанного обучения будут сделаны в конце 2020 года.	Принятия мнения заинтересованных лиц, дать студентам ощущение непрерывности обслуживания, оказывать постоянную поддержку ППС, мотивировать административный персонал к переосмыслению оказанию услуг и поддерживать общение персонала со студентами.
2	Freeman, S., Nguyen, T. V., Beliveau, J., Chung, R. J., Armstrong, S., Wolfe, C., ... & Wong, C. A. (2021). COVID-19 response strategies at large institutes of higher education in the United States: a landscape analysis, Fall 2020. <i>Journal of Adolescent Health</i> , 68(4), 683-685.	Рассматривает меры действия на пандемию в университетах, охватывает стратегии, внедрения и испытания на COVID-19.	В 2020 году осеннем семестре большинство высших учебных заведений предложили аудиторные занятия, но соблюдали кое-какие правила, такие как дистанции между людьми, ограничение людей в помещениях и аудиториях, а также обучение. Методы испытания включают вступительные и периодические экзамены, а также выборочные и выпускные экзамены. Частные учебные заведения, более всего запрещали межвузовскую атлетику, и заключали соглашения о поведении и отстраняли от уроков в случае невыполнения требований.	Существует множество различий в подходе к профилактике на пандемию, что определяет четких национальных рекомендаций для реагирования на пандемию. Важно, чтобы руководство были на одной волне, когда речь идет о приоритетах университета, и одним из самых важных принципов является предотвращение распространения вируса среди студентов, поскольку всем студентам необходимо ждать некоторое время до вакцинации.
3	Babbar, M., & Gupta, T. (2021). Response of educational institutions to COVID-19 pandemic: An inter-country comparison. <i>Policy Futures in Education</i> , 14782103211021937.	В этой статье рассматриваются проблемы, с которыми сталкиваются различные группы населения при переходе на цифровое обучение, усилия учебных заведений по сокращению потерь в обучении и возможности, открывающиеся в связи с пандемией COVID-19. В нем также обсуждается необходимость создания более совершенных систем для преодоления подобных кризисов в будущем.	Недостатки электронного обучения значительно перевесили преимущества, поскольку учебные заведения не были готовы к такому кризису. Ученики были перегружены, а учителя испытывали стресс. Пандемия также бросила вызов адаптивности, устойчивости и готовности к изменениям.	Правительства и образовательные учреждения должны работать вместе, чтобы предоставить всем заинтересованным сторонам необходимую инфраструктуру и практическое руководство. Необходимо создать виртуальные лаборатории и адаптировать расписание к более подходящей цифровой среде. Учебным заведениям необходимо организовать ряд консультационных занятий, чтобы снизить стресс и беспокойство во влеченных лиц в связи с кризисом. Чтобы стимулировать такие изменения, правительствам необходимо больше выделять денежные средства в образование.

4	McNamara, A. (2021). Crisis management in higher education in the time of COVID-19: The case of actor training. <i>Education Sciences</i> , 11(3), 132.	Рассматривает взаимосвязь между неэффективными процедурами управления кризисом и способностью осознанного руководства к формированию устойчивости сообщества перед лицом COVID-19. В исследовании используются концепции тренинга осознанности и активного обучения, а также пример организаций высокой надежности. Автор провел интервью с тремя руководителями программ подготовки актеров в высших учебных заведениях Австралии, Англии и Америки. В ходе интервью исследовались меры по управлению кризисом в ответ на влияние COVID-19.	Авторы выступают за профессиональную среду, основанную на доверии как к процессу, так и к людям. Они утверждают, что осознанное лидерство-это способ существования, а не действия. Чтобы быть внимательным руководителем, нужно быть терпеливым, балованными реагировать на вещи без осуждения.	Результаты показывают, что в консервативных высших учебных заведениях преобладают две модели лидерства: осознанное лидерство и бездумное лидерство. Осознанное лидерство учитывает контекст и сообщество, в котором работает лидер, в то время как бездумное лидерство фокусируется исключительно на самом лидере. Исследования показали, что связь между руководством, контекстом и сообществом очень важна, и что связи и линии коммуникации между ними очень важны.
5	Yokuş, G. (2022). Developing a guiding model of educational leadership in higher education during the COVID-19 pandemic: A grounded theory study. <i>Participatory Educational Research</i> , 9(1), 362-387.	Цель данного исследования-понять, как студенты университета участвуют в образовательном лидерстве во время пандемии, и создать модель образовательного лидерства, которая может быть использована в «новых нормах», включающих новые измерения.	Высшие учебные заведения заявили, что они уверены в том, что в период пандемии смогут руководить обучением и поддерживать учителей, учеников и родителей во время дистанционного обучения. Половина студентов заявили, что создание благоприятной и инклюзивной среды обучения и предоставление обратной связи для совершенствования является важным. Но некоторые студенты заявили, что в результате перехода на онлайн обучение их успеваемость ухудшилась.	Исследование определило несколько аспектов лидерства: сетевое взаимодействие, прозрачность, спокойствие и сострадание как аспекты педагогического руководства, в которых больше нуждаются студенты университетов.
6	Aagaard, E. M., & Earnest, M. (2021). Educational leadership in the time of a pandemic: Lessons from two institutions. <i>FASEB BioAdvances</i> , 3(3), 182-188.	В будущем руководителям учебных заведений необходимо будет подходить к принятию решений, ориентируясь на всего ребенка, строить доверительные отношения с учениками и семьями, проявлять гибкость и креативность, а также четко и лаконично общаться.	Во время пандемии педагогам было непросто обучать студентов наиболее эффективным образом из-за целого ряда ограничений, включая увеличение объема изучаемого материала и увеличение запроса к клиническим услугам. Учреждения настойчиво работали над разработкой и испытанием вакцин и новых терапевтических средств, а также над разработкой и внедрением новых стратегий испытаний.	Чтобы показать хороший пример учащимся, важно, чтобы руководящий состав был эффективным коммуникатором. Лидеры обязаны владеть организованную стратегию коммуникации, чтобы все были на одной волне и знали, что происходит.
7	DeMartino, L., & Weiser, S. G. (2021, May). Administrative leadership in times of a global health crisis: voices and images from the field. In <i>Frontiers in Education</i> (Vol. 6, p. 617857). Frontiers Media SA.	Исследование заключается в том, чтобы лучше понять, как менеджеры образования справлялись с пандемией, извлечь урок из их опыта и лучше подготовиться к будущим кризисам.	Во время весенних каникул многие учителя, администраторы и другие работники сферы образования были заняты ликвидацией последствий пандемии COVID-19.	Это исследование подчеркивает важность коммуникации, сострадания, доверия и агентства при управлении образовательными учреждениями в условиях кризиса. Учителя должны найти время, чтобы поразмышлять о роли сострадания, доверия и самостоятельности на своем рабочем месте.
8	Omary, M. B., Eswaraka, J., Kimball, S. D., Moghe, P. V., Panettieri, R. A., & Scotto, K. W. (2020). The COVID-19 pandemic and research shutdown: staying safe and productive. <i>The Journal of clinical investigation</i> , 130(6), 2745-2748.	Пандемия оказала большое влияние на биомедицинские исследования и ставит перед исследователями задачи. Исследователи могут предпринять шаги для поддержания конкретного определенного уровня исследовательской работы при обеспечении безопасности коллег и стажеров.	Исследования, не предполагающие контактов с больными, возможно проводить дистанционно, как и почти все группы больных.	Существует некоторое количество методов поддержания мотивации учебного персонала при дистанционной работе.

9	Rapanta, C., Botturi, L., Goodyear, P., Guàrdia, L., & Koole, M. (2021). Balancing technology, pedagogy and the new normal: Post-pandemic challenges for higher education. <i>Postdigital Science and Education</i> , 3(3), 715-742.	Цель данной статьи-обобщить предложения и мнения, касающиеся метода преподавания, который содержит значение для университетских педагогов, переходящих к дистанционному обучению в эру впоследствии пандемии. Цель-помочь учителям эффективно приспособить собственные способы изучения к данной новой учебной среде.	Во время пандемии преподаватели обнаружили, что студенты имеют все шансы быть или, становится более самостоятельными и независимыми, чем они думали.	Учебные заведения, педагоги и учащиеся обязаны согласовать собственные ожидания, чтобы возможно было уделять время и старания для кропотливой разработки курсов. В это время необходимо переосмыслить практику высшего учебного заведения и внедрить более функциональную, гибкую и разумную обучения путем интеграции физических инструментов и цифровых способов.
10	Таланов, С. Л., Кушнарев, Ф. Ю., Березин, Д. Т., & Румянцев, Е. С. (2020). Влияние COVID-19 на систему высшего образования. <i>Alma mater (Вестник высшей школы)</i> , (10), 12-22.	Пандемия повлияла на процессы принятия решений абитуриентами относительно поступления в университеты Ярославской области Российской Федерации.	Социологи провели исследование среди студентов и абитуриентов в малых и крупных городах Ярославской области. Они встретились на онлайн площадке с родителями абитуриентов, преподавателями университетов и экспертами, чтобы выяснить потребности в дальнейшем образовании детей, выявить трудности существующей системы и найти возможные пути ее улучшения.	Хотя многое изменилось из-за вспышки коронавируса, мало кто из студентов и абитуриентов решил изменить свои планы. Абитуриентам и их родители также пришлось адаптироваться к ограничениям, введенным COVID-19.
11	Абрамовский, А. Л., & Ребышева, Л. В. (2020). Дистанционные образовательные технологии и трансформация высшего образования в условиях пандемии COVID-19: возможности, вызовы, перспективы. <i>Известия высших учебных заведений. Социология. Экономика. Политика</i> , (2), 43-52.	В данном исследовании рассматривается роль онлайн обучения, трансформации системы образования. В статье представлен анализ веб-сайтов российских и зарубежных университетов, а также анализ пользовательских запросов в поисковых системах Яндекс и Google, который показывает растущий интерес российских пользователей Интернета к дистанционному обучению и технологиям дистанционного обучения.	Было проведено масштабное социологическое исследование с целью анализа влияния коронавируса на глобальные системы высшего образования. В исследовании рассматривались зарубежные и отечественные научные публикации.	Согласно исследованиям, пандемия оказала негативное влияние на системы высшего образования по всему миру. Контент-анализ веб-сайтов российских университетов показывает основные технологии и формы онлайн обучения, используемые в настоящее время университетами, а также их преимущества и недостатки. Также сложившаяся ситуация заставила многих преподавателей и студентов изучить новые методы и подходы к преподаванию.
12	Пэн Лин, & Рулиене Любовь Нимажаповна (2020). Влияние пандемии-2020 на развитие образовательного процесса и образовательного менеджмента в университетах. <i>Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки</i> , (4 (60)), 161-167.	Контекст пандемии 2020 года используется для анализа навыков организации образовательного процесса в учебных заведениях Китая и России.	Система образования быстро внедрила цифровые технологии и дистанционное обучение в ответ на меры самоизоляции. Преподавателям и студентам пришлось адаптироваться к онлайн-обучению, что привело к разработке новых платформ и увеличению объема образовательных ресурсов.	Проблемы интеграции традиционного аудиторного обучения и онлайн-обучения не были решены, поэтому важно продолжать совершенствовать цифровые навыки учителей и учащихся.
Примечание – Составлено авторами на основе обзора литературы				

В начале пандемии, вузы поняли, что учебный процесс нужно перевести в онлайн-формат, но многие учебные заведения не имели возможности сразу это сделать. В связи с чем в учебных заведениях начали устанавливать порядок проведения занятий в аудиториях. То есть в аудиторном классе всем участникам необходимо было носить маски, не превышать определенное количество человек, требовали соблюдать дистанцию и пользоваться антибактериальными средствами. Однако основной задачей большинства университетов было обеспечение здоровья и безопасности студентов и персонала, а также решение фундаментальных вопросов о том, как продолжить образовательный процесс во время пандемии. Неготовность многих преподавателей к полному переходу на онлайн-

формат привела к стрессовой ситуации. Для решения данного вопроса в некоторых вузах создали горячую линию для оказания психологической помощи в стрессовой ситуации. Университеты быстро отреагировали на форс-мажорную ситуацию и изменили условия труда, внедрив меры и практики, направленные на снижение распространения коронавирусной инфекции и поддержание работы сотрудников и образования студентов.

Очень большую роль сыграли лидерские качества и навыки коммуникации руководителей вузов, а также существующая организационная культура. Например, выстраивание эффективной коммуникации со стороны администрации повлияло на то, насколько успешно университеты прошли через период разгара пандемии [5]. Ректор одного из итальянских вузов в начале пандемии выходил в онлайн эфир каждый вечер, чтобы информировать сотрудников и студентов о состоянии дел, принятых мерах и необходимых действиях [4]. Такого рода коммуникации давали персоналу и студентам почувствовать, что о них заботятся и ситуация под контролем. Стресс и другие психологические проблемы стали спутниками пандемии и в управлении образовательными учреждениями на первый план вышли построение культуры сострадания и доверия [11].

Меры реагирования со стороны Министерства здравоохранения и Межведомственной комиссии. Первой ответной мерой на вызовы коронавирусной инфекции было Постановление Главного государственного санитарного врача (ПГГСВ) Республики Казахстан № 20 от 12 марта 2020 года «Об усилении мер по недопущению завоза и распространения коронавирусной инфекции в Республике Казахстан на период пандемии». Согласно настоящего Постановления, на территории республики был введен запрет на массовые мероприятия и усилился санитарно-дезинфекционный режим в населенных пунктах. Вузы должны были перейти на дистанционный формат обучения с 16 марта 2020 года. Чуть позже был также введен запрет на выезд на международные мероприятия в страны, неблагополучные по коронавирусной инфекции [14]. Дальнейшие ПГГСВ вводили на территории Казахстана карантинные меры, а именно ограничение передвижения внутри страны, дистанцирование и обязательное ношение медицинских масок [15].

За период пандемии на территории Казахстана было пять волн COVID-19 [16]. В зависимости от эпидемиологической ситуации в стране, постановления Главного государственного санитарного врача то усиливали ограничительные меры, то вводили поэтапное послабление карантина. В декабре 2020 года, некоторым объектам образования была разрешена деятельность с соблюдением всех санитарно-эпидемиологических норм – ношения медицинских масок, наличия антисептиков и термометрии при входе, введения дистанцирования и 30 % наполняемости помещений, а также проведения регулярной кварцевой обработки аудиторий [17].

В январе 2021 года вышло ПГГСВ № 3, ознаменовавшее начало иммунизации населения против коронавирусной инфекции. В числе первых вакцинацию должны были пройти педагоги и студенты старше 18 лет. В феврале месяце началось пилотное внедрение Ashyk, приложения интегрированного с базой Министерства здравоохранения Республики Казахстан и позволяющего населению посещать общественные места без сдачи ПЦР-теста в случае, если человек не является носителем коронавируса [18].

К лету 2021 года эпидемиологическая ситуация в стране начала стабилизироваться. Правительство начало работу по возврату в 2021-2022 учебном году к традиционному формату обучения [19]. В этой связи, одним из основных документов, регламентирующих работу вузов в новом учебном году, стали новые «Санитарно-эпидемиологические требования к объектам образования», утвержденные Министерством здравоохранения Республики Казахстан 5 августа 2021 года. Согласно правилам, учебный процесс мог быть организовать в трех форматах – традиционном, дистанционном и смешанном, организации образования должны были соблюдать санитарно-эпидемиологические требования, выработанные в рамках пандемии. Также предполагалось внедрить систему Ashyk и 100 % вакцинировать педагогов и студентов старше 18 лет. В марте 2022 года, в Казахстане были сняты карантинные ограничения в организациях образования [20].

Хронология основных мер Министерства здравоохранения, повлиявшие на деятельность вузов в Казахстане во время коронавирусной пандемии, представлены на рисунке 1.

Рисунок 1 – Меры Министерства здравоохранения Республики Казахстан на вызовы COVID-19
Примечание – составлено авторами на основе источников [14-20]

Меры реагирования со стороны Министерства образования и науки. Основные нормативно-правовые акты, регламентирующие работу объектов образования на период пандемии, были разработаны МОН РК в 2020 году. Опираясь на ПГГСВ и протоколы МВК, 14 марта 2020 года МОН РК утвердило приказ № 108 об усилении мер по недопущению распространения коронавирусной инфекции COVID-19 в организациях образования. Согласно приказу, организации образования должны были усилить санитарно-эпидемиологические и профилактические мероприятия на своей территории, включая общежития, и перейти на дистанционное обучение. Налагался запрет на выезд и проведение массовых мероприятий. Совещания было рекомендовано проводить в онлайн режиме.

Кроме того, МОН РК разработало методические рекомендации по организации учебного процесса в организациях разных уровней образования. Согласно рекомендациям, вузы должны были проводить регулярную информационно-разъяснительную работу касательно пандемии, индивидуальных мер защиты и организации учебного процесса среди студентов и сотрудников. Для успешного перехода к дистанционному формату обучения вузы должны были также предоставить качественный доступ к электронным образовательным платформам.

Более детальные рекомендации МОН РК по организации учебного процесса были отражены в приказе № 123, утвержденного 1 апреля 2020 года. Согласно приказу, была приостановлена внешняя и внутренняя мобильность студентов и преподавателей, защита курсовых работ, дипломных проектов и диссертационных исследований переводилась в онлайн формат. Вузам было также рекомендовано в зависимости от специфики специальности пересмотреть образовательные программы и индивидуально-учебные программы студентов. К примеру, предлагалось перенести на более поздние сроки дисциплины и модули, организация которых была невозможна в дистанционном формате. Это же касалось и профессиональных, и педагогических практик студентов.

Особое внимание МОН РК уделялось качеству образования [21] (в связи с чем, администрации вузам было рекомендовано оказывать методологическую поддержку профессорско-преподавательскому составу в организации и проведении занятий в дистанционном формате: организовать для преподавателей обучающие онлайн курсы по организации дистанционного обучения и развитию ИКТ навыков).

В связи со сложившейся ситуацией, МОН РК также рекомендовало вузам актуализировать институциональные документы и внутренние акты. К примеру, предлагалось внести дополнения касательно прав и обязанностей участников образовательного процесса в условиях пандемии в договоры

об оказании образовательных услуг, а также отразить в академической политике вуза изменения по проведению текущих занятий, профессиональных практик, текущего контроля, промежуточной и итоговой аттестации.

В мае 2020 года были приняты Методические рекомендации по организации промежуточной и итоговой аттестации в организациях высшего и (или) послевузовского образования в период пандемии [22]. Теперь организация и проведение промежуточной и итоговой аттестации в вузах требовало не только применения технологий онлайн-прокторинга (системы верификации личности и подтверждения результатов прохождения онлайн-экзаменов), но и разных форм проведения экзаменов (устный, письменный, тестирование, формат «открытой книги»). Более того создавалась возможность переноса экзаменов на более поздние сроки, а также замены экзамена суммарной оценкой за дисциплину.

В 2020-2021 учебном году вузы функционировали согласно Методическим рекомендациям, принятым Приказами МОН РК № 345 и № 548 от 13 августа и 28 декабря 2020 года соответственно. Примечательно, что в рамках академической и управленческой самостоятельности, Казахские вузы могли самостоятельно принимать решения по наиболее оптимальной организации учебного процесса, а разработанные методические рекомендации служили лишь руководством для принятия таких решений.

Разработанные Методические рекомендации были дополнены на основе изученного международного опыта по организации образовательного процесса в период пандемии. Так, вузам предлагалось использовать полностью или частично массовые открытые онлайн курсы (МООК) для организации учебного процесса, если, к примеру, их содержание или результаты обучения совпадали с содержанием преподаваемой дисциплины или результатами обучения образовательной программы. Студенты, успешно прошедшие МООК, могли получить перезачёт академических кредитов.

Более того, в новых Методических рекомендациях помимо обеспечения качества образования, академической честности, технологической и психологической поддержки участников образовательного процесса, внимание уделялось кибербезопасности и инклюзивному образованию. Вузам рекомендовалось учесть моменты инклюзии и интернет-безопасности в целях поддержки людей с особыми потребностями и предотвращения утечки конфиденциальной информации (например, личных данных студентов).

МОН РК также использовало подход с учетом дисциплинарных особенностей к разработке рекомендаций по организации образовательного процесса. Так, образовательные программы по направлениям педагогические, гуманитарные, социологические науки, языки и литература, журналистика, бизнес, информационные технологии и услуги предлагалось перевести на формат полного дистанционного обучения, в то время как образовательные программы, относящиеся к сельскому хозяйству, инженерии, естественным наукам и искусству переформатировать на смешанный формат обучения, то есть проводить практические, лабораторные и студийные занятия очно в малых группах, соблюдая санитарно-эпидемиологические требования. Присутствие в кампусах университетов разрешалось также магистрантам, докторантам и исследователям, которым необходим был доступ к научным лабораториям.

В связи со стабильной эпидемиологической ситуацией в стране в августе 2021 года было решено вернуться к традиционному формату обучения. На сегодняшний день вузы функционируют на основе новых санитарно-эпидемиологических требований к объектам образования, утвержденных 5 августа 2021 года Министерством здравоохранения.

Хронология мер МОН РК в период коронавирусной инфекции представлена на рисунке 2.

Меры реагирования со стороны университетов. Анализ ответных мер университетов показал, что в период пандемии все вузы из выборки приступили к адаптации образовательного процесса к новым условиям реальности. Следуя приказам и рекомендациям МОН, ими была проделана работа по переходу к дистанционному образованию, а именно разработаны и актуализированы внутренние политики и акты, например, академическая политика, этический кодекс, справочники-путеводители для студентов. Вузы пересмотрели правила поступления, а также правила организации промежуточной

и итоговой аттестации студентов, включив условия обязательного прокторинга. Институциональные политики были дополнены правами и обязанностями участников образовательного процесса, организованного по дистанционным технологиям. Следует отметить, что вузы не только адаптировали учебный процесс на период пандемии, но и стали отмечать в академических политиках о возможности перехода на частичную или полную дистанционную форму обучения в период непредвиденных чрезвычайных ситуаций.

Рисунок 2 – Меры Министерства образования и науки Республики Казахстан на вызовы COVID-19
Примечание – составлено авторами на основе источников [14-22]

Анализ веб-сайтов показал, вузы также уделили внимание технической и методологической поддержке участников дистанционного образовательного процесса. Так, для студентов были разработаны инструкции по работе с образовательными порталами (Moodle, Canvas, Platonus и др.), выбору академических дисциплин, сдаче дистанционных экзаменов с помощью технологии прокторинга, а также получению электронных документов (транскриптов и справок). Некоторые вузы (3 из 10) предоставили не только инструкции в виде текстового файла, но и видеоролики. Текстовые и визуальные инструкции по работе с образовательными порталами университета и программами для организации дистанционного обучения (Zoom, Google Class, Microsoft Teams, BigBlueBotton, Open edX и др.) были также предоставлены и профессорско-преподавательскому составу. Хотя технические и методологические инструкции большинства рассмотренных вузов были ориентированы на подготовку студентов и преподавателей к работе с образовательными порталами и дистанционными программами, небольшая часть вузов выборки (2 из 10) все же проявили креативность в предоставлении более широкой методологической и педагогической поддержки по организации дистанционного обучения. Так для преподавателей был организован онлайн доступ к отечественным и международным семинарам и вебинарам, обсуждающим проблемы и вызовы в образовании в период пандемии.

В отношении информационной поддержки студентов и сотрудников в период пандемии, сайты большинства вузов в выборке продемонстрировали довольно скромный подход. Лишь 4 вуза создали отдельные подразделы и страницы с материалами, посвященными коронавирусной инфекции, ее распространению, мерам индивидуальной защиты, вакцинации и контактам горячей линии в случае необходимости. Остальные вузы лишь упоминали вопросы пандемии в новостной ленте. Следует также отметить, что два вуза организовали центр психологической поддержки для студентов,

столкнувшихся с какими-либо проблемами во время пандемии. Один вуз продемонстрировал информационную поддержку для иностранных студентов, консультируя их онлайн о чрезвычайном положении в Казахстане, требованиях к пересечению границы и нахождению в стране, наличии необходимых документов, таких как свидетельства вакцинации и результатов ПЦР-теста. Креативность администрации вуза к вызовам пандемии также проявилась в одном из университетов в предоставлении студентам рассрочки и отсрочки в оплате за обучение, а также предоставлении скидок на обучение за своевременную вакцинацию. Согласно данным средств массовой информации, такая креативность была замечена и в ряде других университетов страны [23].

Далее, большинство вузов из выборки (7 из 10), в частности государственные университеты и частные вузы в крупнейших городах страны, пересмотрели стратегические планы развития, включив одним из направлений дальнейшего развития вопросы цифровизации. Другими словами, вузы стали ориентироваться на развитие цифровой экосистемы – расширение технологических мощностей, создание цифрового контента, приобретение современных образовательных платформ, автоматизацию бизнес-процессов посредством электронного документооборота.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Данная статья содержит обзор научной литературы по мерам, принятыми университетами во время пандемии и анализ ответных мер уполномоченных органов и организаций высшего образования Казахстана на вызовы пандемии.

Анализ показал, что ответные меры вузов основывались на приказы и постановления государственных органов. В частности, методические рекомендации МОН РК послужили ориентиром в организации образовательного процесса в вузах в период пандемии. Несмотря на то, что вузы в Казахстане в основном следовали общим министерским требованиям и рекомендациям, они все же отличались своей креативностью реагирования на вызовы пандемии. Это, в свою очередь, может свидетельствовать о различии подходов разных вузов к предоставлению образовательных услуг и организации трудовых условий, а также о различии в институциональном потенциале реагировать на внешние вызовы.

Ответные меры вузов на вызовы COVID-19 носят также долгосрочный характер, а именно их стремление быть готовыми к подобным вызовам в будущем. В этой связи, университеты стали ориентировать свои цели стратегического развития на цифровизацию образовательного процесса и автоматизацию бизнес-процессов, в то время как дистанционные технологии обучения стали неотъемлемой частью академической политики вузов. Следует отметить, что настоящий обзор ответных мер субъектов высшего образования на вызовы пандемии базируется лишь на анализе десяти вузов и, соответственно, не ставит своей целью обобщить полученные данные. Для будущих исследований в этой области хотелось бы отметить, что более полное понимание ответных мер вузов Казахстана на вызовы COVID-19 и их дальнейшей адаптации к условиям новой реальности требует сбора качественных данных на основе интервью.

На основе систематического обзора научной литературы также можно выделить следующие моменты. Многие зарубежные вузы, где высок уровень академической свободы и более высока степень интеграции цифровых технологии тоже столкнулись с большими трудностями в первые дни пандемии в отсутствии достаточной информации о вирусе и ее влиянии. Университет успешно преодолевшие кризис, в основном опирались на постоянную коммуникацию руководства с сотрудниками и студентами, быстро организованные вебинары по использованию образовательных технологий, и выстраивание культуры доверия и сострадания.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Chen X., Zou D., Xie H. Fifty years of British Journal of Educational Technology: A topic modeling based bibliometric perspective // British Journal of Educational Technology. – 2020. – № 51(3). – P. 692–708.

2. King E., Boyatt R. Exploring factors that influence adoption of e-learning within higher education // *British Journal of Educational Technology*. – 2015. – № 46(6). – P. 1272–1280.
3. Watty K., McKay J., Ngo L. Innovators or inhibitors? Accounting faculty resistance to new educational technologies in higher education // *Journal of Accounting Education*. – 2016. – № 36. – P. 1–15.
4. Agasisti T., Soncin M. Higher education in troubled times: on the impact of COVID-19 in Italy // *Studies in Higher Education*. – Routledge, 2021. – № 46(1). – P. 86–95.
5. Aagaard E. M., Earnest M. Educational leadership in the time of a pandemic: Lessons from two institutions // *FASEB BioAdvances*. – 2021. – № 3(3). – P. 182–188.
6. McNamara A. Crisis Management in Higher Education in the Time of COVID-19: The Case of Actor Training: 3 // *Education Sciences*. – Multidisciplinary Digital Publishing Institute, 2021. – № 11(3). – Article 132.
7. Таланов С. Л., Кушнарев Ф. Ю., Березин Д. Т., Румянцева Е. С. Влияние COVID-19 на систему высшего образования // *Alma Mater (Вестник Высшей Школы)*. – 2020. – № 10. – С. 12–22.
8. Babbar M., Gupta T. Response of educational institutions to COVID-19 pandemic: An inter-country comparison // *Policy Futures in Education*. – SAGE Publications, 2022. – № 20(4). – P. 469–491.
9. Freeman S. et al. COVID-19 Response Strategies at Large Institutes of Higher Education in the United States: A Landscape Analysis, Fall 2020 // *Journal of Adolescent Health*. – 2021. – № 68(4). – P. 683–685.
10. Львович А. А., Васильевна Р. Л. Дистанционные образовательные технологии и трансформация высшего образования в условиях пандемии COVID-19: Возможности, вызовы, перспективы: 2 // *Известия Высших Учебных Заведений. Социология Экономика Политика*. – Россия, Тюмень: Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Тюменский индустриальный университет», 2020. – № 2. – P. 43–52.
11. DeMartino L., Weiser S. G. Administrative Leadership in Times of a Global Health Crisis: Voices and Images from the Field // *Frontiers in Education*. – 2021. – № 6. – Article 617857. – DOI: <https://doi.org/10.3389/feduc.2021.617857>.
12. Rapanta C. et al. Balancing Technology, Pedagogy and the New Normal: Post-pandemic Challenges for Higher Education // *Postdigital Science and Education*. – 2021. – № 3(3). – P. 715–742.
13. Yokuş G. Developing a guiding model of educational leadership in higher education during the COVID-19 pandemic: A grounded theory study // *Participatory Educational Research*. – 2022. – № 9(1). – P. 362–387.
14. ПГГСВ № 25 от 16.03.2020 «О мерах по обеспечению безопасности населения Республики Казахстан в соответствии с Указом Президента Республики Казахстан «О введении чрезвычайного положения в РК» от 15 марта 2020» [Электронный ресурс] // Информационная система «ПАРАГРАФ» [web-портал]. – 2020. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33742464 (Дата обращения: 28.09.2022).
15. ПГГСВ № 44 от 3.07.2020 «О введении строгих ограничительных карантинных мер мерах» [Электронный ресурс] // Информационная система «ПАРАГРАФ» [web-портал]. – 2020. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34276342 (Дата обращения: 28.09.2022).
16. Итоги двухлетней борьбы с коронавирусом в Казахстане [Электронный ресурс] // Министерство здравоохранения РК [web-сайт]. – 14 марта 2022. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/press/news/details/339997?lang=ru> (Дата обращения: 28.09.2022).
17. ПГГСВ № 68 от 25.12.2020 «Об ограничительных карантинных мерах и поэтапном их смягчении» [Электронный ресурс] // Информационная система «ПАРАГРАФ» [web-портал]. – 2020. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35809683 (Дата обращения: 28.09.2022).
18. ПГГСВ № 7 от 26.02.2021 «О проведении пилота по внедрению мобильного приложения «Ashyq» на объектах предпринимательства в городах Нур-Султан, Алматы и Караганда» [Электронный ресурс] // Информационная система «ПАРАГРАФ» [web-портал]. – 2021. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36196466 (Дата обращения: 28.09.2022).

19. Правительство рассмотрело ход подготовки к началу учебного года [Электронный ресурс] // Официальный информационный ресурс Премьер-Министра РК [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/pravitelstvo-rassmotrelo-hod-podgotovki-k-nachalu-uchebnogo-goda-1173341> (Дата обращения: 28.09.2022).
20. ППГСВ № 13 от 14.03.2022 «О снятии ограничительных мероприятий в организациях образования» [Электронный ресурс] // Информационная система «ПАРАГРАФ» [web-портал]. – 2022. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34125607 (Дата обращения: 28.09.2022).
21. Приказ МОН РК № 135 от 8 апреля 2020 года «О дополнительных мерах по обеспечению качества образования при переходе учебного процесса на дистанционные образовательные технологии на период пандемии коронавирусной инфекции COVID-19» [Электронный ресурс] // Информационная система «ПАРАГРАФ» [web-портал]. – 2020 – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39442167 (Дата обращения: 28.09.2022).
22. Приказ МОН РК № 179 от 04.05.2020 года «Методические рекомендации по организации промежуточной и итоговой аттестации в организациях высшего и (или) послевузовского образования в период пандемии коронавирусной инфекции COVID-19» [Электронный ресурс] // Информационная система «ПАРАГРАФ» [web-портал]. – 2022. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37333643 (Дата обращения: 28.09.2022).
23. Путевки на отдых и скидки на обучение: что предлагают вузы студентам за вакцинацию [Электронный ресурс] // Sputnik [web-сайт]. – 2022. – URL: <https://ru.sputnik.kz/20210701/Putevki-na-otdykh-i-skidki-na-obuchenie-cto-predlagayut-vuzy-studentam-za-vaktsinatsiyu-17496664.html> (Дата обращения: 28.09.2022).

REFERENCES

1. Chen, X., Zou, D. and Xie, H. (2020). Fifty years of British Journal of Educational Technology: A topic modeling based bibliometric perspective. *British Journal of Educational Technology*, 51(3), 692-708.
2. King, E. and Boyatt, R. (2015). Exploring factors that influence adoption of e-learning within higher education. *British Journal of Educational Technology*, 46(6), 1272-1280.
3. Watty, K., McKay, J. and Ngo, L. (2016). Innovators or inhibitors? Accounting faculty resistance to new educational technologies in higher education. *Journal of Accounting Education*, 36, 1-15.
4. Agasisti, T. and Soncin, M. (2021). Higher education in troubled times: on the impact of COVID-19 in Italy. *Studies in Higher Education*, 46(1), 86-95.
5. Aagaard, E. M. and Earnest, M. (2021). Educational leadership in the time of a pandemic: Lessons from two institutions. *FASEB BioAdvances*, 3(3), 182-188.
6. McNamara, A. (2021). Crisis Management in Higher Education in the Time of COVID-19: The Case of Actor Training: 3. *Education Sciences*, 11(3), 132.
7. Talanov, S. L., Kushnarev, F. Yu., Berezin, D. T. and Rumyantseva, E. S. (2020). Vliyanie COVID-19 na sistemu vysshego obrazovaniya. *Alma Mater (Vestnik Vysshej Shkoly)*, 10, 12-22 (In Russian).
8. Babbar, M. and Gupta, T. (2022). Response of educational institutions to COVID-19 pandemic: An inter-country comparison. *Policy Futures in Education*, 20(4), 469-491.
9. Freeman, S. et al. (2021). COVID-19 Response Strategies at Large Institutes of Higher Education in the United States: A Landscape Analysis, Fall 2020. *Journal of Adolescent Health*, 68(4), 683-685.
10. L'vovich, A. A. and Vasil'evna, R. L. (2020). Distancionnye obrazovatel'nye tekhnologii i transformaciya vysshego obrazovaniya v usloviyah pandemii COVID-19: Vozmozhnosti, vyzovy, perspektivy: 2. *Izvestiya Vysshih Uchebnyh Zavedenij. Sociologiya Ekonomika Politika*, 2, 43-52.
11. DeMartino, L. and Weiser, S. G. (2021). Administrative Leadership in Times of a Global Health Crisis: Voices and Images from the Field. *Frontiers in Education*, 6, 617857, DOI: <https://doi.org/10.3389/feduc.2021.617857>.
12. Rapanta, C. et al. (2021). Balancing Technology, Pedagogy and the New Normal: Post-pandemic Challenges for Higher Education. *Postdigital Science and Education*, 3(3), 715-742.

13. Yokuş, G. (2022). Developing a guiding model of educational leadership in higher education during the COVID-19 pandemic: A grounded theory study. *Participatory Educational Research*, 9(1), 362–387.
14. PGGSV № 25 ot 16.03.2020 «O merah po obespecheniyu bezopasnosti naseleniya Respubliki Kazakhstan v sootvetstvii s Ukazom Prezidenta Respubliki Kazakhstan «O vvedenii chrezvychajnogo polozheniya v RK» ot 15 marta 2020». (2020). Information system «PARAGRAPH». Retrieved September 28, 2022, from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33742464 (In Russian).
15. PGGSV № 44 ot 3.07.2020 «O vvedenii stroghih ogranichitel'nyh karantinnyh mer merah». (2020). Information system «PARAGRAPH». Retrieved September 28, 2022, from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34276342 (In Russian).
16. Itogi dvuhletnej bor'by s koronavirusom v Kazahstane. (2022). Ministry of Healthcare of the Republic of Kazakhstan. Retrieved September 28, 2022, from <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/press/news/details/339997?lang=ru> (In Russian).
17. PGGSV № 68 ot 25.12.2020 «Ob ogranichitel'nyh karantinnyh merah i poetapnom ih smyagchenii». (2020). Information system «PARAGRAPH». Retrieved September 28, 2022, from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35809683 (In Russian).
18. PGGSV № 7 ot 26.02.2021 «O provedenii pilota po vnedreniyu mobil'nogo prilozheniya «Ashyq» na ob"ektah predprinimatel'stva v gorodah Nur-Sultan, Almaty i Karaganda». (2021). Information system «PARAGRAPH». Retrieved September 28, 2022, from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36196466 (In Russian).
19. Pravitel'stvo rassmotrelo hod podgotovki k nachalu uchebnogo goda. (2021). Official Information Source of the Prime Minister of the RK. Retrieved September 28, 2022, from <https://primeminister.kz/ru/news/pravitel'stvo-rassmotrelo-hod-podgotovki-k-nachalu-uchebnogo-goda-1173341> (In Russian).
20. PGGSV № 13 ot 14.03.2022 «O snyatii ogranichitel'nyh meropriyatij v organizatsiyah obrazovaniya». (2022). Information system «PARAGRAPH». Retrieved September 28, 2022, from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34125607 (In Russian).
21. Prikaz MON RK № 135 ot 8 aprelya 2020 goda «O dopolnitel'nyh merah po obespecheniyu kachestva obrazovaniya pri perekhode uchebnogo processa na distancionnye obrazovatel'nye tekhnologiiina period pandemii koronavirusnoj infekcii COVID-19». (2020). Information system «PARAGRAPH». Retrieved September 28, 2022, from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39442167 (In Russian).
22. Prikaz MON RK № 179 ot 04.05.2020 goda «Metodicheskie rekomendacii po organizatsii promezhutochnoj i itogovoj attestatsii v organizatsiyah vysshego i (ili) poslevuzovskogo obrazovaniya v period pandemii koronavirusnoj infekcii COVID-19». (2020). Information system «PARAGRAPH». Retrieved September 28, 2022, from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37333643 (In Russian).
23. Putevki na otdyh i skidki na obuchenie: chto predlagayut vuzy studentam za vakcinaciyu (2022). Sputnik. Retrieved September 28, 2022, from <https://ru.sputnik.kz/20210701/Putevki-na-otdykh-i-skidki-na-obuchenie-chto-predlagayut-vuzy-studentam-za-vaktsinatsiyu-17496664.html> (In Russian).

**UNIVERSITY STRATEGIC RESPONSE TO PANDEMIC CHALLENGES:
A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW AND THE CASE OF KAZAKHSTAN**

K. B. Moldashev^{1,2*}, G. Zh. Kuchumova³, N. S. Malgeldinov²

¹Suleyman Demirel University, Kaskelen, Republic of Kazakhstan

²Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

³M. Narikbayev KAZGUU University, Astana, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the article is to answer three main questions of the study: (1) What is the opinion of scientists on the response measures of universities to the challenges of the pandemic? (2) What measures that affected the higher education sector were taken by the authorized bodies in Kazakhstan during the pandemic? (3) What measures were taken by the universities of Kazakhstan during the pandemic to minimize the risks of the spread of the disease and ensure the quality of the services provided?

Methodology. Authors used the method of systematic literature review and content analysis of government regulations and academic policies of universities.

Originality / value of the research. The study contributes to understanding the responses of universities to crisis situations such as the pandemic based on a systematic review of the literature. The article also provides a detailed and chronological analysis of the measures taken by state bodies and universities in Kazakhstan to ensure the quality of education during a pandemic.

Findings. According to a review of the scientific literature, leadership qualities and building effective communication on the part of university leaders played a key role in successfully overcoming the crisis at the beginning of the pandemic. Also of particular importance was the promotion of a culture of trust and compassion. In Kazakhstan, the main role of the crisis manager was played by the Ministry of Education and Science, which timely initiated changes in the documents regulating the process of higher education. Some universities have also taken additional measures to minimize the risks from the pandemic and ensure the quality of education.

Keywords: pandemic, higher education, educational technologies, higher education management.

Acknowledgement: This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP13068362).

**УНИВЕРСИТЕТТЕРДІҢ ПАНДЕМИЯЛЫҚ ҚАУІПТЕРГЕ СТРАТЕГИЯЛЫҚ
ЖАУАП БЕРУІ: ЖҮЙЕЛІ ӘДЕБИ ШОЛУ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН МӘСЕЛЕСІ**

К. Б. Молдашев^{1,2*}, Г. Ж. Кучумова³, Н. С. Малгельдинов²

¹Сулейман Демирель атындағы университет, Қаскелең, Қазақстан Республикасы

²Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

³М. Нәрікбаев атындағы КАЗГЮУ университеті, Астана, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – келесі үш негізгі сұраққа жауап беру: (1) Пандемия сын-қатерлеріне университеттердің әрекет ету шаралары туралы ғалымдардың пікірі қандай? (2) Пандемия кезінде Қазақстандағы уәкілетті органдар жоғары білім саласына әсер еткен қандай шараларды қабылдады? (3) Пандемия кезінде Қазақстанның жоғары оқу орындары аурудың таралу қаупін азайту және көрсетілетін қызметтердің сапасын қамтамасыз ету үшін қандай шаралар қабылдады?

Әдіснамасы. Мақалада жүйелі әдеби шолу және мемлекеттік нормативтік актілерді және университеттердің академиялық саясаттарын контент-талдау әдісі қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Зерттеу жүйелі әдеби шолу негізінде университеттердің пандемия сияқты дағдарыстық жағдайларға жауаптарын түсінуге ықпал етеді. Мақалада сондай-ақ пандемия кезінде білім сапасын қамтамасыз ету үшін Қазақстандағы мемлекеттік органдар мен жоғары оқу орындарының қабылдаған шараларына егжей-тегжейлі және хронологиялық талдау жасалған.

Зерттеу нәтижелері. Ғылыми әдебиеттерге шолу көрсеткендей, пандемияның басындағы дағдарысты сәтті еңсеруде университет басшыларының көшбасшылық қасиеттері мен тиімді коммуникациясын құру маңызды рөл атқарды. Сондай-ақ сенім мен жанашырлық мәдениетін насихаттау ерекше маңызға ие болды. Қазақстанда дағдарыс менеджерінің басты рөлін жоғары білім беру үдерісін реттейтін құжаттарға өзгерістер енгізуге уақытылы бастамашылық жасаған Білім және ғылым министрлігі атқарды. Кейбір университеттер пандемиядан болатын қауіптерді азайту және білім сапасын қамтамасыз ету үшін қосымша шаралар қабылдады.

Түйін сөздер: пандемия, жоғары білім, білім беру технологиялары, жоғары білімді басқару.

Алғыс: Бұл зерттеу Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылды (ЖТН: AP13068362).

ОБ АВТОРАХ

Молдашев Кайрат Булатович – PhD, проректор по научным исследованиям, Университет имени Сулеймана Демиреля, Каскелен, Республика Казахстан, руководитель научного проекта, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: kairat.moldashev@narhoz.kz*

Кучумова Гульфия Жасулановна – PhD, ассистент-профессор, Университет КАЗГЮУ имени М. Нарикбаева, Астана, Республика Казахстан, e-mail: gulfiya.kuchumova@alumni.nu.edu.kz

Малгельдинов Нуржан Серикович – докторант, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: nurzhan.malgeldinov@narhoz.kz

MPHTI 06.71.57

JEL Classification: Z32

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-5-142-154>

МАҢҒЫСТАУ ӨңІРІНДЕ ТУРИЗМ ТҮРЛЕРІН ДАМУ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРДЫ ДАМУ ТҮРЛЕРІ

Р. К. Сабирова^{1*}, Г. К. Андабаева², А. Н. Маханова¹

¹Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан Республикасы

²Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – экотуризм, этно-мәдени, тарихи-мәдени туризмді дамыту арқасында Маңғыстау өңірінің ауылдық аумақтары мен моноқалаларының экономикалық әлеуетін нығайтуда ұсыныстар беру.

Әдіснамасы. Берілген зерттеудің мақсатына бірнеше әдістерді қолдану арқылы қол жеткізілді, атап айтқанда: «талдау және синтез» әдісі – зерттеу объектісінің элементтері зерттелді және бірыңғай жүйеге біріктірілді; туризм саласын реттейтін бағдарламалық және нормативтік құжаттарды зерделеуде «иерархиялық жіктеу» әдісі; зерттелген тақырып бойынша әдебиеттер мен материалдарды зерделеу кезінде «контент-талдау» әдісі. Мақалада Маңғыстау өңірінің туризм түрлерін дамытуда және оның ауылдық аумақтарды дамытудағы рөлін көрсету және ұсыныстар беру үшін SWOT-талдау әдісі қолданылды.

Зерттеудің бірігейлігі / құндылығы. Маңғыстау өңіріндегі ауылдық аумақтар мен моноқалалардың экономикалық әлеуетін арттырудың факторы ретіндегі туризм саласын зерттеу.

Зерттеудің нәтижелері. Маңғыстау өңіріндегі ауылдық аумақтар мен моноқалаларды дамытуда туризм түрлерін дамытудың мәселелері қарастырылып, ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: туризм, Маңғыстау өңірі, ауылдық аумақтар, тарихи-мәдени туризм, экотуризм.

КІРІСПЕ

Маңғыстау өңірі – әртараптандырылған экономикалық құрылымы бар индустриалды және экономикалық жағынан дамыған аймақ. Маңғыстау мұнай-газ саласына негізделген өңір. Жалпы аймақтық өнім (ЖАӨ) құрылымындағы негізгі үлесті кен өндіру өнеркәсібі алады (2020 жылы – 80 %). Ал ауыл шаруашылығының ЖАӨ-ғы үлесі 0,7 %. Дегенмен 2019 жылмен салыстырғанда бұл саланың жалпы өнім көлемі өскен, өңірдегі агроөнеркәсіптік кешенде бірқатар нәтижелер бар: еңбек өнімділігі өсуде, негізгі қорлар жаңартылып, саланың инфрақұрылымы қалпына келтірілуде, негізгі өніммен қамтамасыз етілу жақсаруда. Сонымен қатар туризм саласының үлесі – 1,2 %. Бұл өңірдің ауылдық аумақтары мен моноқалаларын дамытуда өз үлесін қосатын салалар.

Өңірдің демографиялық ахуалын қарастыру нәтижесінде Маңғыстау облысындағы халық санының тұрақты өсуін көруге болады. Айталық, 2014-2020 жылдар кезінде бұл өңірдің халық санының жыл өткен сайын өсіп, өсу қарқыны 2,9 % болған. 2016-2020 жылдарда бұл көрсеткіш 13 %-ға артқан, яғни 2021 жылы облыстағы халық саны 719,6 мың болған. Оның басты себебі Маңғыстау облысында туу санының жыл сайын артуы, соңғы жылдары бала туудың жоғары көрсеткішіне жетіп, 2020 жылы бала туудың коэффициенті мың адамға шаққанда 30,65-ке тең болған.

Батыс Қазақстанда орналасқан Маңғыстау өңірі бірегей табиғи-географиялық орналасуының арқасында, өңірдегі сакралды орындар мен тарихи-мәдени ескерткіштердің көптігінен туризм саласын дамытуда үлкен әлеуетке ие. Маңғыстау облысының 43 тарихи-мәдени нысандары «Қазақстанның сакралды географиясы» Республикалық картасына енгізілген, оның ішінде 15 нысан республикалық маңызы бар болса, 28 нысан – аймақтық маңызы бар ескерткіштер.

Маңғыстау өңірінде туризмді дамыту – аймақтың болашағы бар бағыттарының бірі. Бүгінде Маңғыстауда туризмді дамыту мақсатында басты назар аударылып отырған негізгі нысандар – Каспий теңізінің жағалауында жағажай туризмі, этникалық, тарихи-мәдени және экологиялық туризм. Маңғыстауда «Қазақстанның киелі жерлер географиясына» енген, Қазақстанның жеті кереметінің бірі Бекет-ата жерасты мешіті бар, және Шопан-ата тарихи орны, Қарақия ойпаты мен Каспий теңізі.

Маңғыстауда Бейнеу, Мұнайлы, Түпқараған, Маңғыстау және Қарақия аудандары мен Жаңаөзен, Форт-Шевченко моноқалалары бар. Осы өңірлердегі ауылдық мекендер мен моноқалалардың экономикасын әртараптандыру, жұмыспен қамту және ауылдық аумақтардағы халықтың тұрмыс жағдайын көтеруде туризмнің рөлін арттыруға назар аудару керек. Бұл ауыл туризмі саласында кәсіпкерлікті қолдау мен ынталандырудың тиімді тетіктерін қалыптастыру қажеттілігін тудырады.

Зерттеу мақсаты ретінде Маңғыстау өңірінде ауылдық аумақтарды дамытуда экотуризм, тарихи мәдени, эко-мәдени туризм түрлерінің рөлін арттыру және оларды дамыту жөнінен ұсыныстар беру қарастырылды.

Зерттеудің нысаны – Маңғыстау облысының ауылдық аумақтары мен моноқалалары және олардың туристік әлеуеті.

Зерттеу нәтижелерінің практикалық мәні ұсынылған теориялық-әдіснамалық ережелер, ғылыми-практикалық ұсыныстар мен тұжырымдар ауылдық туризмді дамытудың мемлекеттік және аймақтық бағдарламаларын қалыптастыру және жүзеге асыру үшін пайдаланылуы мүмкін. Зерттеудің практикалық маңыздылығы Маңғыстау облысының туризм саласын және ауылдық аумақтарының экономикалық әлеуетін кешенді зерттеумен көрінеді.

Зерттеу жұмысы ауылдық туризмнің түрлі аспектілерін қалыптастыру мен одан әрі дамытудың танымал тәсілдері мен тәжірибемен тексерілген әдістер кешеніне, сондай-ақ Қазақстанның ресми статистикалық деректері мен нормативтік-заңнамалық базасына сүйенеді. Мұның бәрі жұмыс барысында зерттелетін тақырыптың барлық қарастырылған аспектілері бойынша негізделген және сенімді қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Туризм түрлерін бөлу критерийлерін әзірлеу ғылыми тұрғыдан туризмнің маңызды типологиялық белгілерін анықтаудан және оны топтаудан көрінеді. Туризм мен туристік қызметтердің бірыңғай критерийлерін жасау міндеті түрлі деңгейде анықталғанымен зерттеушілер мен практиктер арасында әлі де бір ортақ шешімге келмеген. Туризмді бөлудегі басты критерийлер, көбінесе, ұлттық дәстүрлер, статистикалық талдау талаптары, еларалық салыстырулар негізінде жүзеге асырылады.

Туристік-рекреациялық қызмет халықтың өмір сүру сапасының және қоғамдық дамудың жалпы деңгейінің маңызды көрсеткіші болып табылады. Бұл бағытта ауылдық туризм, жасыл туризм және экотуризм үлкен мүмкіндіктерге ие. Аймақтық туризмнің даму жағдайларына қатысты ауылдық туризм бірқатар себептерге байланысты жергілікті тұрғындар үшін ерекше тартымды болып көрінеді: турлардың салыстырмалы түрде төмен құны, қосымша жұмыс орындарын құру мүмкіндігі, инфрақұрылымды, қызмет көрсету саласын дамыту, кәдесый өнімдерін өндіру және қолөнерді дамыту. Туризмнің ел экономикасына, әсіресе ауыл туризмінің елдің ауылдық аумақтарын дамытуға қосқан үлесін бағалау оның даму деңгейі мен болашағының басты көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Осыған сәйкес, қарастырылып отырған мәселе аясында зерттеулер жүргізіліп, ауылдық туризмнің ауылдық аумақтардың экономикалық дамуына әсер ету ерекшеліктерін қарастырдық.

Экономика салаларының ішінде байланыс қызметтері, көлік саласы, қоғамдық тамақтандыру саласы, инфрақұрылым, қонақ үй индустриясы, ойын-сауық индустриясы, мәдениет, медицина, халық кәсіпшілігі, сақтандыру, банктік қызметтер, ақпараттық қызметтер ауылдық аумақтарды дамытуда басты рөл атқарады.

Экономикалық ғылым тұрғысынан туризм – бұл жүйелі зерттеу объектісі ретінде оның ішкі құрылымын және сыртқы ортамен өзара әрекеттесу факторларын мұқият талдауды қажет етеді.

Әдебиетке шолу. Бірқатар ғалымдардың еңбектері туризмді дамыту мәселелеріне және Қазақстандағы аймақтардың әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешудегі туризмнің рөлін зерттеуге арналған [1; 2].

Туризм экономикасы өте ерекше және оның ерекшелігі, ең алдымен, оның сәтті жұмыс істеуіне кедергі келтіретін бірқатар факторлардың әсерінен болады, ал көптеген факторлар кездейсоқ, белгісіз сипатта болады. Барлық факторларды шартты түрде ғаламдық және жергілікті деп бөлуге болады. Жаһандық факторлардың ішінде маусымдық, саяси, экономикалық және табиғи факторларды бөліп көрсетуге болады.

А. Т. Тлеубердинова және басқалар өздерінің зерттеулерінде туризмнің даму жай-күйін талдау өңірлердің ауылдық аумақтарының туристік әлеуетін ғана емес, сонымен қатар, оның тұрғындарының әл-ауқатына әсер ету дәрежесін анықтауға мүмкіндік беретіндігін қарастырған, мұнда қазіргі заманғы жағымсыз тенденцияларға түсінік береді: тұрғындардың қалаларға көшуі, туудың төмендеуі, халықтың табысының төмендеуі және жұмыссыздықтың өсуі, бұл, сайып келгенде, елдегі ауылдық аумақтар санын едәуір қысқартуы мүмкін деген тұжырымға келеді. Ауылдық аумақтарда туристерді көлікпен қамтамасыз ету мен коммуналдық қызметтің нашарлығы, әлеуметтік инфрақұрылымның жоқтығы әлеуетті туристерді қызықтырмайды, ауылдық туризмнің тартымдылығын төмендетіп, мәселелер туындайтындығы айтылған. [3].

Маңғыстау облысы республиканың перспективалы туристік өңірлерінің ТОП-10 құрамына кіреді.

С. Ч. Примбетова мен А. А. Джолдыбаева осы өңірде бірегей мүмкіндіктерді пайдалана отырып, балалар мен жасөспірімдер туризмін барынша дамыту керектігін айтады [4].

Осы бағытта жүргізілген зерттеу бойынша әдебиетті саралай келе, Маңғыстау өңірінің мәдени-тарихи және табиғи географиялық жағдайы осы өңірге қатысты геосаяси және тарихи тұрғыдан даму ерекшеліктеріне қатысты экотуризмді дамыту мүмкіндіктері жоғары екендігі, ол үшін қажетті ресурстармен қамтамасыз етілгендігі анықталды.

Бір топ қазақстандық ғалымдар Үстірт, Бозжыра ауданының өте әдемі, ол әйгілі ескерткіштер алқабына (АҚШ) лайықты бәсекелес бола алатындығын айтады [5].

А. Г. Қошым бастаған зерттеушілер географиялық тұрғыдан шолу жасап, Маңғыстау облысының ландшафты экотуризм мен геоморфологиялық туризмді дамыту үшін неғұрлым жоғары мүмкіндіктерге ие екендігін айтады. Олардың пікірінше, зерттелетін аймақтағы туризмнің дамуы басқару мен инвестициялар деңгейіне және ЮНЕСКО-ның табиғи ортаны сақтау және аймақтың туристік ресурстарының тұрақтылығы жөніндегі геопарктерін дамыту бағдарламасы шеңберіндегі одан әрі жұмысқа байланысты [6].

Шетелдік зерттеуші Еуроодақта экотуризм, агротуризм және ауылдық туризмнің маңызды үдерістерін зерттей келе, ЕО мүше елдерінің агротуризмді дамытудан үлкен табыс тауып отырғандығын баяндайды. ЕО елдерінде бір жағынан туризм тұрақты, табысты, сапалы және барлық әлеуметтік санаттағы топтарға қолжетімді болу үшін реттелетін экономика секторы ретінде қарастырылса, екінші жағынан, туризм басқа қосымша мақсаттарға жету құралы ретіндегі қосалқы қызмет ретінде қабылданады [7].

Зерттеу әдіснамасы. Бұл мақалада ауылдық аумақтарды дамытуда туризм түрлерін дамыту жөнінде ұсыныстар беруде SWOT-талдау әдісін қолдана отырып, Маңғыстау өңірінің туризм саласының даму жағдайына талдау жасалынды.

SWOT-талдау көмегімен Маңғыстау облысының ауылдық аумақтарының туристік дамуының артықшылықтары мен кемшіліктері анықталды.

SWOT-талдау жүргізу үшін:

- Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының Маңғыстау өңірі бойынша статистикалық көрсеткіштеріне талдау жасалды;

- «Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы», ТОП-10 республикалық туристификация картасына енгізілген «Маңғыстаудың туристік аймағы» Жол картасы және туризмді қолдау бағытындағы мемлекеттік бағдарламаларға талдау жасалды;

- Маңғыстау өңірінің туризм бағытын дамыту бойынша зерттеу жүргізген ғалымдар мен мамандардың еңбектері мен мақалаларына шолу жасалды.

Осы ресми ақпараттық көздерді пайдалана отырып, Маңғыстау өңірі туризм саласының әлсіз және күшті жақтары, мүмкіндіктері мен қауіптері нақтыланып, өңірде ауылдық аумақтарды дамытуда, туризмді дамытуда ұсыныстар берілді.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Маңғыстау өңірінің географиялық ерекшеліктері мен табиғаты, бай тарихи мұралары мен ұзаққа созылатын жағажай маусымы, негізгі туристік ағындағы елдерге жақын орналасуы туризмнің ұтымды дамуына ықпал етеді. Маңғыстау бес елмен шекаралас, теңіз арқылы батысында Ресеймен, Әзербайжанмен және Иранмен, оңтүстігінде Түрікменстанмен, шығысында Өзбекстанмен шектелген. Облыстың ішкі шекара ұзындығы 319 км, сыртқы шекара ұзындығы – 1 173 км, соның ішінде теңізбен – 810 км.

Каспий теңізінің жағалауы Ақтау қаласынан бастап Құрық паром кешеніне дейін 63 км. Бұл аумақта барлық қажетті инфрақұрылым бар, Ақтау қаласының демалыс инфрақұрылымы, медициналық мекемелер, халықаралық әуежай бар.

Сонымен қатар этникалық, мәдени және экологиялық туризмді дамытуда Маңғыстау облысының жоғары туристік әлеуетінің болуы да ықпал етеді, 362 әулие орындары мен 13 000 тарихи ескерткіштер мемлекеттің қорғауында. Осы жағдайларды ескере отырып ЮНЕСКО-ға «Маңғыстау геосаябағы» табиғи нысанын құру және ЮНЕСКО-ның Ғаламдық Геосаябағы тізіміне қосу жөнінде өтініш берілді.

Тағы бір үлкен бағыт – Бекет ата мен Шопан ата әулие орындарына зиярат ету. Зиярат етушілердің саны жылдан жылға өсуде. Осы бағытты дамытудың негізінде төрт басты сапарлау орталықтарын құру жоспарланған, олар: «Үстірт», «Бейнеу», «Ақтау», «Көгез». Бұл бағыттамақтағы мәдени-этникалық туризмнің, агротуризмнің дамуымен тығыз байланысты [8].

Бұндай өсудің басты себебі – қасиетті әулие орындарына апаратын жол-көлік инфрақұрылымының жақсаруы. Өңір шетелдік және отандық туристер үшін тартымды ерекшеліктердің көптігімен ерекшеленеді. Осындай қасиетті жерлерге бару үшін сол жерлерге жақын ауылдық аумақтар мен моноқалаларды дамытуға, жақын елді мекендерде туристер тұратын орындарды салуға, қызмет көрсету инфрақұрылымдарын дамытуға мемлекет тарапынан назар аудару қажет.

Батыс Қазақстан өзінің тарихымен және көптеген қасиетті сәулет ескерткіштерімен қажыларды тартады, алайда қажылық туризмін дамытуда табиғи көздер маңызды рөл атқарады, олардың көпшілігі емдік болып саналады. Бұл аймақта көптеген қасиетті көздер бар, бірақ, өкінішке орай, олардың бәрі бірдей жақсы жағдайда емес. Қажыларды көбірек тартудың ең тиімді әдісі – жаңа бағыттарды дамыту. Аумақтарды рекреациялық пайдалануға көп көңіл бөлуге байланысты туризмді дамытудың бір бағыты қажылықты да, көрікті жерлерді де қамтитын діни туризм болуы мүмкін [9; 10].

Экологиялық туризм – бұл жергілікті халықтың дәстүрлі өмір салтын сақтаған, шаруашылық қызметіне аз әсер ететін бірегей табиғи аумақтарға бару; бұл туристік процестің барлық қатысушыларының экологиялық мәдениет деңгейін арттыру және жергілікті халықтың өмір сүру деңгейін арттыру, экологиялық турлар мен бағдарламаларды орындау кезінде табиғат қорғау нормалары мен технологияларын сақтау. Тиісті қолдаусыз, реттеудің нормативтік-құқықтық базасының толық еместігі, мемлекеттік аймақтық саясаттың тұжырымдамалық және институционалдық қамтамасыз етілуінсіз туристік қызметтің бұл түрі бүгінде ауылдық аумақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына айтарлықтай әсер ете отырып, ауыл халқының жеке бастамасы мен бейімделгіш ресурсы есебінен ғана жұмыс істейді.

Өңірлік дамудың жоғарыда аталған бағыттарының біріне ауылдық экологиялық туризм жатады, оның даму тиімділігі экономиканы жалпы жаңарту және ауылдық аумақтарды дамытуға серпін беру үшін, әсіресе, бүгінгі күні әлемдік экономикада жетекші орынға ие бірқатар елдердің тәжірибесімен бірнеше рет расталған.

Экологиялық туризм мемлекеттік бюджетке айтарлықтай кіріс әкеледі. Осылайша, экотуризм табиғаттың тұрақты дамуының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады [11].

Маңғыстау өңірінде туристік индустрияны дамытуда экологиялық туризмді облысқа табыс әкелетін кіріс көзі ету екі басты фактормен байланысты: ең алдымен, осы саладағы қарапайым сервистің жоқтығы (материалдық-техникалық нашар жабдықталған және ақпараттық қамтамасыз ету төмендігі), сонымен қатар, «жабайы» туристерді бақылау нормативтік-құқықтық базаның жетілдірілмеуінен тиімділігі төмен [12].

Экологиялық туризмнің экономикалық дамуы, сондай-ақ ауыл аумағының экономикалық әлеуетін нығайту және кеңейту туристердің белгілі бір қызметтерді сатып алуға жұмсаған қаражаты табиғи ортаны қорғау үшін де, оны дамыту үшін де қаншалықты толық пайдаланылатындығынан көрінеді. Мұндай тарту туристердің туристік өндіріс қызметтері мен өнімдерін сатып алуға жұмсаған ақшалары оларды сату және ақша ағындары орындарында қалатын жағдайда мүмкін болады. Ақшалай қаражат аумақтардың табиғи және биотикалық ортасын сақтау жөніндегі шаралар кешенін одан әрі жақсарту және белгілі бір аймақтың экотуризмін одан әрі дамыту үшін пайдаланылуы керек.

Маңғыстау орталық туристік-рекреациялық ауданында экологиялық туризмнің мынадай түрлері дамуы мүмкін:

- танымдық (экскурсиялар);
- ғылыми (археологиялық, биологиялық, этнографиялық, палеонтологиялық);
- спорттық (тау туризмі, альпинизм, спорттық бағдарлау, парапланеризм, велотуризм, ат спорты)

туризм;

- түйе экскурсиялары, фото-және бейнетүсірілім, дайвинг;
- су (шомылу);
- экстремалды (жорықтар);
- емдік (бальнеологиялық);
- діни (қажылық).

Тарихи-мәдени туризм – тарихи-мәдени, археологиялық қорықтардың құрамында ежелгі сәулет өнерінің көптеген ескерткіштерін аралауды білдіреді. Туристерді мұражай-кесенелер, мешіттер, қорғандар мен петроглифтер, сондай-ақ Маңғыстау облыстық өлкетану мұражайы, Маңғыстау мемлекеттік тарихи-мәдени қорығы, Түпқараған ауданындағы Мұрын жырау мұражайы, Тарас Шевченконың мемориалдық мұражайы, Маңғыстау ауданындағы Серікбол Қондыбай атындағы мемориалдық мұражай, ПММК Еңбек даңқы мұражайы қызықтырады.

Эко-, этнотуризм, сауықтыру және танымдық туризм халықтың демалу қажеттіліктерін барынша толық қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Оның ішінде этноауыл Көгез, Сартас визит-орталығы, Бозжыра шатқалы, Шерқала, Айрақты, Сор-Тұзбайыр таулары бар.

Қасиетті (қажылық) туризм – ең көне және сонымен бірге жаңа түрлердің бірі. Мұнда Бекет-ата, Шопан-ата, Шақпақ-ата, Сұлтан-Епе, Қараман-ата жер асты мешіттеріне және басқа да қорымдарға барар жолдарды жақсарту.

Маңғыстау облысында Қазақстан Республикасының Үкіметі 2019 жылдың 31 мамырында қабылдаған № 360 Қаулысымен бекітілген «Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы» шеңберінде ТОП-10 республикалық туристификация картасына енгізілген «Маңғыстаудың туристік аймағы» Жол картасы жүзеге асырылуда.

Өңірге туристерді тартуда Маңғыстау облысының орталығы Ақтау қаласының рөлі жоғары, Каспий теңізінің жағасында орналасқандықтан жағажай туризмі мен круиз туризмінің, ал ауылдық аумақтарда сакралды және эко-, этно-, мәдени туризмнің дамуында үлкен әлеует бар.

Маңғыстау өңірінде туризмнің дамуына 2020 жылдың 30 шілдесінде іске қосылған «Rixos Water World Aktau» туристік қонақ үй кешені серпін беруде. Атағы шыққан осы туристік кешенде демалғысы келетін туристер саны жыл сайын өсіп келеді.

Ішкі туризм Маңғыстау облысының экономикалық тұрғыдан өсуінің басты драйвері болуына қабілетті, экономиканы қайта қалпына келтіруде бұл бағыттың мультипликативті әсері бар.

2019 жылы қонақ үйлерде келушілер саны (222 539 адам) 2017 жылмен (205 904 адам) салыстырғанда 108 %-ға өскен.

2019 жылы 92 орналасу орындары өз қызметтерін ұсынған, оның ішінде санатты қонақ үйлер саны – 9, санатсыз қонақ үйлер саны – 60, басқалар – 23. Каспий теңізі жағасында орналасқан жұмыс жасап тұрған бес балалар сауықтыру лагерлері, он демалыс базалары жұмыс жасайды, бес жекеменшіктегі жағажайлар келушілерді қабылдайды.

«Маңғыстаудың туристік аймағы» Жол картасын жүзеге асыруда облыстың туристік әлеуетін көтеру бойынша шаралар қарастырылған, оның ішінде облысқа келетін туристер санын көбейту, жаңа жұмыс орындарын құру мен кәсіпкерлікті дамыту, туриндустриясына инвестициялар тарту жұмыстары қаралған.

Жүргізілген зерттеу Маңғыстау өңірінде туризмді дамытудың күшті және әлсіз жақтарын анықтауға мүмкіндік берді. Күшті жақтарын қарастыра келе, өңірдің әлеуетті мүмкіндіктерін анықтауға жағдай жасайды, әрі қарай өңірді дамытудың тиімді стратегиясын жасақтауға ықпал етеді.

Зерттеу барысында Маңғыстау облысының ауылдық эко-, этно-, тарихи-, мәдени туризмін дамытудың SWOT-талдауы жасалып, зерттеліп жатқан туризмді дамыту мүмкіндіктерінің жеткілікті санының бар екенін көрсетті.

Жүргізілген зерттеу Маңғыстау облысындағы ауылдық этно-мәдени, экотуризм, тарихи-мәдени туризм субъектілері қызметінің қазіргі проблемаларын анықтауға, мекен-жайлар қызметінің тиімділігіне егжей-тегжейлі талдау жүргізуге және одан әрі Маңғыстау облысының мысалында ауылдық туризм саласында бизнес жүргізу тиімділігінің деңгейін арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік берді.

Осылайша, ауылдық туризм субъектілерінің жұмыс істеуі, кез-келген басқа экономикалық қызмет субъектілері сияқты, нақты анықталған зерттеу критерийлерін қолдана отырып, олардың сыртқы нәтижелері негізінде ғана талданады. Жағдай дұрыс талданып, ауылдық туризм субъектілерінің де, туристік аймақтың да даму деңгейін арттыру мақсаттарына қол жеткізу үшін тиімді әсер ету құралдарын таңдауға мүмкіндік береді.

Маңғыстау облысында туризм саласында 2025 жылға дейін құны 100 млрд.теңге болатын 16 жобаны іске асыру жоспарлануда. Бүгінде Маңғыстауда ішкі және сыртқы туризмді дамытудың барлық мүмкіндіктері бар. Әлеуетті қолдануда туристік өнімдер мен ішкі туризммен айналысатын туроператорлар 167 туристік маршруттар әзірленген. Туризм саласында жобаларды жүзеге асыру өңірге қосымша инвестициялар тартады, жаңа туристер ағынын арттырады, аралық экономика салаларын дамытады, Маңғыстау өңірінің әлеуметтік-экономикалық дамуына тың серпін береді.

Маңғыстау облысында туризмді дамытудың барлық оң динамикаларына қарамастан, ауылдық аумақтарды дамытуды тұрақты деп айту қиын, бірқатар проблемалар мен қауіптер, сондай-ақ, этно-, эко-, мәдени туризм негізінде Маңғыстау облысының ауылдық аумақтарын одан әрі орнықты дамытудың күшті жақтары мен мүмкіндіктері бар. Маңғыстау облысының ауылдық аумақтарының артықшылықтары мен кемшіліктері, сондай-ақ даму әлеуеті мен даму қауіптері 1-кестенің көмегімен көрсетілген SWOT-талдау түрінде егжей-тегжейлі көрсетілген.

Маңғыстау облысында тарихи-мәдени, этно-, экотуризм даму сатысында, өйткені орналастыру орындарының сапасының төмендігі, стандарттардың жоқтығы, жерасты мешіттері мен қорымдарға баратын жақсы жолдар мен қоғамдық көліктің жетіспеушілігі, автотұрақтардың жоқтығы немесе олар қызмет көрсету объектілерінен қашықтықта орналасқан және маршрут бойында туристер үшін әртүрлі көрсеткіштер мен жол белгілері жоқ немесе жеткіліксіз. Қазіргі уақытта туристік қызметтер өздігінен көрсетіледі, жол бойында да, туристер орналасқан жерлерде де сапалы тамақ жоқ. Туристерге көрсетілетін қызметтерге мемлекеттік бақылау жеткіліксіз, туристік қызметтердің сапасына сыртқы және ішкі бақылау жүргізу тәртібі, өз кезегінде, мемлекеттің туризмді басқару саласындағы бақылау қызметі ауылдық аумақтарды тұрақты дамытудың пәрменді құралдарының бірі болып табылады.

Кесте 1 – Маңғыстау облысының ауылдық аумақтарының туристік дамуының артықшылықтары мен кемшіліктеріне SWOT-талдау

Әлсіз жақтары	Қауіптер
- туристік және сервистік қызмет көрсетудің жеткіліксіз деңгейі; - жол бойындағы қызмет көрсетудің жоқтығы немесе нашарлығы; - туризм саласында білікті кадрлардың жетіспеуі; - турполияцияның жоқтығы; - медициналық туризмнің нашар дамуы; - ішкі және сыртқы әуе рейстерінің аздығы	- рекреациялық аймақтардың экологиялық жағдайының нашарлауы; - әлемдік дағдарыс пен пандемияның әсерінен туристік ағынның азаюы; - тарихи-мәдени туризмді дамытуда шежіре білетін қариялардың азаюы, олардың орнын басатын жастардың аздығы
Күшті жақтары	Мүмкіндіктер
- Мәдени және тарихи ескерткіштердің көптігі; - жоғары рекреациялық және туристік әлеует; - Маңғыстау Қазақстанның үздік туристік аймақтарының ТОП-10 құрамына кіруі; - «Кендірлі» жобасын мемлекеттік қолдау, - туристік кластердің іске асырылуы; - Маңғыстау өңірінде жыл сайын туу санының артуы, балалар мен жастар санының өсуі, - мемлекет тарапынан бірнеше туристік жобаларға қолдау көрсетілуде.	- Каспий теңізінің, шөл дала және Маңғыстаудың тарихи ескерткіштерінің болуының арқасында өңірдің ашық аспан астындағы мұражай ретінде мүмкіндіктерінің жоғарылығы; - мектепке дейінгі ұйымдар желісін ұлғайту арқасында мектепке дейінгі балаларды тәрбиелеу мен оқыту жағын күшейту; - Балалар мен жасөспірімдер туризмінің дамуы - Экотуризм, этно-мәдени, тарихи-мәдени, қажылық туризмнің жоғары әлеуеті
Ескерту – авторлармен құрастырылған	

Жалпы алғанда, жоғары сапалы қызметтерді ұсынуға төмен көңіл бөлу, кәсіпкерлердің гидтерді оқытуға және басқа да қосымша қызметтерге аз инвестиция салуы, бұл сапаны басқаруға теріс әсер етеді және туристерді түсіну мен қанағаттандырудың маңызды құралы болып табылады, сондай-ақ клиенттердің қанағаттану деңгейін тексеру үшін кері байланыс орнатудың әлсіздігі.

Мұражайлардың материалдық-техникалық жай-күйі мен жарактандырылуы қазіргі заманғы нормалар мен талаптарға сәйкес келмейді, өйткені мұражайлардың экспозицияларды жаңғыртуға, қаржыландырудың жеткіліксіздігінен ірі көрме және мәдени-бұқаралық жобаларды жүзеге асыруға мүмкіндігі жоқ. Мұражай кәдесый дүкені – бұл қазіргі заманғы мұражайдың маңызды және ажырамас бөлігі, мұражайға немесе жеке көрмеге бару туралы естеліктер алу, алайда Маңғыстау облысындағы мұражайларда көбінесе кәдесый дүкені жоқ немесе жеткіліксіз. Ауылдық аумақтарда мекендейтін тұрғындар арасында қолөнер кәсібін дамыту, шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту және оларды мемлекет тарапынан қолдау қажет.

Айта кету керек, ауыл туризмі барлық жерде тиімді дамып, жұмыс істей алмайды, тек қоршаған ортаны ластайтын қызметпен қамтылмаған аймақтарда, ауылдар мен аудан орталықтарында; дәстүрлі архитектурасы, өмірі, мәдениеті бар шағын қалаларда; моноқалаларда, ауылшаруашылық фермалары мен орман қорында, табиғи парктер және ерекше қорғалатын аумақтарда, демалыс және саяжай аймақтарында, қасиетті орындарда, ашық аспан астындағы халық мәдениетінің көрікті жерлерінде ғана мүмкін болады.

Статистикаға сәйкес, бір турист баратын елде шамамен 1,5 мың доллар қалдырады және шамамен 6-12 адамды жұмыспен қамтамасыз етеді. Осылайша, эко-, этно-, тарихи-, мәдени-туризмді дамыту арқылы Маңғыстау облысының ауылдық аумақтарының экономикалық әлеуетін нығайту және арттыру экономиканың түрлі салаларына қосымша табыс алуға мүмкіндік береді.

Қазақстан ішкі туризмді дамытудың жақсы перспективаларына ие бола отырып, негізінен стихиялық және ұйымдастырылмаған күйінде қалып отыр. Оған тиісті көңіл бөлінбегендіктен, бюджет аз қаражат алады, инфрақұрылым жойылуда, табиғи, мәдени және тарихи ескерткіштерге зиян келтірілуде. Туризмнің инвестициялық тартымдылығын арттыру үшін инфрақұрылымды дамытуға ерекше назар аудару, санаттары бар қонақ үйлердің санын арттыру бойынша шаралар әзірлеу қажет.

Пандемия жағдайы ішкі туризмді дамытумен, атап айтқанда, ауыл туризмін тұрақты дамытумен қарқынды айналысу керектігін көрсетті, пандемия жағдайында елге кіруге және шығуға тыйым салынғандықтан, халықтың саяхатқа деген сүйіспеншілігі қайта басталады. Ел туристерді қабылдаудың жаңа ережелеріне сәйкес ішкі туристерді қабылдауға дайындалуы керек [13].

Туризмнің басым сала мәртебесін алуы туризмді экономиканың рентабельді саласына айналдыруға мүмкіндік туғызады; елдің «Үлкен Ел – Үлкен Отбасы» мәдени мұрасының ауқымды жобасы шеңберінде мәдениетаралық қатынастардың деңгейін арттырады.

Мәселе мынада, Маңғыстау өңірінде қазіргі заманғы туристік инфрақұрылым әлі де жетілдірілмеген – жақсы қонақ үйлер (Ақтау қаласында бірен-саран қонақ үйлерден басқа), туристерді тасымалдайтын көліктердің түрлері, телекоммуникация және жалпы айтқанда, туристерге көрсетілетін қызмет сапасы қалыпты дәрежеде деп айта алмаймыз. Мемлекеттік қолдауды ескере отырып, барлық әзірлемелер нарықтық сұранысқа толық сәйкес келуі және ішкі және халықаралық нарықтарда сұранысқа ие болуы маңызды.

Сауыр, Бекет Ата, Тілепбұлақ, Тұздыбұлақ, Ашытұзбұлақ көздерінде су көздерінің суларында белгілі бір параметрлерден асып кету туралы халықты ескертетін және мақсатты пайдалануды ұсынатын белгілер орнату қажет. Бұлақтарды дамыту қажет, олар орталықтандырылмаған сумен жабдықтау көздері болып табылады, өңірлік атқарушы органдардың шешімі бойынша мақсатты бағдарламалар құру, сондай-ақ мемлекеттік және жеке қаржыландыру көздерін табу қажет.

Сонымен қатар зерттеу нәтижелері бойынша авторлар анықтады:

- ауылдық жерлерде абаттандыру деңгейі көбінесе заманауи талаптарға сәйкес келмейді;
- білім беру, денсаулық сақтау және мәдениет объектілеріндегі ауыл тұрғындары үшін қанағаттанғысыз жағдайлар;
- ауыл халқының әлеуметтік қызметтерге қолжетімділігі жыл сайын үнемі азайып келеді, ал олардың ауқымы мен сапасы нашарлауда.

Ауылдық аумақтардың әлеуеті негізінде этно, эко, тарихи-мәдени туризмді тиімді дамыту үшін дамыған инфрақұрылым қажет, ол елді мекендер арасындағы жақсы көлік қатынасын, жол бойындағы қызмет сапасын, туристердің бос уақыт өткізетін орындарын, әртүрлі қызмет түрлерін ұсыну, ақпаратпен қамтамасыз ету жағын қамтуы тиіс. Міндетті шарт-туристерді өнеркәсіп жоқ және көп қабатты ғимараттар жоқ ауылдық жерлерде немесе шағын қалаларда орналастыру керек.

Техникалық инфрақұрылым элементтерінің бірі Маңғыстау облысында ішкі туризм мен келу туризм түрлерін одан әрі дамыту үшін негізгі анықтаушы фактор ретінде туристік объектілер мен дестинациялардың көліктік қолжетімділігі болып табылады. Көбінесе туризм қызметі бағасындағы көліктің үлесі тең жартысын және одан да жоғары бөлігін алады. Сол себепті туристік нысандарға қолжетімді жағын қарастыру, әуежай, темір, авто жол бекеттерін қоса алғанда, туристің жүру жолында қолайлы жағдайлар жасау [14].

Туристік брендті жасау, әрі қарай дамыту, жылжыту туризм саласында өте маңызды. Бұл осы саланың имиджін көтеруге көмектеседі. Зерттеу кезінде демалу үшін жағымды да, қолайсыз да факторлардың болуы зерттеу аймағында туристік саланың қарама-қайшылықты дамуын көрсетеді [15].

Кәсіпкерліктің ұйымдық нысаны ретінде ауылдық экотуризмді дамыту үшін осы қызмет саласындағы шаруашылық субъектілер санының көбеюі, сондай-ақ белгілі бір себептермен аймақтағы демалыстың осы түрін ұнататын туристер санының өсуі тән.

Маңғыстау облысына демалуға келген туристердің көпшілік бөлігі қаладан тыс жағажайда демалуды жөн көреді. Сонымен қатар бұл өңірдегі экологиялық туризмді дамыту жағынан сұраныстың болуы. Осы мәселеге қатысты бірнеше ғалымдардың жүргізген сауалнамасының нәтижесінде сұрастырған туристердің негізгі бөлігі мәдени-танымдық ауылдарды, содан кейін сакралды және діни ауылдар және үшінші орында балық аулау мен ауылдық туризмді қалайтындығын көрсеткен [16].

Демек, Маңғыстау өңірінде туризмді дамытудың тиімділігі толығымен барлық туристік саланы мемлекеттік реттеу мен қаржылық қолдауға байланысты. Осы саладағы мемлекеттік саясаттың заңнамалық жетілмегендігі арқылы туризмді реттеу жүйесінің айтарлықтай кемшіліктері бар.

Алайда, заңдарды, жобаларды, бағдарламаларды қабылдау арқылы туризм саласының жұмыс істеуінің нормативтік-құқықтық базасын жетілдіруде мемлекеттік құрылымдар мен қоғамдық ұйымдардың қатысуын жандандыру оң үрдіс болып табылады. Кәсіпкерліктің ұйымдық нысаны ретінде туризмді дамыту үшін осы қызмет саласындағы шаруашылықтар санының көбеюі, сондай-ақ белгілі бір себептермен демалыстың осы түрін ұнататын туристер санының өсуі тән.

Сенімді статистикалық ақпараттың және туризм кәсіпорындарының қызметін есепке алудың бірыңғай жүйесінің болмауына байланысты әртүрлі ақпарат көздерін талдау кезінде осы саланың даму жай-күйі көрсеткіштерінің елеулі айырмашылықтары байқалады.

Туризмді дамытудың тиімділігін арттыру үшін:

- қолданыстағы нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру;
- ақпараттық-консультациялық қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру;
- қаржы-инвестициялық бағыттың жаңа көздерін құру;
- мемлекеттік және өңірлік деңгейде ұйымдастыру-экономикалық іс-шаралар кешенін әзірлеу.

Ауылдық туризмді дамыту, эко, этно, тарихи-мәдени туризмді дамыту кең тұрғыда әлеуметтік-экономикалық сипатқа ие, атап айтқанда: ауыл тұрғындарының жеке қаржы-экономикалық жағдайын жақсарту, отбасылардың тұрмыс жағдайын жақсарту, ауылдағы жұмыссыздықты шешу, ауыл шаруашылық өндірісте қосымша табыстар табуға мүмкіндік алу.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ (ҚОРЫТЫНДЫ)

Туризмнің теориялық негіздерін зерттеу және ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту негізінде келесі қорытынды жасауға болады:

Жағажай, этно-, эко-, тарихи-, мәдени- және қажылық туризмді үдемелі және тиімді дамыту Маңғыстау облысында тек Ақтау қаласы ғана емес, басқа да аудандардағы ауылдық аумақтардың және моноқалалардың экономикасын нығайту және кеңейту әлеуеті болып табылады. Экотуризм – бұл жергілікті халықтың дәстүрлі өмір салтын сақтаған, шаруашылық қызметіне аз әсер ететін бірегей табиғи аумақтарға бару; бұл келушілердің, туристік процестің барлық қатысушыларының экологиялық мәдениет деңгейін арттыру және жергілікті халықтың өмір сүру деңгейін арттыру, экологиялық турлар мен бағдарламаларды орындау кезінде табиғат қорғау нормалары мен технологияларын сақтау.

Экотуризмде зерттеушілер бірқатар ұқсас сипаттамаларды ажыратады, оларға мыналар жатады:

- экотуризм – жеке адамның демалуының, бос уақытын өткізудің бір түрі;
- экотуризм – туристік бағыттардың бірі;
- экотуризм ауылдық және рекреациялық аумақтарда жүзеге асырылады.

Осылайша, жоғарыда талданғаннан бастап, ауылдық туризм және ондағы қонақжайлылықты ұйымдастыру сияқты бизнестің бірқатар бәсекелестік артықшылықтары бар деп қорытынды жасауға болады, біріншіден, бұл оның туристік қызметтерді дараландырудың әлемдік тенденциясына сәйкестігі, екіншіден, жеке қажеттіліктерді қанағаттандыру және өзгертуге болатын кезде ауылдық туристік өнімді сатуға икемді тәсіл туристердің қалауына, сондай-ақ климаттық факторлардың жағдайына байланысты іс-шаралар, демалыс және ойын-сауық бағдарламалары.

Жүргізілген SWOT-талдаудың нәтижелерін ескере келе, өңірдегі ауылдық аумақтар мен моноқалаларда, атап айтқанда Жаңа Өзен, Форт-Шевченко. Шетпе, Бейнеу сияқты моно және шағын қалаларда туризмді дамытуда келесідей ұсыныстар жасалады:

- қонақ үйлер желісін дамыту;
- Маңғыстау өңірлерінің ауылдық аумақтары мен моноқалаларының шалғай орналасуына байланысты көлік ағынын оңтайландыруда өңірлік бағдарламалар жасақтау;
- жол бойында қызмет көрсету сапасын жақсарту;
- гидтер даярлау, тренингтер өткізу.

Белгілі болғандай, туризмнің кез келген түрін дамыту ауылдық аумақтың әлеуметтік-экономикалық дамуына оң әсер етеді, сондықтан туризм индустриясын дамыту біздің мемлекетіміздің, әсіресе өңірлік экономика шеңберіндегі басым экономикалық міндеттерінің біріне айналуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Vaishar A. Impact of the COVID-19 pandemic on rural tourism in Czechia Preliminary considerations// Current Issues in Tourism. –2022. – №2(25). – P.187-191. –DOI: <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1839027>.
2. Gossling S., Scott D., Hall C.M. Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment//Journal of Sustainable Tourism. – 2021. –№1(29). –P. 1-20. –DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.175808>.
3. Тлеубердинова А. Т., Кулик К. В., Кулик В. Б. Инфраструктурная обеспеченность и развитие туризма в сельских районах Казахстана: проблемы и перспективы // Central Asian Economic Review. – 2022. – №1. – С. 17-29. – DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-1-17-29>.
4. Примбетова С. Ч., Джолдыбаева А. А. Возможности Мангистауской области в организации детско-юношеского туризма // ММНПК «Приоритетные направления социально-гуманитарных и экономических исследований в XXI век». – Белгород, 2022. – С. 49-52.
5. Serikbayeva A. K., Kenzhetayev G., Syrlybekkyzy S., Shapalov Sh. K., Aitimova A., Zhaparbaeva F. Study of landscape and biological diversity of the chalk deposit in Mangistau region // News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2019. – № 1(331). – P. 60-68. – DOI: <https://doi.org/10.32014/2019.2518-1629.9>.
6. Koshim A. G., Sergeyeva A. M., Bexeitova R. T., Aktymbayeva A. S. Landscape of the Mangistau region in Kazakhstan as a geomorphotourism destination: a geographical review // GeoJournal of Tourism and Geosites. – 2020. – № 2(29). – P. 385-397. – DOI: 10.30892/gtg.29201-476.
7. Ana M. Ecotourism, agro-tourism and rural tourism in the European Union // Cactus Tourism Journal. – 2017. – № 2(15). – P. 6-14.
8. Жариева Г. О. Возможности развития геотуризма в Мангистауской области Республики Казахстан и вопросы создания геопарка «Мангистау» // МНПК «Развитие туризма в контексте инновационных процессов современной экономики». – Елец, 2018. – С. 10-18.
9. Akhmedenov K. M. Assesmant of the prospects of springs in Western Kazakhstan for use in religious tourism // GeoJournal of Tourism and Geosites. – 2020. – № 31(3). – P. 958-965. – DOI: 10.30892/gtg.31304-527.
10. McIntosh L. S, Schlee C., Munro D. New Direction in Sacred Journeys Research // International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage. - 2020. – № 8(1). – Article 2. – DOI: <https://doi.org/10.21427/3crm-tg68>.
11. Кубаева О. В. Современное состояние туризма и перспективы развития экотуризма в Республике Казахстан // Вестник Казахской Академии транспорта и коммуникаций им. М.Тынышпаева. – 2008. – № 6(55). – С. 238-241.
12. Мармилов А. Н., Иолин М. М., Сулейменов А. Р. Туристско-рекреционное районирование Мангистауской области Казахстана для развития экологического туризма // Геология, география и глобальная. – 2013. – № 2(49). – С. 105-110.
13. Mugauina R., Rey I. Y., Sabirova R., Rakhisheva A. B., Berstembaeva R., Beketova K. N., Zhansagimova A. Development of rural tourism after the coronavirus pandemic // Journal of Environmental Management and Tourism. – 2020. – № 8(48). – P. 2020-2027.
14. Муханалиева А. А., Куанова И. П., Тулендеева А. Х. Туристические маршруты Мангистауской области, Казахстан // МНПК «Основные проблемы современного языкознания». – Астрахань, 2018. – С. 64-65.
15. Sergeyeva A. M., Omirzakova M. Zh., Zhakuda G. N., Telekeshov Kh. A. Territorial image and branding as tools for developing Western Kazakhstan as a tourist destination // Journal of the Geographical Institute “Jovan Cvijic”, SASA. – 2021. – № 71(3). – P. 311-324. – DOI: <https://doi.org/10.2298/IJG12103311S>
16. Плохих Р. В., Никифорова Н. В., Смыкова М. Р. Исследование состояния спроса и ожиданий потребителей в сфере туризма Мангистауской области // Научный результат. Технология бизнеса и сервиса. – 2019. – № 5(2). – С. 46-59.

REFERENCES

1. Vaishar, A. (2022). Impact of the COVID-19 pandemic on rural tourism in Czechia Preliminary considerations. *Current Issues in Tourism*, 2(25), 187-191, DOI: <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1839027>.
2. Gossling, S., Scott, D., Hall, C. M. (2021). Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment. *Journal of Sustainable Tourism*, 1(29), 1-20, DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.175808>.
3. Tleuberdinova, A. T., Kulik, K. V. and Kulik, V. B. (2022). Infrastrukturnaya obespechennost' i razvitie turizma v sel'skih rajonah Kazahstana: problemy i perspektivy. *Central Asian Economic Review*, 1, 17-29, DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-1-17-29> (In Russian).
4. Primbetova, S. Ch. and Dzholdybaeva, A. A. (2022). Vozmozhnosti Mangistauskoj oblasti v organizacii detsko-yunosheskogo turizma. MMNPK «Prioritetnye napravleniya social'no-gumanitarnyh i ekonomicheskikh issledovanij v HKHI vek», Belgorod, 49-52 (In Russian).
5. Serikbayeva, A. K., Kenzhetayev, G., Syrlybekkyzy, S., Shapalov, Sh. K., Aitimova, A. and Zhaparbaeva, F. (2019). Study of landscape and biological diversity of the chalk deposit in Mangistau region. *News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, 1(331), 60-68, DOI: <https://doi.org/10.32014/2019.2518-1629.9> (In Russian).
6. Koshim, A. G., Sergeyeva, A. M., Bexeitova, R. T. and Aktymbayeva, A. S. (2020). Landscape of the Mangistau region in Kazakhstan as a geomorphotourism destination: a geographical review. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 2(29), 385-397, DOI: 10.30892/gtg.29201-476.
7. Ana, M. (2017). Ecotourism, agro-tourism and rural tourism in the European Union. *Cactus Tourism Journal*, 2(15), 6-14.
8. Zharieva, G. O. (2018). Vozmozhnosti razvitiya geoturizma v Mangistauskoj oblasti Respubliki Kazahstan i voprosy sozdaniya geoparka «Mangistau». MNPK «Razvitie turizma v kontekste innovacionnyh processov sovremennoj ekonomiki». *Elec*, 10-18 (In Russian).
9. Akhmedenov, K. M. (2020). Assesmant of the prospects of springs in Western Kazakhstan for use in religious tourism. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 31(3), 958-965, DOI: 10.30892/gtg.31304-527.
10. McIntosh, L. S, Schlee, C. and Munro, D. (2020). New Direction in Sacred Journeys Research. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 8(1), 2, DOI: <https://doi.org/10.21427/3crm-tg68>.
11. Kubaeva, O. V. (2008). Sovremennoe sostoyanie turizma i perspektivy razvitiya ekoturizma v Respublike Kazahstan. *Vestnik Kazahskoj Akademii transporta i kommunikacij im. M.Tynyshpaeva*, 6(55), 238-241 (In Russian).
12. Marmilov, A. N., Iolin, M. M. and Sulejmenov, A. R. (2013). Turistsko-rekrevcionnoe rajonirovanie Mangistauskoj oblasti Kazahstana dlya razvitiya ekologicheskogo turizma. *Geologiya, geografiya i global'naya energiya*, 2(49), 105-110 (In Russian).
13. Mugauina, R., Rey, I. Y., Sabirova, R., Rakhisheva, A. B., Berstembaeva, R., Beketova, K. N. and Zhansagimova, A. (2020). Development of rural tourism after the coronavirus pandemic. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 8(48), 2020-2027.
14. Muhanalieva, A. A., Kuanova, I. P. and Tulendeeva, A. H. (2018). Turisticheskie marshruty Mangistauskoj oblasti, Kazahstan. MNPK «Osnovnye problemy sovremennogo yazykoznaniya». Astrahan, 64-65 (In Russian).
15. Sergeyeva, A. M., Omirzakova, M. Zh., Zhakuda, G. N. and Telekeshov, Kh. A. (2021). Territorial image and branding as tools for developing Western Kazakhstan as a tourist destination. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijic", SASA*, 71(3), 311-324, DOI: <https://doi.org/10.2298/IJG12103311S>.
16. Plohih, R. V., Nikiforova, N. V. and Smykova, M. R. (2019). Issledovanie sostoyaniya sprosа I ozhidaniy potrebitel'ej v sfere turizma Mangistauskoj oblasti. *Nauchnyj rezultat. Tekhnologiya biznesa I servis*, 5(2), 46-59 (In Russian).

**THE DEVELOPMENT OF TYPES OF TOURISM IN THE MANGYSTAU REGION
AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES**

R. K. Sabirova^{1*}, G. K. Andabayeva², A. Makhanova¹

¹Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the study is to give recommendations on strengthening the economic potential of rural territories and single-industry towns of the Mangystau region through the development of ecotourism, ethno-cultural, historical and cultural tourism.

Methodology. The purpose of this study was achieved using several methods, namely: the method of «analysis and synthesis» – the elements of the object of the study were studied and combined into a single system; the method of «hierarchical classification» in the study of program and regulatory documents regulating the tourism sector; the method of «content analysis» in the research of literature and materials on the studied topic.

Originality / value of the research. The study of the tourism sector in increasing the economic potential of rural areas and single-industry cities in the Mangystau region.

Findings. The problems of the development of types of tourism in the development of rural areas and single – industry cities in the Mangystau region are considered, recommendations are given.

Keywords: tourism, Mangystau region, rural territories, historical and cultural tourism, ecotourism.

**РАЗВИТИЕ ВИДОВ ТУРИЗМА В МАНГИСТАУСКОМ РЕГИОНЕ
И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ**

Р. К. Сабирова^{1*}, Г. К. Андабаева², А. Маханова¹

¹Атырауский университет имени Х. Досмухамедова, Атырау, Республика Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – дать рекомендации по укреплению экономического потенциала сельских территорий и моногородов Мангистауского региона благодаря развитию экотуризма, этнокультурного, историко-культурного туризма.

Методология. Цель данного исследования была достигнута с использованием нескольких методов, а именно: метод «анализа и синтеза» – изучены и объединены в единую систему элементы объекта исследования; метод «иерархической классификации» при изучении программных и нормативных документов, регулирующих сферу туризма; метод «контент-анализа» при изучении литературы и материалов по изученной теме.

Оригинальность / ценность исследования. Исследование влияния сферы туризма в повышении экономического потенциала сельских территорий и моногородов в Мангистауском регионе.

Результаты исследования. Рассмотрены проблемы развития видов туризма в развитии сельских территорий и моногородов в Мангистауском регионе, даны рекомендации.

Ключевые слова: туризм, Мангистауский регион, сельские территории, историко-культурный туризм, экотуризм.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Сабирова Рысты Куандиковна – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан Республикасы, e-mail: sabirovarysty@mail.ru*

Андабаева Гүлмира Кенжеғалиевна – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: agulmira_76@mail.ru

Маханова Алтынай Насиполлаевна – магистрант, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан Республикасы, e-mail: finmedsnab@mail.ru

МРНТИ: 82.33

JEL Classification: O30; P41

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-5-155-168>

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА И ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ

А. А. Буганова^{1*}, С. Ы. Умирзаков¹, А. А. Нурпенсова¹

¹ Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – определение дефиниций «оцифровки», «цифровизации», «цифровой стратегии», «цифровой трансформации» и «цифровой экономики», а также анализ состояния цифровой экономики на основе международных индексов.

Методология. В процессе исследования были использованы методы логического обобщения, систематизации и группировки информации, а также критического анализа.

Оригинальность / ценность исследования – полученные результаты исследования помогут скорректировать стратегию Республики Казахстан при создании новой программы о цифровизации Казахстана и определить приоритетные направления, учитывая преимущества и слабые стороны страны.

Результаты исследования. В статье рассмотрены основные понятия цифровой экономики, проанализированы модели и подходы к проведению цифровой трансформации, приведены основные индексы мировых рейтингов для оценки цифровой экономики Казахстана и готовности к цифровой трансформации, выполнен SWOT-анализ цифровой трансформации в Республике Казахстан.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровая трансформация, цифровая стратегия, цифровизация, цифровые технологии, индустрия 4.0, мировой рейтинг цифровой конкурентоспособности.

ВВЕДЕНИЕ

Одной из главных тенденций нынешнего времени является глобальный переход стран в цифровой формат работы. Распространение цифровых технологий для улучшения и оптимизации работы диктует необходимость проведения цифровой трансформации. Эти процессы во многом обусловлены стремительным ростом темпов четвертой промышленной революции (Индустрия 4.0), характеризующейся высокой ролью инновационных технологий и переходом на полностью автоматизированное производство, управляемое интеллектуальными системами в режиме реального времени в постоянном взаимодействии с внешней средой [1].

Основу для теоретических исследований составили труды российских ученых И. В. Тарасова, М. К. Ценжарик, Ю. В. Крыловой, В. И. Стешенко, И. В. Алексеева, В. В. Матвеевой, Т. А. Гасанова, Г. А. Гасанова и зарубежных исследователей (Р. Амит, К. Зотт, Э. Бринолфссон, Б. Кахин, Д. Тапскот).

Несмотря на то, что многим странам еще предстоит в полной мере ощутить и оценить преимущества цифровых разработок, такие как инклюзивный рост, устойчивое развитие, повышение эффективности управления и оперативное предоставление услуг, группа развитых страны уже перешла на новый формат работы и уделяет внимание формированию новых подходов к управлению в условиях цифровой экономики [2].

Разрабатывая и оптимизируя цифровые стратегии, правительство каждой страны старается занять достойное место в мировых рейтингах развития цифровой экономики, преследуя инвестиционные и экономические цели. Очевидно, что страны с ограниченными возможностями по преобразованию данных в цифровой формат и их использованию для экономического и социального развития находятся в невыгодном положении и упускают дополнительные возможности в виде денежных вложений со стороны иностранных партнеров.

Следует отметить, что пандемия коронавируса в большой степени повлияла на ускорение проведения цифровой трансформации во многих отраслях и предопределила необходимые шаги для развития в посткоронавирусный период [3]. С возникновением изменений в образе жизни людей, полностью или частично трансформировались их предпочтения и желания, удовлетворение которых напрямую влияют на продажи и увеличение прибыльности бизнеса. В этой связи цифровизация имеющихся продуктов и бизнес-моделей – необходимое условие не только для выживания и сохранения нынешнего положения на рынке, но и для развития. В условиях роста конкуренции предприятия должны иметь цифровые конкурентные преимущества, которые ускорят рутинные процессы и повысят лояльность потребителей благодаря удобству и эффективности.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Несмотря на схожесть в названиях, следует четко разграничить определения «оцифровки», «цифровизации», «цифровой стратегии» и «цифровой трансформации». Проанализировав дефиниции, представленные казахстанскими и зарубежными авторами, можно заключить, что оцифровка (digitization) – это процесс преобразования информации из аналогового в цифровой формат с целью внутренней оптимизации процессов (автоматизация) и минимизации бумажной работы. Она представляет собой базовый процесс преобразования нецифровых объектов в их цифровые эквиваленты.

Работы по оцифровке требуют огромного объема стратегического планирования, прежде чем отдельный элемент может быть успешно оцифрован. Цифровой проект – это не линейный процесс, в котором одна задача следует за другой, а сложная система взаимосвязанных задач [4].

Следующий уровень – процесс цифровизации (digitalization), предусматривающий использование цифровых технологий для создания новых возможностей и преобразования способов взаимодействия клиентов и компаний друг с другом. Это непосредственное внедрение цифровых технологий в бизнес-процессы организации согласно Рафаэль Амиту и Кристофу Зотту [5]. При этом цифровизация невозможна без оцифровки бизнеса.

Далее следует рассмотреть цифровую стратегию компании. Разработка стратегии является ключевым компонентом процесса трансформации и гарантирует, что технология внедряется должным образом и соответствует бизнес-целям [6]. Акцент делается на детальный план внедрения технологий, поэтому наличие четкой стратегии позволит компании стать цифровой. Цифровая стратегия должна быть достаточно дальновидной, чтобы проводить компании через изменения в цифровой экономике таким образом, чтобы продолжать приносить цифровые преимущества в бизнес.

И новая парадигма – цифровая трансформация. Это глубокая трансформация деловой и организационной деятельности, процессов, компетенций и моделей для полного использования сочетания цифровых технологий, и их ускоряющегося воздействия на общество стратегическим и приоритетным образом с учетом нынешних и будущих изменений [7]. Таким образом, цифровая трансформация подразумевает использование цифровых технологий наряду с внедрением структурных изменений, представленных на рисунке 1.

Различия в определениях на первый взгляд могут показаться незначительными, но они имеют первостепенное значение при непосредственной реализации этих процессов и построении стратегии развития компании.

Администрация компании должна правильно понимать возможности и условия цифровых процессов, иначе они не смогут обеспечить цифровую гибкость бизнеса и упустят конкурентное преимущество.

Оцифровка данных и процессов недостаточна если целью компании является цифровая трансформация. Неосведомленность об особенностях проведения каждого процесса может привести к ситуации, описанной в отчете PwC [9], когда руководство считает, что внедряет цифровую стратегию, а в компании просто существует активный IT – отдел».

Другой ошибкой будет пренебрежение использованием цифровых разработок в бизнесе. Игнорирование современных технологий со временем может отрицательно сказаться на имидже и росте организации, что неизбежно приведет к краху компании.

Рисунок 1 – Структура процессов цифровой трансформации
Примечание – составлено авторами на основе источника [8]

В настоящее время существуют 2 подхода к процессу цифровой трансформации: от технологии к бизнес-потребности и наоборот (Рисунок 2).

Рисунок 2 – Подходы к процессу цифровой трансформации
Примечание – составлено авторами на основе источника [8]

Анализ подходов подчеркивает важность предотвращения риска в случае фокусировки бизнеса на самих технологиях, так как они сами по себе не приносят пользы бизнесу, но позволяют вести его по-другому. К примеру, внедрение систем электронной коммерции – это не про интернет, а про продажу товаров и услуг другим способом. Аналитика – это не про базы данных и алгоритмы машинного языка, а про лучший способ понимания клиентов и оптимизацию процессов обслуживания [10].

Таким образом, одна из важных целей любой цифровой трансформации – оптимизация бизнес-процессов, поэтому оценка желаемого результата и долгосрочные цели компании должны всегда предшествовать выбору новейших технологий и цифровых инструментов.

Определяющим фактором процессов цифровой трансформации является модель, принятая компанией в рамках реализации цифровых проектов. Согласно М. К. Ценжарик, Ю. В. Крыловой, В. И. Стешенко [8], существует 3 типа моделей (Рисунок 3). При выборе модели следует четко определить современное положение компании и цель для правильного определения траектории развития. Иными словами, собственник бизнеса или генеральный менеджер должны ответить на два значимых вопроса: Где компания находится сейчас? Куда хочет прийти? Также при выборе модели цифровой трансформации компания должна учитывать специфику своей деятельности и отраслевые особенности предприятия.

Рисунок 3 – Модели цифровой трансформации

Примечание – составлено авторами на основе источника [8]

Несмотря на возникновение своего рода тренда на построение цифровой стратегии и реализацию цифровой трансформации, эти процессы характеризуются сложностью и требуют наличия готовности к переходу на цифровой формат.

После конкретизации вышеперечисленных понятий, можно рассмотреть дефиницию цифровой экономики. Само понятие «цифровой экономики» в международном сообществе является неоднозначным, так как определение отождествляют с указанием направлений влияния на экономику и социальную сферу. Цифровая экономика как отдельная категория была выделена бизнес-аналитиком Дон Тапскотом в 1995 году. Он предложил рассматривать ее как экономическую деятельность, определяющуюся через сетевое сознание и находящуюся в непосредственной зависимости от виртуальных технологий [11].

Авторы книги «Понимание цифровой экономики: данные, инструменты и исследования» (Understanding the Digital Economy: Data, Tools, and Research) американские профессор Эрик Бринолфссон и старший научный сотрудник Ассоциации компьютерной и коммуникационной индустрии Брайан Кахин [12] в 2000 году дали определение цифровой экономике как трансформации всех секторов экономики с использованием оцифровки информации. Для лучшего понимания дефиниция рассматривалась с нескольких позиций, затрагивая макроэкономику, конкуренцию, труд и организационные изменения.

В 2010 году аналитико-исследовательским подразделением Economist Intelligence Unit, проводящим с 2000 года оценку крупнейших экономик мира на предмет их способности осваивать информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) и использовать их для получения экономических и социальных выгод, был опубликован отчет «Рейтинг цифровой экономики 2010» (Digital economy rankings 2010) [13]. Несмотря на то, что в отчете нет четкого определения цифровой экономики, рейтинг был основан на качестве инфраструктуры ИКТ страны и способности использовать ИКТ в своих интересах. Этот рейтинг позволяет правительствам оценивать успех своих технологических инициатив по сравнению с другими странами. Компаниям, желающим инвестировать или торговать на международном уровне, предоставляет обзор наиболее перспективных направлений бизнеса в мире с точки зрения ИКТ. Фокусировка была сделана на следующие показатели: инфраструктура связи и технологий, бизнес-среда, социальная и культурная среда, правовая среда, государственная политика и видение, а также принятие технологий цифровой экономики.

В 2016 году в Программе G20 по развитию и сотрудничеству в сфере цифровой экономики [14] было определено, что цифровая экономика представляет собой широкий спектр экономических видов деятельности, которые включают использование оцифрованной информации и знаний в качестве ключевого фактора производства; современные информационные сети в качестве важного пространства деятельности (*important activity space*) и коммуникационные технологии в качестве важного фактора роста производительности и структурной оптимизации экономики. Новые цифровые технологии, в том числе облачные вычисления, большие данные, Интернет вещей (IoT), финансовые технологии используются для сбора, хранения, анализа и обмена информацией в цифровом виде и преобразования социальных взаимодействий. Оцифрованные, сетевые и интеллектуальные ИКТ позволяют современной экономической деятельности быть более гибкой и разумной. Фокус был сделан на политике, включая международную политику и приоритеты цифровой экономики.

Российские ученые и исследователи предложили аналогичные понятия: И. В. Алексеев в 2016 году в работе [15] определил цифровую экономику как «систему экономических, социальных и культурных отношений, основанных на использовании цифровых информационно-коммуникационных технологий». Матвеева В.В. рассматривает цифровую экономику как парадигму ускорения экономического развития с помощью цифровых технологий [16]. Т. А. Гасанов и Г. А. Гасанов считают, что это «трансформация институциональной экономики, которая в процессе своего функционирования всесторонне и системно использует цифровые технологии в инновационном развитии страны с целью увеличения общественного богатства, повышения качества жизни людей и укрепления экономической безопасности страны» [17].

В 2017 году международная сеть компаний Deloitte заключила, что цифровая экономика – экономическая деятельность, которая является результатом миллиардов ежедневных онлайн-подключений между людьми, предприятиями, устройствами, данными и процессами. Основой цифровой экономики является гиперсвязь между людьми, организациями и машинами [18]. Обозначены четыре основные области цифровой трансформации: будущее работы, клиентский опыт, цифровые сети поставок и Интернет вещей.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что понятие цифровой экономики постепенно менялось, отражая тренды каждого времени. К примеру, в более ранних определениях был сделан акцент на использовании Интернета как основной технологии ввиду его появления в 1990-х годах. В более поздние периоды исследователи, формулируя определение цифровой экономики стали говорить о

новой инфраструктуре ИКТ (беспроводные сети, большие данные, облачные вычисления), тем самым расширяя понятие цифровой экономики и обозначая пределы его использования.

Проанализировав дефиниции вышеперечисленных авторов, наиболее актуальным определением цифровой экономики будет следующее: цифровая экономика – вид экономической деятельности, основанный на использовании цифровых технологий для сбора, хранения и анализа информации в цифровом виде, а также с целью повышения эффективности деятельности предприятий и отраслей производства.

Следует отметить, что цифровая экономика основана на концепции интенсивного (intensive) и широкого (extensive) применения информационно-коммуникационных технологий. Интенсивное применение подразумевает улучшение уже существующей экономической деятельности, в то время как широкое (экстенсивное) – позволяет расширить границы экономической деятельности. Иными словами, это вид деятельности, который существует благодаря этим технологиям. Так, например, цифровая экономика охватывает платформенную, гиг-экономику и экономику совместного потребления, которые не возникли бы без развития цифровых технологий. Компании, имеющие платформенные бизнес-модели также являются частью современной цифровой экономики. Известные мировые компании Facebook и Google являются полностью цифровыми; крупнейшая площадка для аренды жилья Airbnb не владеет недвижимостью, компания Uber не владеет транспортными средствами, а Facebook, крупнейшая социальная сеть, не создает никакого контента [19]. Все вышеперечисленные компании представляют собой цифровые платформы, построенные на цифровых бизнес-моделях с использованием цифровых инноваций.

Учитывая, что проведение цифровой трансформации – процесс, который требует не только тщательной подготовки, но и наличия необходимых условий, которые во многом зависят от уровня развития цифровой экономики страны, более подробно рассмотрим ключевые индексы, используемые для оценки развития цифровой экономики.

В практике мирового сообщества распространенными являются:

- Индекс мировой цифровой конкурентоспособности (World Digital Competiveness Index, WDCI), предложенный швейцарской школой бизнеса IMD – оценивает возможность и готовность стран внедрять и изучать цифровые технологии в качестве ключевого фактора экономических преобразований в бизнесе, правительстве и обществе в целом. Методология рейтинга WDCI определяет цифровую конкурентоспособность по трем основным факторам: знания, технологии, готовность к будущему (future readiness). Индекс позволяет детально понять, как сосредоточить ресурсы компаний и государства для проведения грамотной цифровой трансформации на основе анализа лучших практик.

- Индекс сетевой готовности (Network Readiness Index, NRI), разработан в 2002 году и выпущен Всемирным экономическим форумом (World Economic Forum) и международной школой бизнеса INSEAD. С 2019 года исследования по этому индексу проводят Институт Портуланс (Portulans Institute), и Всемирный альянс информационных технологий и услуг (World Information Technology and Services Alliance). Индекс основан на четырех фундаментальных измерениях: технологии, люди, управление и влияние, то есть он охватывает вопросы, начиная от технологий будущего, таких как искусственный интеллект и Интернет вещей, и заканчивая ролью цифровой экономики в достижении целей устойчивого развития. NRI помогает в разработке стратегий стран в области ИКТ, так как оценивает их готовность к использованию технологий.

- Глобальный индекс сетевого взаимодействия (Global Connectivity Index, GCI) - отражает прогресс крупнейших стран мира в области перехода на цифровые технологии и показывает взаимосвязь между уровнем инвестиций в ИКТ-инфраструктуру и экономическим ростом, основанным на ИКТ. Разработан компанией Huawei в 2013 году.

- Индекс развития информационно-коммуникационных технологий (ICT Development index, IDI) – введен в 2007 году Международным союзом электросвязи ООН. Он используется для мониторинга и сравнения достижений в области информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) между странами и с течением времени, так как показывает цифровой разрыв и эффективность технологий.

- Индекс развития электронного правительства (e-Government Development Index, EGDI) – выпускается с 2003 года Департаментом ООН по экономическим и социальным вопросам. EGDI оценивает развитие электронного правительства на национальном уровне и основывается на трех компонентах: индексе онлайн-услуг, индексе телекоммуникационной инфраструктуры и индексе человеческого капитала.

- Глобальный инновационный индекс (Global Innovation Index, GII) – публикуется с 2007 года международной бизнес-школой INSEAD, Корнельским университетом и Всемирной организацией интеллектуальной собственности. Индекс оценивает эффективность инновационной экосистемы экономик по всему миру, выделяя сильные и слабые стороны инноваций, а также конкретные пробелы в показателях инноваций. Результаты, предлагаемые GII, могут использоваться для мониторинга показателей и сопоставления изменений с экономиками в рамках одного и того же региона или классификации по группам доходов.

В таблице 1 представлена информация об изменении позиции Казахстана с 2017 по 2021 годы в международных рейтингах цифровой экономики.

Таблица 1 – Позиции Казахстана в международных рейтингах цифровой экономики с 2017 по 2021 годы (в скобках указано общее количество стран, участвовавших в рейтинге)

Индексы	2017	2018	2019	2020	2021
WDCI	38 (64)	38 (64)	35 (64)	36 (64)	32 (64)
NRI	-	-	60 (121)	56 (134)	61 (130)
GCI	47 (79)	48 (79)	47 (79)	45 (79)	-
GI	78 (127)	74 (126)	79 (129)	77 (131)	79 (132)
Примечание – составлено авторами на основе [20-21]					

Данные таблицы 1 показывает, что Казахстан занимает средние позиции по указанным индексам. Более детальное рассмотрение суб-индексов позволяет понять, в каких направлениях стратегия Казахстана неэффективна, где можно улучшить показатели и добиться лидирующих позиций. Так, например, в отчете по индексу NRI [20], Казахстан занимает третью лидирующую позицию после России и Армении среди стран СНГ и демонстрирует высокие показатели по суб-индексам «Люди» и «Влияние», что отражает продолжающееся внедрение ИКТ предприятиями и сокращение неравенства доходов.

Тем не менее, Казахстан мог бы расширить влияние своей сетевой готовности за счет использования цифровых технологий для увеличения ожидаемой продолжительности жизни при рождении (75-е место), увеличения показателя доступной и чистой энергии (118-е место), повышения уровня создания цифрового контента (73-е место) и продвижения технологий будущего (96-е место) Особое внимание следует обратить на показатели улучшения темпов внедрения новейших технологий (84-е место) и расходов на компьютерное программное обеспечение (114-е место) (Рисунок 4).

По индексу GI [21], Казахстан входит в три ведущие инновационные экономики в регионе Центральной и Южной Азии (Рисунок 5) и в 100 ведущих экономик мира. Инновационные показатели Казахстана улучшились, но не характеризуются устойчивостью. Кроме того, размеры вклада в инновации не дают соразмерных результатов, что является неэффективным.

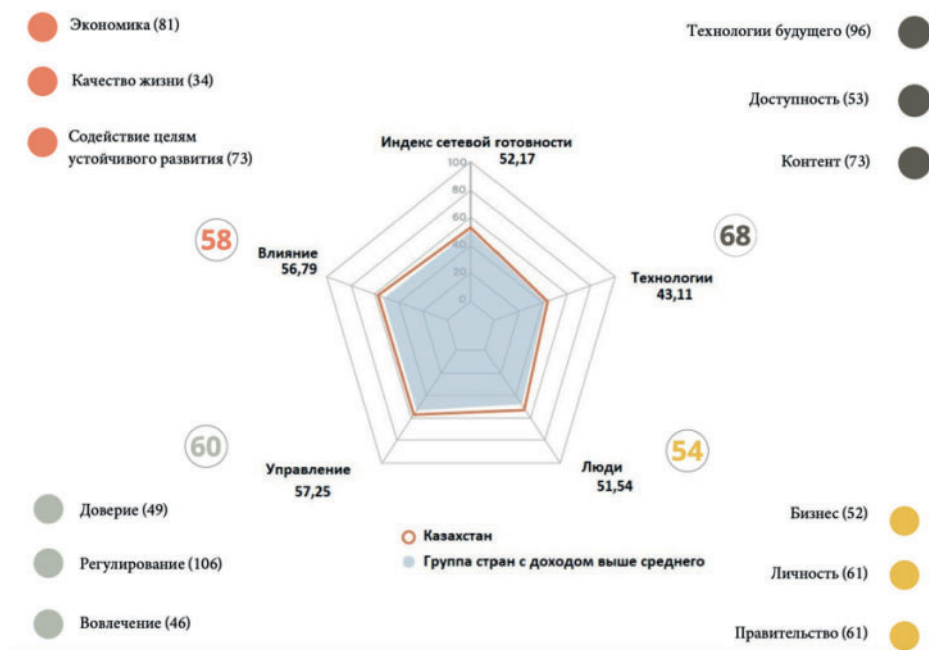

Рисунок 4 – Позиции Казахстана по суб-индексам сетевой готовности
Примечание – составлено авторами на основе источника [20]

Рисунок 5 – Глобальные лидеры в области инноваций в 2021 году
Примечание – составлено авторами на основе источника [21]

Сравнивая данные индекса ГИ за 2020-2021 годы можно отметить, что Казахстан «потерял» свое место по 4 показателям и улучшил позиции в суб-индексах инфраструктуры, человеческого капитала и исследований, институтов (Рисунок 6). Следует обратить внимание на компоненты в суб-индексе «человеческий капитал и исследования»: валовые расходы на НИОКР (103 место), привлечение глобальных корпоративных инвесторов в НИОКР (41 место), затраты на образование (101 место).

В суб-индексе «уровень развития бизнеса» низкие показатели по компоненту инновационная деятельность (120 место). По суб-индексу «результаты в области знаний и технологий» Казахстан занимает 119 место по показателю научные и технические статьи, 118 место по расходам на программное обеспечение, 102 место по поступлениям от интеллектуальной собственности, 122 место по экспорту ИКТ-услуг. В направлении «творческая деятельность» критичными являются показатели по печатным и другим средствам массовой информации (96 место). Сильно ослаблены позиции Казахстана в суб-индексе «уровень развития рынка» по составляющим венчурных инвесторов (89 место) и получателей (94 место).

Рисунок 6 – Сравнительный анализ индекса ГИ и его компонентов за 2020-2021 годы Республики Казахстан

Примечание – составлено авторами на основе источника [21]

В области инфраструктуры Казахстан имеет сильные индикаторы по ИКТ (29 место), по правительственному онлайн сервису (11 место), по электронному участию (использование ИКТ для предоставления государственных услуг) (26 место), по валовому накоплению капитала (24 место).

В целом, если говорить о готовности Казахстана к проведению цифровой трансформации с точки зрения подготовки инфраструктуры, то ситуация весьма благоприятная. В этом суб-индексе государство находится в третьем квартале (34-66).

В настоящее время в Казахстане реализуется государственная программа «Цифровой Казахстан» [22], рассчитанная на 2018-2022 годы. Основными направлениями являются: цифровизация отраслей экономики, переход на цифровое государства, реализация Цифрового шелкового пути, развитие человеческого капитала, создание инновационной экосистемы. В 2020 году АО «Казахстанский центр индустрии и экспорта» опубликовал отчет об имеющихся препятствиях реализации проектов цифровой трансформации на основе исследований деятельности 107 казахстанских предприятий. Барьеры были классифицированы по следующим направлениям:

- Обеспечение кибербезопасности (конфиденциальность, утечка данных);
- Цифровые стандарты (нормы и сертификаты);
- Минимальный выбор решений по цифровизации для предприятий;
- Недостаток квалифицированного персонала с цифровыми компетенциями;
- Непонимание выгод цифровизации (67 % предприятий);
- Минимальность инвестиций в цифровизацию.

На рисунке 7 представлен SWOT-анализ процесса цифровой трансформации в Казахстане.

Рисунок 7 – SWOT-анализ проведения цифровой трансформации в Республике Казахстан.
Примечание – составлено авторами

Методология. Авторами был выполнен критический обзор по ключевым словам: «digitization», «digitalization», «digital transformation», «digital economy», «digital strategy», «digital technologies», «industry 4.0». Было изучено около 60 научных работ и мировых отчетов по исследуемой тематике. Проведена оценка позиций Республики Казахстан в международных рейтингах цифровой экономики за последние 5 лет, структурированы процессы и определены подходы цифровой трансформации.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ (ВЫВОДЫ)

Таким образом, необходимо четко различать понятия «оцифровки», «цифровизации», «цифровой стратегии» для правильного выстраивания процессов цифровой трансформации. Одна из важных целей любой цифровой трансформации – оптимизация бизнес-процессов, поэтому оценка желаемого результата и долгосрочные цели компании должны всегда предшествовать выбору новейших технологий и цифровых инструментов.

Описанные подходы и модели (как путь развития) цифровой трансформации определяют вектор развития компании в области цифровых технологий и реализации цифровых проектов. Для менеджеров компании важно понимать стратегические цели организации, какие процессы необходимо цифровизировать и для чего, а также повышать цифровые компетенции персонала и не проводить цифровизацию ради цифровизации.

Проведенный SWOT-анализ цифровой трансформации Республики Казахстан позволил выявить сильные и слабые стороны. Цифровая трансформация требует определенной подготовки

инфраструктуры. Анализ индексов цифровой экономики показал, что Казахстан за последние пять лет укрепил свои позиции по индексу WDCI и GCI. По индексам NRI и GPI стратегия Казахстана недостаточно неэффективна.

Несмотря на наличие программы «Цифровой Казахстан», в открытом доступе отсутствует информация по промежуточным результатам ее исполнения. Необходимо реализовать дополнительные мероприятия и изыскивать финансовые резервы для цифровой трансформации бизнеса. Понятно, что это не даст сразу положительный эффект, но в перспективе первоначальные инвестиции в технологические и связанные с ними изменения дадут высокий результат.

Для формирования новой программы рекомендуется усилить цифровизацию отраслей экономики, а именно уделить внимание цифровизации сельского хозяйства (электронный полив, дистанционное зондирование земли с помощью дронов, роботизированная уборка урожая, автоматическое внесение удобрений) промышленности и электроэнергетики, транспорта и логистики. В сфере цифрового государства активно развивать проекты умных домов и городов. В области ЖКХ драйверами развития сегмента является рост проникновения автоматизированных систем комплексного учета энергоресурсов.

Учитывая, что цифровые процессы развиваются нелинейно и развитие технологий протекает ускоренными темпами, бизнес-среда будет неизменно меняться, что говорит о важности своевременного внедрения цифровых технологий в бизнес. Казахстан имеет хорошие возможности и подготовленную инфраструктуру для проведения качественной цифровой трансформации, а также для улучшения своих позиций в международных рейтингах развития цифровой экономики. Возможно следует придать цифровой трансформации статус национальной идеи, чтобы перейти к эффективной цифровой экономике будущего.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Тарасов И. В. Технологии Индустрии 4.0: влияние на повышение производительности промышленных компаний // Стратегические решения и риск-менеджмент. – 2018. – № 2(107). – С. 62-69.
2. Hanna N. K. How Can Digital Technologies Improve Public Services and Governance? – Business Expert Press, 2017. – 162 p.
3. OECD. Digital Transformation in the Age of COVID-19. Building resilience and bridging divides. – Paris: Digital Economy Outlook 2020 Supplement, OECD, 2020. – 7 p.
4. Note M. Managing image collections: A practical guide. – Elsevier, 2011. – 232 p.
5. Amit R., Zott C. Value creation in e-business // Strategic management journal. – 2001. – № 22(6-7). – P. 493-520.
6. Gobble M. A. M. Digital strategy and digital transformation // Research-Technology Management. – 2018. – № 61(5). – P. 66-71.
7. Pihir I., Tomić-Pupek K., Furjan M. T. Digital transformation insights and trends // Proceedings of the Central European Conference on Information and Intelligent Systems. – Faculty of Organization and Informatics Varazdin, 2018. – P. 141-149.
8. Ценжарик М. К., Крылова Ю. В., Стешенко В. И. Цифровая трансформация компаний: стратегический анализ, факторы влияния и модели // Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика. – 2020. – № 36(3). – С. 390-420.
9. PwC 2019 Global Digital IQ Survey: The South East Asia Cut [Электронный ресурс] // PwC [web-сайт]. – 2019. – URL: <https://www.pwc.com/vn/en/services/consulting/digital-iq.html> (Дата обращения: 17.04.2022).
10. Westerman G. Your company doesn't need a digital strategy // MIT Sloan Management Review. – 2018. – № 59(3). – P. 1-5.

11. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. – McGraw-Hill, 1995. – 374 p.
12. Brynjolfsson E., Kahin B. eds., Understanding the Digital Economy. – The MIT Press, 2000. – 408 p.
13. Economist Intelligence Unit. Digital economy rankings 2010: Beyond e-readiness. – The Economist, 2010. – 26 p.
14. Bukht R., Heeks R. Defining, conceptualizing and measuring the digital economy. Development Informatics working paper № 68. – 2017. – 24 p.
15. Алексеев И. В. Цифровая экономика: особенности и тенденции развития электронного взаимодействия // Актуальные направления научных исследований: от теории к практике: матер. X Междунар. науч.– практ. конф. – 2016. – Т. 2. – № 4(10). – С. 42-45.
16. Матвеева В. М. Цифровая экономика: тренды и перспективы // Инновационное развитие социально-экономических систем: условия, результаты и возможности: сб. матер. V Междунар. науч.– практ. конф. – М., 2017. – С. 98-104.
17. Гасанов Т. А., Гасанов Г. А. Цифровая экономика как новое направление экономической теории // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2017. – № 6. – С. 4-10.
18. What is Digital Economy? [Электронный ресурс] // Deloitte [web-сайт]. – б.д. – URL: <https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/mt-what-is-digital-economy.html> (Дата обращения: 17.04.2022).
19. Goodwin T. The battle is for the customer interface [Электронный ресурс] // Tech crunch [web-сайт]. – 2015. – URL: <https://techcrunch.com/2015/03/03/in-the-age-of-disintermediation-the-battle-is-all-for-the-customer-interface/> (Дата обращения: 17.04.2022).
20. Dutta S., Lanvin B. The Network Readiness Index 2021: Shaping the Global Recovery. How digital technologies can help make the post-COVID world more equal. – Washington: Portulans Institute, 2021. – 276 p.
21. WIPO. Global Innovation Index 2021: Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis. – Geneva: World Intellectual Property Organization, 2021. – 205 p.
22. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827 Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.10.2020 г.) [Электронный ресурс] // Online Zakon [web-сайт]. – 2017. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37168057 (Дата обращения: 17.04.2022).

REFERENCES

1. Tarasov, I. V. (2018). Tekhnologii Industrii 4.0: vliyanie na povyshenie proizvoditel'nosti promyshlennykh kompanij. Strategicheskie resheniya i risk-menedzhment, 2(107), 62-69 (In Russian).
2. Hanna, N. K. (2017). How Can Digital Technologies Improve Public Services and Governance? Business Expert Press, 162 p.
3. OECD. (2020). Digital Transformation in the Age of COVID-19. Building resilience and bridging divides. Digital Economy Outlook 2020 Supplement, OECD, Paris, 7 p.
4. Note, M. (2011). Managing image collections: A practical guide. Elsevier, 232 p.
5. Amit, R. and Zott, C. (2001). Value creation in e-business. Strategic management journal, 22(6-7), 493-520.
6. Gobble, M. A. M. (2018). Digital strategy and digital transformation. Research-Technology Management, 61(5), 66-71.
7. Pihir, I., Tomićić-Pupek, K. and Furjan, M. T. (2018). Digital transformation insights and trends. Proceedings of the Central European Conference on Information and Intelligent Systems. Faculty of Organization and Informatics Varazdin, 141-149.
8. Cenzharik, M. K., Krylova, Yu. V. and Steshenko, V. I. (2020). Cifrovaya transformaciya kompanii: strategicheskii analiz, faktory vliyaniya i modeli. Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Ekonomika, 36(3), 390-420 (In Russian).

9. PwC 2019 Global Digital IQ Survey: The South East Asia Cut. (2019). PwC website. Retrieved April 17, 2022, from <https://www.pwc.com/vn/en/services/consulting/digital-iq.html>.
10. Westerman, G. (2018). Your company doesn't need a digital strategy. MIT Sloan Management Review, 59(3), 1-5.
11. Tapscott, D. (1995). The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. McGraw-Hill, 374 p.
12. Brynjolfsson, E. and Kahin, B. (eds.). (2000). Understanding the Digital Economy. The MIT Press, 408 p.
13. Economist Intelligence Unit. (2010). Digital economy rankings 2010: Beyond e-readiness. The Economist, 26 p.
14. Bukht, R. and Heeks, R. (2017). Defining, conceptualizing and measuring the digital economy. Development Informatics working paper No 68. 24 p.
15. Alekseev, I. V. (2016). Cifrovaya ekonomika: osobennosti i tendencii razvitiya elektronnoy vzaimodeystviya. Aktual'nye napravleniya nauchnykh issledovaniy: ot teorii k praktike: Proceedings of the X international scientific conference, Vol. 2, 4(10), 42-45 (In Russian).
16. Matveeva, V. M. (2017). Cifrovaya ekonomika: trendy i perspektivy. Innovacionnoye razvitiye social'no-ekonomicheskikh sistem: usloviya, rezul'taty i vozmozhnosti: Proceedings of the V international scientific conference. Moscow, 98-104 (In Russian).
17. Gasanov, T. A. and Gasanov, G. A. (2017). Cifrovaya ekonomika kak novoe napravlenie ekonomicheskoy teorii. Regional'nye problemy preobrazovaniya ekonomiki, 6, 4-10 (In Russian).
18. What is Digital Economy? (n.d.). Deloitte. Retrieved April 17, 2022, from <https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/mt-what-is-digital-economy.html>.
19. Goodwin, T. (2015). The battle is for the customer interface. Tech crunch. Retrieved April 17, 2022, from <https://techcrunch.com/2015/03/03/in-the-age-of-disintermediation-the-battle-is-all-for-the-customer-interface/>.
20. Dutta, S. and Lanvin, B. (2021). The Network Readiness Index 2021: Shaping the Global Recovery. How digital technologies can help make the post-COVID world more equal. Washington: Portulans Institute, 276 p.
21. WIPO. (2021). Global Innovation Index 2021: Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis. Geneva: World Intellectual Property Organization, 205 p.
22. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 12 dekabrya 2017 goda № 827 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoy programmy «Cifrovoy Kazakhstan» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 01.10.2020 g.). (2017). Online Zakon. Retrieved April 17, 2022, from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37168057 (In Russian).

DIGITAL ECONOMY AND DIGITAL TRANSFORMATION IN KAZAKHSTAN

A. A. Buganova^{1*}, S. Y. Umirzakov¹, A. A. Nurpeisova¹

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the study is to define the terms of «digitization», «digitalization», «digital strategy», «digital transformation» and «digital economy», as well as to analyze the state of the digital economy based on international indices.

Methodology – in the course of the study, methods of logical generalization, systematization and grouping of information, as well as critical analysis are used.

Originality / value of the study – the results of the study will help in adjusting the strategy of the Republic of Kazakhstan when creating a new program on the digitalization of Kazakhstan and identify priority areas, taking into account the advantages and weaknesses of the country.

Findings – the basic concepts of the digital economy are considered, digital transformation models and approaches are analyzed, the main indices of world ratings for assessing the digital economy of Kazakhstan and readiness for digital transformation are given, a SWOT-analysis of digital transformation in the Republic of Kazakhstan was performed.

Keywords: digital economy, digital transformation, digital strategy, digitalization, digital technologies, Industry 4.0, World Digital Competitiveness Index (WDCI).

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ

А. А. Буганова^{1*}, С. Ы. Умирзаков¹, А. А. Нурпеисова¹

¹ Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – «цифрлау», «цифрландыру», «цифрлық стратегия», «цифрлық трансформация» және «цифрлық экономика» анықтамаларын айқындау, сондай-ақ халықаралық индекстер негізінде цифрлық экономиканың жай-күйін талдау.

Әдіснамасы – зерттеу барысында ақпаратты логикалық қорыту, жүйелеу және топтау, сондай-ақ сыни талдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – зерттеудің алынған нәтижелері Қазақстанды цифрландыру туралы жаңа бағдарламаны құру кезінде Қазақстан Республикасының стратегиясын түзетуге және елдің артықшылықтары мен әлсіз жақтарын ескере отырып, басым бағыттарды айқындауға көмектеседі.

Зерттеу нәтижелері – цифрлық экономиканың негізгі ұғымдары қаралды, цифрлық трансформацияны жүргізудің модельдері мен тәсілдері талданды, Қазақстанның цифрлық экономикасын және цифрлық трансформацияға дайындығын бағалау үшін әлемдік рейтингтердің негізгі индекстері келтірілді, Қазақстан Республикасында цифрлық трансформацияға SWOT-талдау жасалды.

Түйін сөздер: цифрлық экономика, цифрлық трансформация, цифрлық стратегия, цифрландыру, цифрлық технологиялар, индустрия 4.0, цифрлық бәсекеге қабілеттіліктің әлемдік рейтингі.

ОБ АВТОРАХ

Буганова Алина Андреевна – магистрант, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, email: alima.buganova@narхоз.kz, ORCID: 0000-0002-5433-7560*

Умирзаков Самажан Ынтыкбаевич – доктор экономических наук, профессор, вице-проректор по академической деятельности, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, email: samazhan.umirzakov@narхоз.kz, ORCID: 0000-0003-4019-878X.

Нурпеисова Айгуль Аралбаевна – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, email: aigul.nurpeisova@narхоз.kz, ORCID: 0000-0002-4853-6686.

Central Asian Economic Review №5 (146) 2022

Жазылатын индекс / – 74002

Редакторлары / Редакторы – ***А.Ж. Сарсембаева***
Компьютерде беттеген / Компьютерная верстка – ***А.Т. Акылова***

Басуға / Подписано к печати 28.10.2022

Пішімі / Формат 70×100¹/₈.

Көлемі б.т./ Объем 19,0 п.л. / Есептік б.т. / Уч-изд. 18,6 п.л. / Шартты б.т./ Усл. 14,4 п.л.

Таралымы / Тираж 300 дана /экз.

«Фортуна полиграф» баспасы» ЖШС / ТОО «Издательство «Фортуна полиграф»
050063, Алматы қаласы, 1-ықшам ауданы, 81-үй / 050063, г. Алматы, 1-микрорайон, д. 81.

Fpolygraf@bk.ru

Тел: +7 701 787 32 92, +7 771 574 57 05,
+7 701 940 76 86

